T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞEMSETTİN ÜNLÜ'NÜN ESERLERİNDE SAVAŞLAR VE CEPHE GERİSİ

YURDAGÜL AĞDUMAN

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ESAT CAN

EDİRNE - 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK EDEBİYATI PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yurdagül AĞDUMAN tarafından hazırlanan Sensettin Ünlü'nün Eserlerinde Savaşlar ve Cephe Gerisi Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca 03.09.2019 günü saat 10.30 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *Kabul Edilmesine **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Esat CAN	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Turgay ÖZTÜRK	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Nigâri ADIGÜZEL	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

09 / 10 / 2019

Yurdagül AĞDUMAN

Tezin Adı: Şemsettin Ünlü'nün Eserlerinde Savaşlar ve Cephe Gerisi
Hazırlayan: Yurdagül AĞDUMAN

ÖZET

Şemsettin Ünlü, yakın dönem Türk Edebiyatının, işlediği konular ve onları anlatımındaki ustalığı ile dikkati çeken yazarlarından biridir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele esnasında imparatorluk ve Anadolu coğrafyasının bir trajedi sahnesine dönüştüğü görülür. Ünlü'nün başka yazarlara göre yeni ve farklı yanı, bu muazzam sahnenin az bilinip az anlatılmış kısmı olan Doğu Anadolu'yu mekân olarak seçip ağırlıkla onu anlatmış olmasıdır. Bu bölge içinde başta Ruslar olmak üzere düşmanlarla yapılan savaşların yanı sıra dış güçlerin gayrimüslimleri kışkırtmaları ve Ermeni isyanları, onların Müslüman ahaliye yaptıkları mezalim, yazarın eserlerinin alt yapısını oluştur.

Anahtar Kelimeler:Şemsettin Ünlü, savaş, cephe gerisi, 93 Harbi, I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele, azınlıklar, Ermeni, misyoner, misyonerlik.

Name of Thesis: Wars and Rear Facade in Şemsettin Ünlü's Works
Prepared by: Yurdagül AĞDUMAN

ABSTRACT

Şemsettin Ünlü is one of the most prominent writers of recent Turkish literature with her mastery in the subjects she deals with. During the Ottoman-Russian War of 1877-1878, the First World War and the National Struggle, it was seen that the empire and Anatolian geography turned into a scene of tragedy. Unlike other writers, the new and different aspect of Ünlü is that he chose Eastern Anatolia, a little-known and less-described part of this enormous scene, as a space and described it heavily. In this region, apart from the wars against the Russians, especially the Russians, the provocation of the non-Muslims by the external forces and the Armenian rebellions, the atrocities they did to the Muslim people, constitute the infrastructure of the author's works.

Key Words: Şemsettin Ünlü, war, Rear facade, 93 War, I. World War, National struggle, Minorities, Armenian, missionary, Missionary.

ÖN SÖZ

Edebî metinlerde milletçe yaşadığımız savaşların sosyolojik, ekonomik ve kültürel bağlamda tarihî yansımalarını izleriz. Dolayısıyla edebî metinler, sanat olmanın dışında bizim için, insana dair pek çok seyir penceresi açar.

19. ve 20. Yüzyıllarda vuku bulan savaşlar, iz ve hatıralarıyla milletimizin hafızasında yaşamaya devam ediyor. Edebiyatçılarımız da bu büyük tarih olaylarını eserlerine yansıtmayı sürdürüyorlar. Türk romancıları bu geniş zaman kesitinin pek çok hadisesini romanlaştırmış bulunuyorlar. Fakat bilindiği üzere, bu vadideki eserlerin önemli bir kısmı, Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesini konu almıştır. Doğu Cephesini, bu arada Ermeni meselesini ve cephe gerisini konu edinen romanlar ise son dönemde kaleme alınmaya başlanmıştır. Şemsettin Ünlü'nün romanları ve diğer kitapları, bu bakımdan ayrı bir öneme sahip eserler olarak dikkat çekmektedir. Biz, onların incelenmesinin, Türk ilim hayatına ve Türk Edebiyatı araştırmalarına katkı yapacağını düşünerek tezimizin konusunu *Şemsettin Ünlü'nün Eserlerinde Savaşlar ve Cephe Gerisi* şeklinde belirledik.

Bu çalışmada ele alacağımız konuya zemin teşkil etmesi için *"Giriş"*te 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele hakkında tarihî bilgi verilip Türkiye'nin bu savaşlar içindeki yeri ve durumu değerlendirilmiştir.

Ön söz, özet ve girişten sonra tezimiz iki ana bölümden oluşmaktadır. "*Birinci Bölüm"*de eserlerde işlenen savaşlar, tek tek ele alınmış, yazarın savaşa dair kavramları nasıl kullandığı incelenmiştir. "*İkinci Bölüm"*de ise savaşların cephe gerisinde bireye, topluma, ekonomiye, kurumlara olan etkisi çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca azınlıklar ve misyonerlik faaliyeti konuları ele alınmıştır. *"Sonuç"* kısmında ise elimizdeki tespit ve varılan hükümlerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmam, gönlümüzden geçen seviyede olmasa da, Anadolu'nun doğusuna ve Anadolu insanına mütevazı ölçüde temas etmesi bakımından, Anadolu'nun doğusunda yetişmiş biri olarak bendenizin tesellisi ve hattâ şansıdır.

Bu konuyu çalışmamı sağlayan, derslerini takip etmeye başladığım günden itibaren bana peygamber sabrıyla tahammül eden Sayın Esat CAN hocama hem öğrettikleri için hem de nezaketi ve beyefendiliği ile örnek olduğu için sonsuz teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**
ABSTRACT ..... **II**
ÖNSÖZ ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
SAVAŞLAR **7**
A. Şemsettin Ünlü'nün Eserlerinde Anlatılan Savaşlar 7
A.1. 93 Harbi ve Anadolu 8
A.2. Birinci Dünya Savaşı 10
A.3. Millî Mücadele 12
A.4. Diğer Savaşlar 14
B. Şemsettin Ünlü'nün Savaşa Bakışı 16
B.1. Şemsettin Ünlü'nün Eserlerinde Kavram Olarak Asker 16
B.2. Şemsettin Ünlü'nün Eserlerinde Kavram Olarak Savaş 24

İKİNCİ BÖLÜM
CEPHE GERİSİ **31**
A. Birey Düzeyinde Savaşın Etkileri 32
A.1. Savaşların Çocuklar Üstündeki Etkisi 32
A.2. Savaş İçinde Kadın Figürü 34
A.3. Savaş Yıllarında Aşk 42
B. Toplum Yapısına Savaşın Etkileri 45
B.1. Savaşların Aile Yapısına Etkisi 45
B.2. Savaş Kaynaklı Göçler 46
B.3. Türklerin Durumu 51
B.4. Azınlıkların Durumları 64
C. Savaşların Ekonomik Etkisi 73

D. Savaşların Yozlaştırdığı Unsurlar 78
D.1.Saray, Meclis ve Yerel Yönetim Kademelerindeki Yozlaşmış Yöneticiler 78
D.2. Savaşların Değiştirdiği Halk 85
D.3 Yozlaşmış Subay ve Er Olarak Asker Kişiler 88
E. Azınlık Unsurların Savaşlardaki Durumu..... 93
E.1. Ermenilerin Sosyal ve Askeri Düzeyde Etkisi 94
E.2. Rumların Sosyal ve Askeri Düzeyde Etkisi 100
E.3. Diğer Azınlık Unsurlar..... 105
F. Misyonerlik Faaliyetlerinin Sosyal, Ekonomik ve Askeri Etkileri 108

SONUÇ..... 128
KAYNAKÇA 134

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde yaşadığı savaşların şiddeti giderek artmış ve son olarak Millî Mücadele trajediler üzerine inşa edilmiş mucizevî bir zafer olarak tarihe kaydedilmiştir.

Sultan Abdülaziz'in devrinde Balkanlarda yaşanan isyanlar, Rusya'nın kadim emeli doğrultusunda onun tarafından kışkırtılır ve teşvik edilir. Sonunda Rusya, Kafkasya ve Tuna olmak üzere iki cephede Osmanlı Devleti'ne savaş ilân eder.

Bu tarihler, Avrupa devletlerinin iç meseleleriyle uğraştığı ve politik seyirlerinin yer yer değiştiği zamanlara tekabül etmektedir. Avrupa'da dengeler bozulup yeniden kurulmakta, dolayısıyla Osmanlı-Rus savaşına müdahil olma durumu devletlerin kendi iç işlerinin yoğunluğuna bağlı olarak değişmektedir. Osmanlı'nın küçülmesi ve zayıflaması, onların da arzu ettikleri bir şey olmakla birlikte Rusya'nın fazla güçlenmesi, Osmanlı Ortodoksları üzerindeki nüfuzunu artırması ve Türkiye'nin stratejik konumundan faydalanma hedefine biraz daha yaklaşması, bu devletlerin işlerine gelmemektedir. Osmanlı açısından olumlu veya olumsuz hususları içeren bu hesap ve politikaları dolayısıyla Avrupa devletleri, hadiselerin gidişatıyla yakından ilgilidirler. Halkın "93 Harbi" diye de adlandırdığı bu savaş, 1877-1878 yıllarında Balkanlarda ve Doğu Anadolu'da büyük kıyımlara sebep olur. Sonunda Osmanlı büyük bir hezimete uğrar ve savaş, Osmanlı Devletinin, payitaht kapısına dayanan Rusya'dan ateşkes talep etmesiyle son bulur. Her iki devletin de büyük asker kayıpları yaşadığı savaşın ardından Balkanlarda bazı halklar özerklik ilân ederken Osmanlı'dan tamamen ayrılan devletler de kurulur.

Birinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri, Avrupa devletleri arasındaki sözünü ettiğimiz dengelerin değişmesiyle duyulmaya başlar. Avrupa devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğunu tarih sahnesinden silme amacında anlaşmalarının ardından savaş başlar. Osmanlı Devleti, tarihinin belki de en büyük stratejik hatasını yaparak

katıldığı bu savaştan da büyük insan ve toprak kayıplarıyla çıkar.

İmparatorluk yıkılırken ”Ya istiklâl ya ölüm!” parolasıyla Millî Mücadele ateşi yakılır Türk milleti, Mustafa Kemal Paşa’nın önderliğinde girdiği varlık-yokluk mücadelesini mucizevî bir zaferle taçlandırır. Osmanlı Devleti'nin art arda yaşadığı savaşların, ekonomik ve siyasî sorunların iyice yıprattığı Anadolu insanı, Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikleşmiş pek çok devletle aynı anda vuruşmanın yorgunluğuna rağmen, ayağının bastığı toprağı ve istiklâlini korumak üzere girdiği yeni savaşı, bütün dünyayı şaşırtarak kazanır ve yeni devletini inşa eder.

Cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre sonra İkinci Dünya Savaşı patlak verir. Türkiye savaşa girmemek için azamî gayret sarf eder. Savaşa girmemeyi başarmış olmasına mukabil cephe gerisinde yaşanabilecek bütün sıkıntıları fazlasıyla yaşayan Türkiye, büyük bir sosyal-ekonomik buhranın içine düşer. Türkiye henüz bu buhranı atlatamamışken, kutuplaşan dünyanın büyük ülkeleri, küçük bir ülke olan Kore’yi kendi çekişmelerine alet ederler. Türkiye Kore’ye binlerce askerini gönderir, bu sayede Birleşmiş Milletler’e giriş vizesini alır. Geriye Kore’yle kurulan dostluk ve cepheden gelen acı kahramanlık hikâyeleri kalır.

Toparlamak gerekirse, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Cumhuriyet'in ilânı sürecinde kaybedilen topraklarda ve Anadolu'da, tarihte benzerine az rastlanır savaşlar yaşanmıştır. Bu savaşların etkisi tabii olarak Türk Edebiyatına da yansımıştır. Edebiyatın insan kaynaklı olması, hayatı ve cemiyeti yansıtmasından dolayı, yakın dönemde yaşanan savaşların hem cephede hem cephe gerisinde doğurdukları yıkıcı sosyal neticeleri edebiyat eserlerinde yer edinmiştir.

Türk Edebiyatında pek çok roman, tiyatro ve şiirde eserin kaynağını savaşlar oluşturmaktadır. Bu eserlerin çoğu Anadolu’nun batısında, İzmir, İstanbul ve Ankara’da geçen olayları anlatır. Şemsettin Ünlü’nün eserleri başta Harput olmak üzere Anadolu’nun doğusunu mekân olarak alması, Anadolu’nun batısından anlattığı hikâyelerde de yine bu coğrafyadan insanları kahraman olarak eserlerine taşıması, özellikle cephe gerisinde yaşananları anlatması bakımından kayda değerdir. 93 Harbi, Birinci Dünya Harbi, Millî Mücadele, misyonerlik faaliyetleri ve azınlık

entrika ve isyanları gibi toplumsal olayların, bu coğrafyadan çıkmış bir yazar tarafından aktarılması, ayrıca ilgi çekicidir. Şemsettin Ünlü Elazığlıdır. Bu durum kanaatimizce, roman mekânlarını, şahıslarını ve asıl konumuz olan savaşları, cephe gerisini daha iyi anlamamıza yardım edecektir. Ünlü'nün bir subay yazar olarak ele aldığı savaş konusu, onun kişisel bakış açısına dair fikir vermesi itibariyle ayrıca önemsenmelidir.

Şemsettin Ünlü, romanlara toplumsal işlevsellik kazandırmaya çalışmaktadır. "*Dönemini, dönemin kültürünü; bilgi, beceri, inanç özelliklerini, mutluluğunu, mutsuzluğunu belgelediği; dilin anlatım gücüne güç kattığı için, insanın geleceğini yönlendiren başlıca edimlerden biridir romanlar. Kuşkusuz tarih değildir Romanlar; ama tarihî belgeler, sanat tarihinin temel taşlarından birini oluştururlar.*"[1] Ünlü'ye göre "*Roman, toplum hayatından gerçekçi anlamlı, duyarlı bir kesit vermelidir.*"[2]

Çalışmamızın savaşları ve cephe gerisini ele alması sebebiyle yazarın özellikle romanları üstünde durulmuştur. Ünlü, dört romanını *Irmağın Akarında* adıyla bir nehir roman serisi olarak tasarlamıştır. Bu romanlar Balkan isyanlarından İkinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan geniş bir zaman dilimini ele alır. Romanların esasını bu uzun zaman diliminde yaşanan savaşlar ve cephe gerisinde yaşanan sosyal, siyasal, ekonomik, psikolojik, kültürel, demografik değişikliklere dair hususlar kapsamlı ve bütüncü bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Yazarın roman türü dışındaki eserlerinde yer yer bahsi geçse de, savaşlar ve cephe gerisine dair malûmata romanlarındaki kadar rastlanmamaktadır. Romanlarında temel konuyu savaşlar ve cephe gerisi oluşturmasına karşın diğer eserlerinde bu konular, en azından, esası oluşturmaz veya bu konulara hemen hiç değinilmez.

---

[1] Şemsettin Ünlü, *Romanların Dünyası*, Dünya Kitapları, İstanbul 2006, s.14.

[2] Kürşad Demirkıran, *Şemsettin Ünlü'nün Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2000. s.5.

Sanatkârın bu gruba giren eserlerinden *Dirlik Düzenlik Türküler*[3]*i*, tema olarak savaşın işlendiği şiirleri içerir. Söz gelimi Birinci Dünya Savaşı'ndan özellikle bahseder. Fakat biz, Millî Mücadele ile ilgili olarak halkın egemenliğinden, özgürlükten veya yasalardan, halkın birliğinden bahseden şiirlere özenli yaklaşmaya gayret ettik. Bir şiir tahliline girişmek yerine tespit ve incelemelerimizi tezimizin konusuyla sınırladık.

2013 yılı basımı olan *Bin Beyaz Karanfil*[4] yazarın 1977-2012 yılları arasında yazdığı şiirlerin derlemesidir. Eser gündelik hayat, tabiat, tabiat sevgisi gibi temaları ağırlıklı olarak işlemiş şiirlerden oluşmaktadır. *Bin Beyaz Karanfil*'de var olan ancak yazarın ilk şiir kitabı olan *Durur Bakar İbrahim*[5]'de ve ikinci şiir kitabı olan *Dirlik Düzenlik Türküleri* adlı eserinde geçen şiirleri, adı geçen kitaplar içinde ele alacağımız için, *Bin Beyaz Karanfil*'i ayrıca değerlendirmeye tabi tutmayacağız.

Şemsettin Ünlü'nün Eserleri:
Romanları:
Yukarışehir, 1986
Toprak Kurşun Geçirmez, 1988
Yüz Uzun Yıl, 1993
İsmet Paşa'nın Ağır Topları, 2003
Hikâyeleri:
Kurbağa Avcıları, 2013
Denemeleri:
Eksi Beş Kelaynak, 1999
Romanların Dünyası, 2006
Şiir Kitapları:
Durur Bakar İbrahim, 1977

---

[3] Şemsettin Ünlü, *Dirlik Düzenlik Türküleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 1980 (Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.)

[4] Şemsettin Ünlü, *Bin Beyaz Karanfil*, Manas Yayıncılık, Elâzığ 2013.

[5] Şemsettin Ünlü, *Durur Bakar İbrahim*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 1977. (Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.)

Dirlik Düzenlik Türküleri, 1980

Bin Beyaz Karanfil, 2013

Masal:

Büyülü Değirmen, 1998

Çalışmamız, yukarıda şiir kitaplarından söz ederken belirttiğimiz gibi, romanların edebî yönünü tenkit/inceleme/araştırma yerine yakın tarihimizin edebiyata sosyolojik yansımasını anlatabilmek gayesindedir.

Fakat bu vesileyle, okuyucunun okuma işini zorlaştıran bazı hususları sıralamakta fayda görmekteyiz. Romanlarda kişi kadrosunun, özellikle asker kahramanların sayıca çok olmalarının yanı sıra rütbeli kişilerin, yer yer, isimleri yerine sadece rütbeleriyle zikredilmeleri, okuyucunun kurguyu takibini biraz zorlaştırmaktadır. Buna ilâve olarak yazar, iki isimli kahramanların adlarından bazen birini, bazen diğerini kullanmakta, yine aynı isimlerin bazılarını rütbeli, bazılarını ise rütbesiz olarak zikretmektedir. Bu da yine okuyucu için takibi zorlaştırıcı sebeplerden biri olarak görünmektedir. Romanların okunmasını ve olayların takibini hayli zorlaştıran bir diğer faktör de savaş sahnelerinde mekân adlarının ve askerî terimlerin çokluğudur.

Çalışmamızın zorluğu ve kısıtlılığı, cephe gerisindeki sosyolojik konuların birbirinden kesin çizgilerle ayırma imkânı olmayışından tekrara düşme endişesi; savaş kavramının alabildiğine geniş olmasının yanı sıra savaşın vukuunu ve etkilerini özellikle tarih ve sosyoloji bilimlerinin incelemesidir. Ne var ki istisnasız bütün bilimlerin en azından kendilerini bir "dil" ile ifade etme mecburiyetleri itibariyle edebiyatla organik bağı bulunmaktadır. Biz Şemsettin Ünlü'nün romanlarını ve diğer eserlerini metinlerde karşımıza çıkan içeriğin gerektirdiği yöntemleri uygulayarak incelemeye çalışacağız.

Şüphesiz hiçbir disiplin sadece kendi malzemesiyle çalışmaz. Fakat özellikle edebiyat, disiplinler arası bir yöntem takip edilmeden çalışılması belki de mümkün olmayan bir alandır. Takdir edileceği üzere disiplinler arasılığı etkin kullanabilmek için eklektizm son derece işlevsel ve verimli bir yöntemdir. Eklektizm

sayesinde birbirine yakın olmayan yapıların seçilip göz önüne getirilmesi, benzerlik ve farklılıkların tespiti ile mukayeselerinin yapılabilmesi, nihayetinde bir takım sonuçlara ulaşılabilmesi mümkün görülmektedir. Bu itibarla mütevazı çalışmamız, metne bağlı çoğulcu inceleme ile yapılmıştır. Metin incelenirken yorumlayıcı (hermeneutik) bir yöntem tercih edilmiştir. Gürsel Aytaç, çoğulcu incelemenin diğer yöntemlerden daha esnek olduğunu ifade etmektedir:

"İnceleme yöntemlerinde, araştırmacıya bir anlatım rahatlığı sağlayan, onu bir tek yöntem içinde bunalıp kalmaktan kurtaran eklektik, yani çoğulcu inceleme yöntemine gelince: Bunda inceleyici, bir bakıma kendi sezgi gücüne dayanarak bir edebi eseri, ağır basan özelliğe uygun düşen bir metoda ağırlık vererek incelemesini yapıyor."[6]

Biz bu yöntemi kullanırken nesnellikten uzaklaşmamaya dikkat etmekle birlikte sosyal bilimlere has, motive edici ve ilgiyi sürekli kılıcı bir dil kullanmayı tercih ettik. Zira "*Edebiyat incelemesi, üzerinde çalıştığı alan bir sanat olduğu için bilimsel de olsa 'sıcakkanlı', sempatik olmayı, okunabilirliği amaçlar".* [7]

[6] Gürsel Aytaç, *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi,* Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 101.
[7] Aytaç, 2009, s. 102.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVAŞLAR

A. Şemsettin Ünlü'nün Eserlerinde Anlatılan Savaşlar

Şemsettin Ünlü *Yukarışehir*[8], *Toprak Kurşun Geçirmez*[9], *Yüz Uzun Yıl*[10] ve *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*[11] adlı romanları 93 Harbi, I. Dünya Harbi ve Millî Mücadele savaşları etrafında şekillenen hikâyelerden oluşur.

Serinin ilk romanı olan *Yukarışehir*'de Balkan isyanlarından bahsedilir. Bu bahis hem Osmanlının cephede ve cephe gerisindeki durumunu izah için hem de Ruslarla münakaşamızın, *Yukarışehir* romanında başlayıp *Toprak Kurşun Geçirmez'*de ana tema olarak işlenecek olan, 93 Harbi'ne kadar olan seyrini vermek içindir. Ne var ki kısıtlı olan bu anlatımlar, savaş başlığı altında toplanacak kadar kayda değer değildir.

Yukarışehir'in hemen başında Ferhat Ağa'nın Kırım Savaşı'na gönüllü gittiğini fakat geri dönmediğini öğreniriz. Kırım Savaşı hakkında roman boyunca yer yer gerçeğe dayalı kurmaca olaylara rastlarız. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de ise yazar, roman başlamadan önce "Anımsatma" başlığıyla Osmanlı Rus ilişkisinin tarihi seyrini 93 Harbi'ne varıncaya kadar anlatır. Romanlarda her ne kadar yer yer, yine bir Osmanlı-Rus savaşı olan ve ilk üç romanının; *Yukarışehir*, *Toprak Kurşun Geçirmez* ve *Yüz Uzun Yıl*'ın esas kahramanı olan Yusuf'un babası Ferhat'ın gönüllü gidip kaybolduğu, Kırım Savaşı'na atıf yapılıyor olsa da başlı başına bir tema

---

[8] Şemsettin Ünlü, *Yukarışehir*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1998. (Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.)

[9] Şemsettin Ünlü, *Toprak Kurşun Geçirmez*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1988. (Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.)

[10] Şemsettin Ünlü, *Yüz Uzun Yıl*, Can Yayınları, İstanbul 1993. (Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.)

[11] Şemsettin Ünlü, *İsmet Paşa'nın Ağır Topları,* Birinci Baskı, Dünya Kitapları, İstanbul 2003. (Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.)

olmadığı için savaş başlığı altında Kırım Savaşı'na yer vermedik.

Bu duruma benzer şekilde *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nın son sayfalarında anlatı zamanı 1941 yılı olmuş ve II. Dünya Savaşı'na dair kısa bir bilgi paylaşılmış olsa da son derece kısıtlı olan anlatım bize savaş başlığı altında değerlendirebileceğimiz bir malzeme sağlamıyor. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı'nı da Şemsettin Ünlü'nün eserlerinde işlediği savaşlar arasında saymadık.

A.1. 93 Harbi ve Anadolu

Şemsettin Ünlü'nün ilk romanı olan *Yukarışehir*, Yusuf'un Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkasya Cephesi'ne asker olarak gönderilmesiyle son bulur. *Yukarışehir*'in devamı niteliğindeki *Toprak Kurşun Geçirmez*'de ise Yusuf ana karakteri çevresinde 93 Harbi'nin cephede yaşanan savaşlar, cephe gerisinde askerî ve sivil gelişmeler detaylı bir şekilde anlatılır.

Yazar, *Toprak Kurşun Geçirmez* adlı romanın asıl metnine dâhil etmeyeceğimiz "Anımsatma" adlı giriş bölümünde 1877'de yapılan Osmanlı-Rus Harbi'ni hazırlayan sebepleri İstanbul'un fethine kadar geri giderek tarihî seyir içinde ele alır. Bu detaylı tarihî bilgiler romanda yer yer devam eder. Bu bilgilerin yanı sıra cephede yaşananların da detaylı teknik bilgileriyle karşılaşırız. Şüphesiz bu detaylar romana gerçekçilik katmaktadır. Zira yazar bir subaydır, aynı sebeple bu detayların meslekî teknik kısımlarının gerçekliği tartışmaya açık değildir.

Toprak Kurşun Geçirmez'de 93 Harbi arefesinde, savaş patlak verdiğinde ve savaş devam ederken bu savaşın amillerini, varacağı neticeyi hikâyelerin arasında okumaya devam ederiz. Yazar bizim, yalnız savaş sahneleriyle değil tarihî hakikatlerle de bilincimizi diri tutma gayretinde olduğunu açıkça belli eder. Ahmet Muhtar Paşa aracılığıyla İstanbul Konferansı neticesinde gelişen olayların Rusya'nın menfaatine aykırı olduğu için Balkanlardaki kargaşayı ve Osmanlının Hristiyanların haklarını gözetmesi konusunda güvenilmez olduğunu bahane ederek, Avrupa devletlerinin de anlayışla karşılayacağından emin olarak Rusya'nın savaş ilan ettiğini

öğreniriz. Yazar bütün bu ve benzeri gelişmeleri hem savaş öncesi gelişmeler de hem de cephedeki gelişmeler esnasında gün ve tarih vererek anlatır hattâ cephedeki gelişmeleri bazen saat saat anlatır. Şüphesiz yazar, bu anlatım biçimiyle de bizi kurgu dünyanın içinde gerçekle rabıtamızı kesmeden dolaştırmayı sağlar. Ahmet Muhtar Paşa'nın gerçek kişi olduğunu, gerçek hayatta Rusya ile savaşa girilmesine karşı çıktığını, hattâ bu yüzden görevden alındığını hatırlarsak *Toprak Kurşun Geçirmez*'de bu sahnenin yer aldığı bölümde Ahmet Muhtar Paşa'nın malum olan cümlelerinin gerçek hayattan birebir alındığını söyleyebiliriz. Paşa, barış görüşmelerindeki ağır şartları kabul etmeyi, "*hem savaşta, hem barışta yenilgiye uğrayıp büsbütün zarara uğramaktan*"[12] yeğ tutar. Rusya ile girilecek bir savaşta taarruzla toprakların elde tutulamayacağını, mevcut sınırları muhafaza etmeyi bahtiyarlık addettiğini ifade eder. İhtimal ki yazarın savaş karşıtı tavrıyla örtüşen Ahmet Muhtar Paşa'nın bu anlayışı, Paşa'nın *Toprak Kurşun Geçirmez*'de karşımıza gerçek bir kahraman olarak çıkarılmasına sebeptir. Subay yazarımız, serinin ilk romanı *Yukarışehir*'den itibaren adını zikretmeye başladığı Ahmet Muhtar Paşa'ya, adeta kendi fikrini temsil etmek üzere, *Toprak Kurşun Geçirmez*'de övgülerle hayat verir. Kurgu bir karakter yerine, gerçekte var olan ve zaten "ideal" olan bir kişinin kullanılması bu sebepledir.

93 Harbi'ni konu edinen *Toprak Kurşun Geçirmez*'de Batı cephesini Doğu cephesine nazaran çok sınırlı şekilde takip ederiz. Buna mukabil doğu cephesinde yaşanan çatışma veya askerî, sosyal gelişmeleri neredeyse anlık takip ederiz. Üstelik bu takibimiz yalnız kurgu dünyanın imkânlarıyla sınırlı değildir. Gerçek kişiler, mekânlar ve olaylarla kurgu ve gerçeğin harmanlanmış halini izleriz. Doğu cephesindeki hayalî karakterler yanında Türk subaylarının hatırı sayılır kısmı gerçek kişilerden oluşur, Rus subaylarının hemen tamamı gerçektir. Savaş genellikle Türk cenahından hikâye edilir. Rus subayları taktik geliştirmeleri esnasında bireysel olarak görürüz. Fakat genel olarak Rus birlikleri bir bütün olarak, bir "ordu" olarak karşımızdadır. Savaşın çatışma sahneleri doğrudan satırlara aktarılmıştır; ölüm,

[12] Ünlü, 1988, s. 73.

yaralanma, patlama, esir düşme, esir alma ve benzerleri canlı sahnelerle aktarılmıştır.

Cephe gerisi başlığı altında savaş esnasında ve savaş sonrasında hayatın nasıl olduğunu elimizden geldiği kadar çok başlık altında ele almaya gayret edeceğiz. Burada, 93 Harbi'nde Rusların Anadolu topraklarına kasten getirdiği meşhur Kazak süvarilerinin köyleri yağmaladığı, son derece kötü işler yaptıkları vakıasına da yer verildiğini söylemekle yetinelim. Elbette bu durum cephe ile ilgili olmakla birlikte asıl cephe gerisini etkilemiştir. 93 Harbi'nin yaşandığı kuzeydoğu Anadolu illeriyle birlikte Harput da savaşın bitmesiyle huzura kavuşmuş değildir: "*Savaş sona ermiş, gidenlerin bıraktığı boşluk kalmıştı gerilerde. Sokaklar tenha, insanlar durgundu.*"[13]

93 Harbi'nin, bütün hezimetlerine rağmen yazarın adalete inancı Miralay Osman Bey'in yazdığı mektupla izah edilir: "*…haklının sürgit yenileceği, haksızın sürgit üstün geleceği hiçbir savaşın olmadığı…*"[14]

A.2. Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı bizim tarihimizde Millî Mücadele ile bağlantılı olduğu için eserlerde bu iki savaşın birlikte işlenmesi tabiidir. *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda esas konu Millî Mücadele olmakla birlikte şüphesiz bu savaş Birinci Dünya Savaşı'nın devamı niteliğinde olduğu için romanda Birinci Dünya Savaşı'ndan da bahsedilir. Romanın başlangıç tarihi 1921 yılıdır dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı yılları geri dönüş(flashback)lerle anlatılır. Özellikle Arabistan topraklarındaki savaşlara, direnişlere, işgallere ve ihanetlere yer verilir.

---

[13] Ünlü, 1988, s.281.
[14] Ünlü, 1988, s.239.

Binbaşı Fehim Cezmi, "*Ne işimiz vardı bizim bu çıkar kavgasında?*"[15] diye sorguladığı savaşın nasıl başladığını anlatır. Van'dan Süveyş Kanalı'na, Filistin'e, Nablus'a, Şam'a, Beyrut'a; Çanakkale'den Tih Sahrası'na Halep'e Mekke'ye uzanan geniş bir coğrafyada yenilgi, isyan ve işgalleri kademe kademe sıralar. Birinci Dünya Savaşı için İngiliz kuvvetlerinin sayı ve teknik bakımdan çok üstün olmasından ve Arapların Osmanlıya karşı İngiliz ittifakından yakınır.[16] Fehim Cezmi, bütün bunları Millî Mücadele cephelerinde anlatır. Burada olduğu gibi iki savaşın art arda oluşu, zamanın iç içeliği yazarın anlatımlarına şekil verir.

İsmet Paşa'nın Ağır Topları'nda Çanakkale Savaşı'ndan detaylı olmasa da bahsedilir. Çanakkale'de yaşanan savaşın yanı sıra iskorpit, dizanteri kolera gibi hastalıkların varlığı anlatılır[17] ki bu hastalıklar askeri, savaşın kendisi kadar etkilemiştir. Yazarın bu durumu göz ardı etmeyişi cephede yaşananları yalnız çarpışmalardan ibaret saymadığını yaşantıların bütün yönlerini yansıtmaya gayret ettiğini gösterir.

İsmet Paşa'nın Ağır Topları'nda mütareke imzalandığından bahsedilir. Ancak mütarekenin kimlerle yapıldığı, nasıl yapıldığıyla ilgili sahneler yoktur. Mütareke esnasında Halep'te olan kahramanımızın komutanı Mustafa Kemal'dir. Mustafa Kemal, işgal olursa direneceğini, silahla karşı koyacağını İstanbul'a bildirir.[18] Yazar gerçek ve kurguyu öyle harmanlar ki gerçeğin kuruluğundan uzak ve fakat didaktikliğin soğukluğuna kendini bütünüyle kaptırmamış bir "gerçekçilik" sunar. Buna mukabil *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda Birinci Dünya Savaşı'na dair geri dönüşlerle okuduğumuz bilgiler Millî Mücadele'ye nispetle son derece sınırlıdır.

Romanlarında temel konuyu savaşlar ve cephe arkası oluşturuyor olmasına karşın şiirlerinde bu konulara çok az yer vermiştir. *Dirlik Düzenlik Şiirleri* adlı şiir kitabında Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele iç içe verilmiştir. 1914'te,

[15] Ünlü, 2003, s.45.
[16] Ünlü, 2003, s.46.
[17] Ünlü, 2003, s.44.
[18] Ünlü, 2003, s. 47.

genciyle yaşlısıyla tüm halkın "yurt", "özgürlük" nedir bildiklerini ve iyi "döğüş"tüklerini anlatır. Halkın Anadolu'yu ka't edip İzmir'e, Edirne'ye geldiklerini anlatır.[19]

Kurbağa Avcıları'nda[20] Çolak Halil'in Birinci Dünya Savaşı'nda cephede yaşadıkları anlatılır. Halil Çanakkale gazisidir. 1915 yılında Boğaz'da topçuyken düşman güllesiyle yaralanır ve kolu çolak kalır.[21]

Romanların Dünyası bahsettiği romanların içeriğinde veya romanla bir biçimde ilintisi olan savaşları kısa kısa zikreder. Meselâ Antonie de Saint-Exupéry'nin Birinci Dünya Savaşı'nda savaş pilotu olduğunu söyler.[22] Mitolojik savaşlardan yola çıkarak, savaşlardaki çıkarcılar ve aldatmaca yapanlardan bahsedip sözü Birinci Dünya Savaşı'na getirir. Mütareke'nin işgal koşulu hakkında İngiliz Amiral'in Rauf Bey'i oyuna getirdiğini, hattâ Annan Planı'nın da bu zihniyetin eseri olduğunu söyleyip Truva Atı hadisesi imasında bulunur.[23]

A.3. Millî Mücadele

Ünlü, bir subay yazar olarak, anlattığı asker kişileri çok iyi tanır ve *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda anlattığı Millî Mücadeleyi subay kahramanlar üstüne kurgular. Meslekî tanışıklıktan ötürü anlatım canlılık kazanmış olsa da, roman yalnızca subay kahramanları odak notasına aldığı için eksik midir? Doğan'ın bu konudaki eleştirisi kabul edilmeyecek gibi değildir:

"*Kurtuluş Savaşı bir subay savaşı olmuştur, doğru. Ancak, düzenli ordunun*

---

[19] Ünlü, 1980, s.43.

[20] Şemsettin Ünlü, *Kurbağa Avcıları*, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2013.(Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.)

[21] Ünlü, 2013, s.38.

[22] Ünlü,2006, s.29.

[23] Ünlü, 2006, s.50.

büyük kütlesini oluşturan köylü sınıfı, Mehmetçik denip geçilen büyük kütle gereği gibi konmamıştır bu romanlara."[24]

İsmet Paşa'nın Ağır Topları, 1921 yılında Sakarya dolaylarında başlar, ardından geri dönüşle İzmir'in işgalinin öncesinden başlayıp hikâye edilir. İzmir'in işgali Birinci Dünya Savaşı'yla Millî Mücadele'yi ayıran çizgidir diyebilir miyiz? "*İzmir'in Yunanlılarca işgali, Türk yazınında, Kurtuluş Şavaşını başlatan bir kıvılcım olarak nitelenir hep.*"[25] Birinci Dünya Savaşı'nın devamı olarak yaşadığımız Millî Mücadele'yi biz müstakil bir savaş olarak addederiz, bu iki savaşı birbirinden ayıran bir çizgi varsa o da İzmir'in işgalidir. *İsmet Paşa'nın Ağır Topları* bu sebeple İzmir'in işgalini anlatarak başlar.

Tarihte müstesna bir yeri olan Millî Mücadele, pek çok tarihçi ve araştırmacının da kabul ettiği gibi sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı verilen kurtuluş savaşlarının ilkidir.[26] Ünlü'nün romanların bir gerçeği yansıtması gerektiği felsefesini hatırlayacak olursak *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'ndaki gerçeklik ve anlamlılık budur.

Dirlik Düzenlik Şiirleri içinde yer alan "Halkın Mutluluğu" adlı şiir 1914 tarihini vererek I. Dünya Savaşı'na, 1919 tarihini vererek Millî Mücadele'ye atıfta bulunur. Bu yıllarda halkın yaşlı çocuk demeden herkesin savaşa katıldığını, cepheden cepheye gittiğini anlatır.

Kurbağa Avcıları'nda "Etli Pilav" hikâyesi Millî Mücadele yıllarında cepheye lojistik destek sağlayan bir askerin hikâyesini anlatılır. Trabzon yolunda geçen hikâyede kahramanımız cepheye doğru yol alırken Millî Mücadele yıllarında cephede büyük yokluk yaşandığını; zorlu coğrafî koşullardan, firarîlerin, eşkıyaların

---

[24] Dogan, H. Mehmet, "Türk Romanında Kurtuluş Savaşı", *Türk Dili Dergisi Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı*, Sayı: 298, 1976, ss. 7-40, s.10.

[25] Doğan, 1976, s.12.

[26] Doğan, 1976, s.15.

saldırılarından, teknik yetersizlikten ikmallerin yeterli yapılamadığını öğreniriz. Cepheye yeterli ikmal yapılamadığı için yük taşıyan öküzler geri gönderilmez ve cephede yenir.[27]

A.4. Diğer Savaşlar

İsmet Paşa'nın Ağır Topları, Millî Mücadele'yi esas konu olarak işler. Ancak romanın sonunda II. Dünya Savaşı'na atıf yapılır. Fakat bu atıf çok sınırlı ölçüde olduğu için Şemsettin Ünlü'nün romanlarında işlenen savaşlar arasında II. Dünya Savaşı da vardır demek abartılı olabilir. II. Dünya Savaşı yıllarında ülkemizde yaşanan ekonomik krizi merkeze alarak dahil olmadığımız bir savaşın cephe gerisinde sebep olduğu sıkıntılar, çarpıcı örnekleriyle sıralanır.

Ünlü, savaş ve cephe gerisi konularına yalnız kurgu eserlerinde yer vermez, kurgu dışı eserlerinde de bu konulara sıklıkla temas eder. *Romanların Dünyası*'nda arkadaşının başından geçen bir olayı aktarır. Bu olay İkinci Dünya Savaşı yıllarında İngiliz ya da Alman, kimliği bilinmeyen bir savaş gemisinin Türk yolcu gemisini batırmasıyla başlar. 1571 İnebahtı Savaşı'nı, Cervantes'in hayat hikâyesinde son derece önemli bir yere sahip olması yönüyle ele alır. Ancak ayrıntılı bir savaş anlatımı yoktur. Yunan mitolojisinin en büyük eserleri olan İlyada ve Odysseia'da geçen Truva'yı ve Truva savaşlarını alabildiğine detaylı anlatır.

Romanların Dünyası'nda "Irak'ı Vurmak!" başlığıyla Orwell'ın *1984*'ünü eleştiren yazar, bu romanı çok soğuk bulduğunu, ABD'nin Big Brother'larının dünyaya meydan okuyup nükleer silah bahanesiyle Saddam'ı vurmasını eleştirir. Savaşın anlatılmadığı bu kısımda cephe gerisinde olup bitenler yazarın dünya görüşü çerçevesinde değerlendirilir. Meselenin, Birlerşmiş Milletler'in silah yok demesine rağmen devam etmesi esasında savaşın sebebinin George W. Bush ve bir avuç

[27] Ünlü, 2013, s.38.

petrolcünün emellerinden ibaret olduğunu gösterir. Yazar bu anlamsız, dayanaksız savaş çıkarıcılara alaylı hitap eder ve anlatılanları masal dünyasındaki büyücülere benzeterek savaş gerekçelerini hafife alır.[28] Irak işgaline ilerleyen sayfalarda tekrar değinen yazar, bu kez Tony Blair üzerinden alaycı eleştirilerine devam eder. Dünya siyasetini hızlı ve baş döndürücü bir tiyatroya dönmüştür artık.[29] Romanlarında görece eski savaşları işleyen Ünlü, burada güncel bir savaşı ele alır, beklediğimiz gibi savaşın anlamsızlığını vurgular.

Aynı eserde bahsedilen bir diğer savaş Kore Savaşı'dır. Kore Savaşı'nı yazarımızın bizzat tecrübe etmiş olması, bu savaşı romanlarda işlenen diğer savaşlardan ayırır. Savaşta Türkiye'nin siyaseten durumu ayrı bir bahis konusu. Ülkemizin topraklarının tehdit altında olmadığı bir savaş olması itibariyle de cephe gerisinde halkı doğrudan etkileyen bir durum yoktur. Ancak binlerce askerimizin savaşa gittiği cephedeki kayıplarımız tabii olarak yalnız asker ailelerini değil halkımızı doğrudan etkiler. Kore'de halkın durumu savaş halindeki diğer milletlerle aynıdır. Yazar kadınlardan, yaşlılardan, çıplak çocuklardan bahsederken romanlarındaki Anadolu cephe gerisini anlatan cümlelerin aynılarını kurar. Halkı " *çalışkan, görmüş görmüş geçirmiş, güleç yüzlü*" olarak tasvir ediyor ve ardından savaşın nasıl çıktığını ve halkın ne duruma düştüğünü anlatıyor. [30]

Kore Savaşı esnasındaki hatıralarını aktaran bir askeri *Kurbağa Avcıları'*nda görürüz. Savaş sahnesi görmediğimiz hikâyede savaşın kimler tarafından nasıl başlatıldığını anlatır. Hikâyeyi üç konu şekillendirir: Vatan hasreti, savaşın yıkıcılığı ve askerin eve dönüşü.

*Romanların Dünyası'*nda bahsedilen bir savaş da Napolyon'un Moskova seferidir. Bu savaşta özellikle Napolyon ordusunun Moskova'da küçük düşmesini anlatır.

---

[28] Ünlü, 2006, s. 57.
[29] Ünlü, 2006, s.82.
[30] Ünlü, 2006, s.58.

Yazar, *Yukarışehir*'den başlayıp *Toprak Kurşun Geçirmez*'e kadar, o da dâhil olmak üzere, yer yer Kırım Savaşı'nın neticelerinden bahseder. Burada da savaşın cephe görüntüleri değil askerler ve halkın üstünde yarattığı olumsuzluklar aşk, aile ve göç kavramları üstünden hikâye edilir.

Ünlü, çeşitli türlerdeki eserlerinde Balkan isyanları, İkinci Dünya Savaşı, Kore Savaşı, Çin Urimçi'de yaşanan savaşlar, Kırım Savaşı, İnebahtı, Vietnam, Arap-İsrail, Arjantin, Bosna-Hersek, Körfez Savaşlarını az veya çok ele almıştır.

B. Şemsettin Ünlü'nün Savaşa Bakışı

B.1. Şemsettin Ünlü'nün Eserlerinde Kavram Olarak Asker

Nehir romanların tamamında asker kişiler genel olarak müspet tipler olarak çizilmiştir. Menfî tipler hem azdır hem de genellikle komuta kademesinin üst saflarında bulunmak itibariyle bir anlamda yönetici sınıfına da tâbidirler. Menfî askere *Yukarışehir*'de Sarı Nedim tipik bir örnektir. Yüzbaşı Sarı Nedim, içkici, kumarcı, hovarda biridir.[31] Bogos'tan Yusuf'un aleyhinde çalışmak üzere rüşvet alır.[32] Yüzbaşı Sarı Selim validen bilgi saklar.[33]

Yazar, mensubu olduğu bu meslekteki insanlar arasında kötü karakterler yaratarak bir anlamda tarafsızlığını muhafaza etmiş olsa da genel olarak asker kavramı yazar için kutsal görünmekte ve romanların içinde en romantik tavır askerlere karşı sergilenmektedir. Bu romantik tavır romanlardaki kişilere de yansır. *Yukarışehir*'de Masat Ağa "*şehit yadigârıdır*"[34] diyerek Yusuf'u işe almak ister. Masat Ağa'nın verdiği kıymet Türk milletinin "şehit" kavramına verdiği önemin

[31] Ünlü, 1998, s. 57.
[32] Ünlü, 1998, s. 58.
[33] Ünlü, 1998, s. 105.
[34] Ünlü, 1998, s. 29.

sonucudur. Müslüman Türk inanış ve kültüründe ise toplumun ortak bilinci, şehit ve ailelerine toplumun üst seviyesinde yer verir. Çaya bizim inancımız ve kültürümüzdeki bu kıymetin başka ülkelerde olmadığını İsrail örneği ile anlatır:

"*Savaşların en önemli bir sonucu, bir çok çekirdek aileyi dul-yetim aileleri durumuna getirmesidir. Bizim toplumumuzda şehitlik çok büyük bir değerdir. Bu sayede şehit dul ve yetimleri malî ve psikolojik sorunlarına rağmen, hiç olmazsa sosyal bir saygınlık elde etmişlerdir*."[35]

Subaylar neredeyse tipleştirilmiş kişilerdir. Hemen hepsi cesur, fedakâr, entelektüel, merhametli insanlardır. *Yukarışehir*'de ilk defa gördüğümüz daha sonraki romanlarda da karşılaşacağımız Miralay Osman, Tabip Yüzbaşı, Kara Ziver Çavuş gibi asker kişiler müspet olmanın ötesinde fazlasıyla idealize edilmiş kişilerdir. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de özellikle komuta kademesindeki kişiler insaniyet itibarıyla çok iyi kişilerdir. Ahmet Muhtar Paşa gibi gerçek kişiler de romanlarda idealize edilerek anlatılır. *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda Fehim Cezmi bunun en iyi örneğidir.

Müspet asker tiplerinden biri de geniş bir coğrafyada herkesin adını bildiği "*saygıyla andığı*"[36] Kara Ziver Çavuş'tur. Geçmişinden ve kişiliğinden övgüyle bahsedilir; mazlumdan yana, "*sözünün eri" olarak bilinir*.[37] Yazar müspet olarak çizdiği asker kişileri idealize etmeye yakındır. "Tip" diyebileceğimiz Ziver Çavuş, ölüm tehditlerine rağmen "*bildiğinden şaşmaz, sözünden dönmez*"[38]. Ziver Çavuş, Sarı Nedim'in çocuklarıyla bayramda ilgilenir; hediyeler alır, harçlık verir.[39] Yusuf'a pusu kuran Süleyman'dan "*iğrenmiş*"[40] olmasına rağmen yarasını tımar eder. Müspet tasarlanmış Ziver Çavuş gibi asker kişiler, yazarın toplumsal eleştirilerini

---

[35] Sinan Çaya, *Savaş Sosyolojisine Türkiye açısından Bir Yaklaşım*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1998, s. 55.

[36] Ünlü, 1998, s. 81.

[37] Ünlü, 1998, s. 82.

[38] Ünlü, 1998, s. 83.

[39] Ünlü, 1998, s. 109.

[40] Ünlü, 1998, s. 115.

seslendirecek karakterler olarak kullanmasına yarayacaktır. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de Mehmet Paşa için "*Savaşkan, gözü pek, sevilen, sayılan*"[41] ifadeleri kullanılır. Ezcümle buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yazar, müspet asker tiplerini duygusal cümlelerle över.

İlk roman olan *Yukarışehir*'de askerler, Tabip yüzbaşı için; "*güleç yüzlü* […] *göz alıcı*",[42] Ahmet Muhtar Paşa için; *Yukarışehir*'de "*yiğit, gayretli*"[43], *Toprak Kurşun Geçirmez*'de " *yiğit yürekli*"[44] ifadeleri kullanılarak övülmelerinin son raddesi, serinin son romanı olan *İsmet Paşa'nın Ağır Topları'*nda kızının bir günlükte okuyup ne olduğunu sorduğu Binbaşı Fehim Cezmi için Çobanoğlu'nun verdiği cevaptır: "*Belki de hiç yoktu, hiç yaşamadı Cezmi* […] *Onu biz var ettik aramızda; Akşit, Asım, Aşir, Tali… hepimiz! Biraz hepimizdik Binbaşı Cezmi ile birlikte o defterde okuduklarını yaşayanlar…*"[45]

Erler de tıpkı subaylar gibi tipleştirilmiştir. *Toprak Kurşun Geçirmez* ve *İsmet Paşa'nın Ağır Topları* savaşı ana tema olarak işledikleri için erleri bize cephede anlatır. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de alabildiğine duygusal bir üslûpla anlatılan erler; "*Hepsi de, hem bilge hem çocuk.* […] *her şey yakışırdı ellerine. Cömerttiler. Üretkendiler.* […] *sevecen*"[46] gibi ifadelerle taltif edilir. Cephedeki erlere karşı merhametle bakan yazar, devletin yaşattığı sefaleti, savaşta yitirilen canları üzüntüyle kaleme alır. Diğer taraftan insanî zaafları olduğu gibi kabul ederek özellikle erlere karşı duygusal bir taraflılık sergiler.

"*Askerlik yaşına yetmiş gençler* […] *işten* […] *ana-baba baskısından*"[47] kurtulmanın sevincini yaşadıklarını, düşmanla çatışacak olmanın "*kasıntılı"*

---

[41] Ünlü, 1988, s. 111.
[42] Ünlü, 1998, s. 41.
[43] Ünlü, 1998, s.301.
[44] Ünlü, 1988, s. 36.
[45] Ünlü, 2003, s. 296.
[46] Ünlü, 1988, s. 106.
[47] Ünlü, 1998, s. 298

"ateşli"[48] olduklarını ancak içten duydukları "*doğal, insancıl korkuyu*"[49] belli etmemeye çalışırlar. Bu doğal korkuyu yazar anlayışla karşılar, *Toprak Kurşun Geçirmez*'deki savaş sahnelerinde de bunu sürdürür. "*evlerinden, alıştıklarından, gün gün yaşayıp geldiklerinden ayrılmanın acısı damladı yüreklerine*"[50] Erlerin menfî davranışlarının yanı sıra erdemlerinden de sık sık örnek verilir:
"*torbasında kalan son parça peksimeti böldü, yanında yürüyene uzattı Sıvaslı bir onbaşı*

Yarım peksimeti böldü, kendi yanındaki yırtık poturlu, aksak yürüyüşlü bir başkasına uzattı o da."[51]

Yazarın askere bakışının manifestosu diyebileceğimiz şu cümle niye düşman askerine eserlerinde kindar davranmadığını izah eder: "*Yazarlığın, hele ozanlığın, yaşamdaki karşıtlarından bir öç alma aracı gibi kullanılabileceği düşünülemez.*"[52]

Dirlik Düzenlik Türküleri, Sekizinci Şiir'de şair:
"*Ardıç dalıyım böyle*
Barış için çiçek açtığım
Kötüler, çirkinler, insanlar dahil
*Her birine sevgi besleri*m."[53]
der.

Yazarın 93 Harbi'nde Rus erlerine, Millî Mücadele'de Yunan erlerine karşı tarafsız, hattâ yer yer merhametle yaklaşmasını bu mısralardaki kucaklayıcı tavra bağlayabiliriz. Eco'nun "*aşırı yorum*"[54]lama tartışmasını göz ardı etmeden şunu söyleyebiliriz: Bu tarafsız merhametin dünya tarihinde az rastlanır ve bu bakımdan

---

[48] Ünlü, 1998, s. 298
[49] Ünlü, 1998, s. 298.
[50] Ünlü, 1988, s. 18.
[51] Ünlü, 1988, s. 213.
[52] Ünlü, 2006, s. 36.
[53] Ünlü, 1980, s. 20.
[54] Umberto Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum*, Ayrıntı Yayınları, 2016, s.54-74.

pek önemli örneği, Atatürk'tür. Yazar, *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda Atatürk'e de rol verir. Malûm olduğu üzere Atatürk Çanakkale'de Avustralya'dan "gönderilmiş" Anzak askerleriyle savaşmış bir subaydır. Yıllar sonra Mustafa Kemal Paşa'yı 31 Ağustos sabahı bu defa savaş alanında, ölen Yunan askerlerinin arasında görürüz. Paşa'nın: " *Kimlerdir bu çocukları buralara gönderenler?"*[55]dediği duyulur. Doğan'ın, "Kurtuluş Savaşının ülküsel sözcülüğünü yaparlar" dediği orta sınıftan asker-sivil aydınların[56] *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'ndaki temsilcisi bir subay olarak Binbaşı Fehim Cezmi'dir.

Yazar, *Toprak Kurşun Geçirmez*'de cephedeki Rus askerine karşı ön yargılı davranmama özeni gösterdiğini, ancak savaşın tarafı olmak itibariyle bir bakıma kurunun yanında yaşın da yanacak olmasının kaçınılmaz olduğuna dikkat çeker. "*Tüfeği elinde, ırza, namusa, talana koşulup gelmiştir bir bölümü. Bir bölümü; zora koşulmuş; işini, işliğini sevdiklerini arkasında koyup gelmiştir."*[57]

Toprak Kurşun Geçirmez'de erler, cephedeyken hak veya batıl olsun inanca sarılır. Yusuf, "*O güne kadar, namaza niyaza pek düşkün olmayanların da, sabahları, dizi dizi, saka tulumlarının başına koştuklarını* […] *Keskin hocalardan alındığı söylenen okunmuş tesbihler,* […] *muskalar*"[58] ın elden ele dolaştığını gözlemler. Bu noktada sosyolojik olarak tesbit edilmesi geren problem şu olmalı: Batıl inançlar mı bozulmaya sebep olmuştur, savaşlar mı batıl inançlara sarılmayı gerektirmiştir? Romanlar bize bunun cevabını vermiyor, fakat savaş ve yozlaşmanın iç içe olduğunu gösteriyor. Askerlerin moral bulabilmek için inanca, hattâ batıl inanca bile sarılması Osmanlı ordusunun moral motivasyon durumuna işaret eder.

Çaya, XIX. yüzyılda yaşamış Fransız askerî analizci Ardant du Picq'in mantığının çıkış noktasının insan tabiatı olduğunu ifade edip, bu fıtratın savaşın zaman içerisinde değişen bütün unsurlarına mukabil sabit kalan tek unsur olduğuna,

---

[55] Ünlü, 2003, s. 278.
[56] Doğan, 1976, s. 25.
[57] Ünlü, 1988, s. 147.
[58] Ünlü, 1988, s. 87.

ve bu fıtratı anlamanın bize savaşın nasıl kazanılıp, neden kaybedileceğine dair bilgi vereceğine dair bir alıntı yapar.[59] Ardından moral ve askeri başarının ilişkisini izah için morali etkileyecek faktörler olarak; karizmatik liderin etkisi, beslenme, genel komuta iklimi gibi başlıklar açar. Başlıklardan biri "Dinsel İnanç ve Moral"[60]dir. Osmanlı ordusunun genel durumunu göz önünde bulundurduğumuzda çöküş döneminde, askerin iyi beslenemediği, gerekli teçhizata sahip olmadığı, doğru düzgün bir giysiye bile sahip olmadığı malumdur. Askerin moral bulacağı unsurlardan biri karizmatik lider olarak genel komuta ikliminin askere moral olmasıdır. Romanlarda asker, bu moral kaynağına 93 Harbi'nde komutanların bazıları sayesinde sahiptir. Millî Mücadele'de ise hem sivil lider hem askerî lider vasfıyla Mustafa Kemal Paşa'nın karizmatik liderliği; cephede askere, cephe gerisinde kitlelere cesaret aşılar. Askerin moral bulacağı bir kaynak da inançtır. Hak ve/veya batıl inançlara sarılan askerlerin ihtiyarında olan tek moral kaynağının inanç olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Moral bahsinde Çaya'nın açtığı başlıklardan bir de "Moral Çöküntüsü ve Firar"[61]dır. Anket ve mülakatlarla asker firarîlerin üstünde yapılan bir araştırma neticesinde başlıca firar sebebinin %40 oranında psikolojik kökenli olduğu görülür. Bu sebepler; "*askerliğe uyumsuzluk, disiplin altına alınamama, bunalma, sıkıntı, ruhsal rahatsızlıklar*"[62]dır.

Ünlü, tarihimizdeki bazı savaşlarda çokça tartışılan firar meselesine değinmiş, askerin firarı konusuna menfi askere aldığı olumsuz tavır kadar sert olmamıştır:

"*Ne başlarında zaptiye, ne arkalarında erzak… Dağılmış kalmış yol boyu fukaralar… Soğuklayanlar, sakatlananlar, dayanamayıp savuşanlar...*"[63] *"on bir*

[59] Çaya, 1998. s.91.
[60] Çaya, 1998, s. 94.
[61] Çaya, 1998, s. 101.
[62] Çaya, 1998, s. 101.
[63] Ünlü, 1998, s. 301.

kura erinin, şeytana uyup yoldan çıktıkları anlaşıldı![64]

Asker firarlarında kötü şartların etkili olması haricinde şoke edici etmen askerî stratejik kararlardır. Yusuf da firari damgası yemiş ve başka birliğe gönüllü teslim olmuştur. 93 Harbi'nin anlatıldığı *Toprak Kurşun Geçirmez* adlı romanda buna benzer bir olay anlatılır:

"*Kararın yanlış, ...olduğunun neden farkına varılmadığını şimdi bile anlayamıyordu! Dört bir yanı düşman çevirmişken, birlikleri yerinden alıp küçük bir tepede toplamak, kelleyi tepsi içinde düşmana sunmak kadar yersizdi.*

Osman Bey emre uymadı o gün…"[65]

Asker firarlarının sebeplerinden biri alınan bu yanlış kararlardı. Yazarın bir subay olduğunu tekrar hatırlatmak burada yerinde olacaktır. Yazar, verdiği teknik bilgiler konusunda başka meslekten olan insanlara/yazarlara nispetle şüphesiz çok daha sağlam durur. "*Dört bin er*"[66]in firar ettiğini 93 Harbi'ni konu edindiği *Toprak Kurşun Geçirmez* adlı romanında söyleyen yazar, diğer taraftan kaçaklara gıyabî idam cezası verilmesini insanları iyi kötü taraflarıyla ve zaaflarıyla kabul ederek değerlendirir.[67]

93 Harbi için askere alınanlara uğurlama konuşması yapılır. Bu konuşmalar arasında Müftü Nizamettin Efendi'ninkini "daha duyarlı" olarak niteleyen yazar, askere alınan gençler hakkında düşüncelerini özetler:

" *Gözlerimizin ışığı (nur-u aynimiz), günlerimizin aydınlığı, evlerimizin bolluğu, bereketi oğullarımızı, önce sana, sonra ordularımıza emanet ettik ey büyük Allahım!* [...] *Cehaletimizi, gafletimizi, delâletimiz, bu masum gençlere ödetme Yarabbi*!"[68]

---

[64] Ünlü, 1988, s. 30.
[65] Ünlü, 1988, s. 239.
[66] Ünlü, 1988, s. 223.
[67] Ünlü, 1988, s. 240.
[68] Ünlü, 1998, s. 322.

Miralay Osman Bey, hem dış görünüşü ile hem de şahsiyetiyle son derece iyi resmedilmiş bir karakter olmanın yanında hayat felsefesi ile de vatanı ve milleti için geleceğe dair hürriyet fikrini savunan bir aydındır. Kanun-ı Esasî'yi büyük coşkuyla karşılar. Subaylara ülkenin geleceği için nasihatlerde bulunur. Miralay Osman Bey müspet asker kişilerden biri olarak erlere kol kanat gerer:

"*Vatan evlâdıdır karda kışta yollara dökülecek olanlar. Dünyada sorulmazsa ahirette sorulur hesabı yolda kalanların, yitirilenlerin!*"[69]

Yazarımız askerliğin bütün zorlukları ortadayken bir subay olarak insanları askerlikten uzak tutmak ister mi? Bu sorunun cevabını *Eksi Beş Kelaynak*[70] adıyla yayınladığı denemelerinde buluruz. Birey-Toplumsallık başlığında bireyin toplumsuz düşünülemeyeceğini, bireyin topluma muhtaç olduğunu söyler. Toplumun kazandırdıkları sayesinde yaşayabildiğimizi, herkesin binbir türlü şey aldığını fakat bu alınanların bir karşılığının olması gerektiğini belirtir. Aldığının karşılığını vermeyenlere ağır hakaretler etmekten geri durmayan yazar, bireyin toplumdan bir şeyler almasının normal ve gerekli olduğunu ancak bu alışların bir dönüşünün olması gerektiğini aksi takdirde dengenin bozulacağını vurgular. Yazar bütün bu birey-toplum ilişkisini izah ettikten sonra sözü "vatan borcu"na getirir:

"Bana *öyle geliyor; "Vatan borcu… Namus borcu… İnsanlık borcu…" sözlerini anlamlı buluyorum.*"[71]

Kurbağa Avcıları'nda müspet asker tipini "Etli Pilav" hikâyesinde Çolak Halil temsil eder, "*canı pahasına savaşan yiğit*" biridir.[72] Çanakkale Savaşı'nda kolu çolak kalmıştır. Yazarın ısrarla vurguladığı "çolak"lığına rağmen Halil, "kaçak" olduğunu düşündüğü "kendinden geçmiş", "sıska" düşman askerini görünce acır,

---

[69] Ünlü, 1998, s. 306.

[70] Şemsettin Ünlü, *Eksi Beş Kelaynak*,Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1999. (Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır.)

[71] Ünlü, 1999, s. 82.

[72] Ünlü, 2013, s. 38.

yardım edip onu esir alır.[73]

B.2. Şemsettin Ünlü'nün Eserlerinde Kavram Olarak Savaş

"*Savaşı değil ama, savaş romanlarını okumayı severim*."[74] Şemsettin Ünlü'nün felsefesini özetleyen cümledir bu. Kurgu veya kurgu olmayan eserlerinde savaş kavramına temas ettiği her yerde bu felsefeyle kalemi eline alan yazar, cephede geçen acımasız sahnelerde bile bu tavrını sürdürdüğünü muhakkak belli eder.

Eksi Beş Kelaynak adlı denemeler eserinde aynı adlı denemesinde yazar, kitaplar dolusu bilgi birikimimize rağmen hâlâ "aşk", "barış", "savaş", "suç ya da ceza" kavramları üstüne konuşacaklarımız var diyerek soyut kavramların değişkenliğini sebep gösterip bu kavramlar üstünde tekrar düşünmemiz gerektiğini salık verir.[75]

Şemsettin Ünlü, romanlarında işlediği büyük, küçük bütün hikâyelerle savaşın yersizliğine vurgu yapar. Vatanı korumak bir vazife olsa da savaşların başlama sebebi anlamsızdır. Savaşlar insan ayırt etmeden dostu düşmanı kendi ateşinde yakmaktadır. Bu bakımdan yazar, savaş kavramını insanlığa düşman olarak görür. Aslında savaşın kazananı yoktur; insana, hayata, iyiye, güzele dair ne varsa kime ait olduğuna bakmadan yok eder.

Savaşları konu edindiği dört romanının tamamında savaştan hazzetmeyen bir tavır sergileyen yazar, en romantik üsluba sahip olduğu *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda bile bu tavrını korur:

" *Toprağımızı, devletimizi, dinimizi, namusumuzu, bu haksızlıklara karşı koruyacağız! Akıl ile, tedbir ile, askerlik, insanlık namusu ile koruyacağız! Bize*

---

[73] Ünlü, 2013, s. 39.
[74] Ünlü, 2006, s. 64.
[75] Ünlü, 1999, s. 19.

düşen budur.”[76]

Subayların bu düşüncesi müspet askerlerin hemen hepsinin ağzından dökülür; “*ne işi varmış elâlemin toprağında, bellesin imansız!..*” diyerek askerlerine nişan almasını öğütler üsteğmen.

Bu cümleleri içeren romanların gerçek şahsiyetlerinden biri, Ahmet Muhtar Paşa’dır. Yazar Türk tarafının yalnızca nefsi müdafaa ettiğini hem subayların hem erlerin ağzından zaman zaman da yazar anlatıcı kimliğiyle bizzat anlatır:

“… dik durmak, meydan okumak, kendini ezdirmemek, yenilgiye yatmamak gibi bir şey… Ama, bunların hiç biri değil. Öç almak da değil!”[77] Miralay Osman askerlere seslenerek niçin savaşacaklarını izah eder. “*Vatanı, milleti, namusu korumak, şunun bunun ayakları altında ezdirmemek için asker oldunuz!..*”[78]

Yazar, kendi milletinin askeri söz konusu olduğunda müspet, menfi tiplerle, insanî zaaflardan bahsederek tarafsızlığını muhafazaya çalıştığı gibi düşman askeri için de ‘*insan*’ olmaktan kaynaklı iyiliğin kötülüğün harmanlanmış olduğunu çeşitli vesilelerle anlatır. Memlekete savaş için gelen düşman askerinin bir kısmının “talan” için bir kısmının ise “zorla” geldiğini fakat savaş esnasında bunları seçmenin ve ayrı muamele etmenin söz konusu olmadığını söyler.[79]

Ziver Çavuş’un geçmişini anlatırken söyledikleri, özellikle Kırım Savaşı esnasında yaşadıkları yazarın amacı doğrultusunda savaş kavramını anlamsız bırakacak; insan olmanın, insanî değerlerin ortak olduğunu gösterecek cinstendir:

---

[76] Ünlü, 1988, s. 70.
[77] Ünlü, 1988, s. 146.
[78] Ünlü, 1988, s. 20.
[79] Ünlü, 1988, s. 147.

"*Dizanteriden, koleradan, zatürreden çok can telef oldu.* […] *"Bizden de var, İngiliz'den, Fransız'dan da…*"[80]

Ziver Çavuş'un yukarıdaki sözleri bize savaşın tarafların hepsine zarar verdiğini gösterir. Ancak savaş kavramı insanlık tarihi kadar kadimdir: "*Askerlik bir sanat*"[81] olsa da çok eski olduğu için tedavisinin imkânsıza yakın olduğuna dair diyaloglar yazarın savaş kavramına bakış açısını yansıtır.[82] Yazar anlatıcının bizzat savaş hakkında adeta araya girip fikir beyan ettiğine şahit oluruz:

"*Kazanılsa da yitirilse de, savaşın, eziklikler, yokluklar, sakatlıklar, tutsaklıklar, ölümlerle dolu; insanı insan yapan değerlere ters, bir çirkinlikler çukuru olduğunu bilmeyen azdı."*[83]

"Savaşın gün gün acılar biriktirdiğini, yaşam ağacından her gün bir başka dal koparıp aldığını bilirdi."[84]

Bunlara benzer cümlelerde şahıs kadrosunun sesi o kadar silikleşir ki bizim muhatap olduğumuz kişi adeta yalnızca yazardır.

İlk roman olan *Yukarışehir*'de savaşın çıkış sebeplerini "hürriyetçi" olduğu için bir zamanlar "mimlenen" Miralay Osman Bey analiz eder. Savaşın çıkış sebeplerinden biri olan toplumsal farklılıkları izah edenin yine bir subay olduğunun altını çizelim.

Miralay, savaşmanın vatan bütünlüğünü korumak için mecburî olduğunun tespitini yaptıktan sonra aslında savaş ortamının oluşmaması için yapılması gerekenleri de anlatır. Yazarın müspet asker tipleriyle rabıtasını dikkate alarak

---

[80] Ünlü, 1998, s. 143.
[81] Ünlü, 1988, s. 218.
[82] Ünlü, 1988, s. 218.
[83] Ünlü, 1988, s. 70.
[84] Ünlü, 1988, s. 96.

diyebiliriz ki, yazar romanlarında toplumu etkileyen akla gelebilecek hemen bütün konuları işlemiş, eleştiride bulunmuştur ve fakat eleştirmekle kalmamış sosyal, siyasî çözüm önerileri de sunmuştur: "*Devlete benim devletim dedirteceksiniz herkese! Severek, inanarak, canından, yüreğinden gelerek*!"[85]

Savaş kavramını, yalnız cepheden ve askerin ağzından değil cephe gerisindeki insanların ağzından da anlamsızlığı ve yıkıcılığına yapılan eleştirilerle okuruz. Yusuf'un annesi daha önce kocasını savaşa göndermiş fakat kocası geri dönmemiştir. Yıllar sonra Yusuf'un da başka bir savaşa gidecek olması, "*Sonu yok mu, sonu olmaz mı bu işlerin?*"[86] diye isyan ettirir Binnaz'ı. Yusuf'un ninesi, "*Bunca yaş yaşadım, gün gördüm, aklım almadı bu gâvurun açgözlülüğünü!.. Aldısı ne, verdisi ne? Hepsi divanelik. Divaneliği kul kısmının…*"[87] diyerek yazarın bütün çevrelerde savaşı kötülemesini sağlar.

Ünlü, savaş kavramının anlamsızlığını "*giyimlerinden başka bir ayrımları gözle görülmeyen"*[88] askerlerin birbirini öldürmeye çalışmalarını anlatarak somutlaştırmaya çalışır, askerlerin iç dünyasında sorgular: bu kavgaların sebebini ve niye kaçınılmaz olduğunu düşünür.[89] *Romanların Dünyası*'nda Troya Savaşını uzun uzun anlattıktan sonra bütün anlatılan savaşı "*insan acımasızlığı*" olarak nitelendirir: "*Yüzyıllar geçer, hiç değişmez mi insanın insana bakışı*?"[90]

Farklı kişiler ve farklı ortamlarda savaşı sorgulayan yazar savaşın neticesinin ne olduğunun cevabını kendi verir:

"*… Türk kayıpları, toplam on sekiz bin can, yirmi iki top, şu kadar bin tüfek, kılıç, mühimmattı. Böyle düşüldü kayıtlara… Yitirilen onurlarını, küçücük*

---

[85] Ünlü, 1998, s. 171.
[86] Ünlü, 1998, s. 251.
[87] Ünlü, 1988, s. 19.
[88] Ünlü, 1988, s.116.
[89] Ünlü, 1988, s. 87.
[90] Ünlü, 2006, s. 47.

mutluluklarını, kocaman kocaman beklentilerini insanoğlunun, kimse kayıtlara geçmedi… Elle tutulmaz, gözle görülmez, aktı gitti bunlar kara boşlukta!"[91]

Savaşlar olmasa düzenin böyle olmayacağından bahsedilir. Yazar, insanî olanı esas almaya çalıştığı için savaşın yenilgi veya galibiyetinin "*korku*" veya "*yiğitlik*"le ilgili olmadığını, böyle düşünmenin "*saçma"* olduğunu söyler.[92]

*Romanların Dünyası'*nda "güzelim yurt" diye tanımlanan Kore'de "*Büyük kentler, küçük kentler, köyler, hepsi… hepsi de yıkılmış, yerle bir edilmişlerdi.*"[93] Burada yerle bir edişin dost düşman fark etmeden yapıldığı tespiti önemlidir. Zira bu çıkış noktasından savaş karşıtlığını bir kez daha dile getirecektir yazarımız, üstelik bu cümleleri Kore'de bizzat not etmiştir:

"*Dost ya da düşman, yabancı orduların girdiği bir ülkede yaşam, otun bitmediği, çiçeğin açmadığı, günün hiç ağarmadığı koyu bir karabasandır… Kimse için, düşmanımız olsa bile, kimse için istenemez…"*[94]

Dünyanın diğer ucundan verilen örneklerle savaşın olduğu her yerde durumun içler acısı olduğu gösterilir. Zaman değişmiş savaş teknolojisi değişmiştir fakat "*insan acımasızlığı*" ve insanın insana bakışı hiç değişmemiştir.[95] Kore'de yaşanan trajedik sahneleri aktardıktan sonra bu defa "niçin savaşmak gereklidir" sorusuna cevap olacak fikrini beyan eder:

"*Tarih öncesinden bu güne, bu tür acıların içimizde yer ettiği çok açık. Onun için, bağımsızlıkları uğruna seve seve ölümü göze alabilenler hep vardır. Sıradan bir sorgulama, akılcı bir yorum, bağımsızlığımızı, özgürlüğümüzü, onurumuzu savunmayı öğütler bize.*"

---

[91] Ünlü, 1988, s. 195.
[92] Ünlü, 1988, s. 240.
[93] Ünlü, 2006, s.58.
[94] Ünlü, 2006, s.59.
[95] Ünlü, 2006, s.47.

Yazarın bu minvalde kurduğu cümlelere serinin bütün romanlarından aşinayız. Yazarımız savaş karşıtıdır ancak, insanî değerleri muhafaza için savaşmanın zorunlu olduğunu ve yalnız bunun için savaşılacağını sık sık dile getirir. Hattâ romanlardaki savaş sahnelerinin arasına girerek bu felsefesini orada da zikreder.

Durur Bakar İbrahim adlı ilk şiir kitabında yer alan "Değişim" adlı şiirinde yazar, hayatın kötü taraflarından kurtulmak için çağrıda bulunur:

"*Yeni kurallar gerekirse*
Hiç durmayın, kötüleri, giysileri soyunun"[96]

Bu şiirde iki defa tekrarlayan şu mısralar bize yazarın son derece tutarlı bir şekilde savaşları istemediğini diğer eserleri yanı sıra şiirlerine de taşıdığını görürüz:

"*Savaşlar olmadan, zinalar, ölümler olmadan*"[97]

Yazar aynı şiir kitabında savaş yıllarında yaşamamış olmaktan memnundur:

"O tarihlerde biz yoksak iyi olmuş.
İnsanlar neler yapmışlar savaşlarda
Yanan şehir meydanları, karanlık sığınaklar
Şimdi tevekler dikiyorlar
Güvercin besliyorlar, daha ne olsun?[98]

"...eğer varsa, geçmiş onca çağ içinde işsizliğin, açlığın, sömürünün, savaşların olmadığı bir çağ çağların en iyisidir diye düşünmek yakışır bize."[99]

---

[96] Ünlü, 1977, s. 59.
[97] Ünlü, 1977, s. 61.
[98] Ünlü, 1977, s.44.
[99] Ünlü, 2006, s. 17.

Büyülü Değirmen[100] yazarın masal türündeki tek eseridir. "*…duraksamış; "şey… silah arkadaşıyız biz… savaş yıllarından…" deyivermiş!*"[101] Çatıdaki Cambaz'da geçen bu cümle haricinde savaşa dair herhangi bir anlatım yoktur. Mutlu sonlarla bitirdiği masallar, yazarın tam da istediği gibi savaşsız ortamlarda, barışçı insanların yaşantılarını anlatır. Şemsettin Ünlü'nün yarattığı bir masal dünyasından beklendiği üzere masalların hiç birinde ağır şiddet sahneleri, savaşlar, iktidar mücadeleleri yoktur. Yazar son derce tutarlı bir şekilde eser verdiği bütün türlerde savaşın aleyhinde konuşur. Eğer hayatın hakikatleri ortada olmasa savaşı tamamen ortadan kaldırmak niyetindedir.

[100] Şemsettin Ünlü, *Büyülü Değirmen*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998.
[101] Ünlü, 1998, s.68.

İKİNCİ BÖLÜM

CEPHE GERİSİ

Cephe gerisi, kavramı için Esat Can "iç cephe" tanımını kullanır ve iç cephenin sıcak savaşın arka planını teşkil ettiğini söyler. "Tarihî olayların seyri itibariyle Türk millî mukadderatı açısından "iç cephe", "dış cephe"den daha önemli" olduğunu da vurgular.[102]

Şemsettin Ünlü ilk romanında kısaca değindiği Balkan isyanları'ndan II. Dünya Savaşı'na uzanan bir zaman diliminde savaşların yıkıcılığını en acı şekilde yaşayan Anadolu'nun doğu coğrafyasındaki hayatı tam anlamıyla panoramik olarak resmetmiştir: Savaş, aşk, yetimlik, fakirlik, zengin zümre, halka kucak açan eşraf, yozlaşmış kurumlar, coğrafî özellikler, türküler, gelenek-görenek, yöresel yemekler, kılık-kıyafet, zanaatkârlık...

Tanpınar'ın İhsan'a söylettiği, "*Sahnenin dışındayız*." cümlesi 93 Harbi, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de Anadolu'nun konumunu kusursuz olarak ifade eder: Anadolu/Harput "*sahnedekiler*"dir.

Osmanlı- Türk savaş tarihinin sosyolojik ve kültürel yanlarının ihmal edilmiş [103]olması, söz konusu açığı kendi gücü ölçüsünde kapatma gayretinde olan Şemsettin Ünlü'nün eserlerinin, ayrıca bu bakımdan taşıdığı kıymeti ortaya koymaktadır.

Savaşın cephe gerisindeki etkisi yazarın bütün romanlarında çok boyutlu olarak işlenmiştir. Savaşın insan psikolojisi üstündeki zorlayıcı ve değiştirici, etkisi,

---

[102] Esat Can, *Millî Mücadele Romanında İç Cephe*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Edirne 1998.

[103] Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Millî Kimlik İnşâsına,* İletişim Yayınları,2010, s. 23.

aile hayatında ve sosyal hayatta yaşanan elem ve ıstıraplar, ekonominin gerilemesi, dışarıdan göçün artması, içeride göçün başlaması ve benzeri konular bütün romanlarda işlenmiştir.

A. Birey Düzeyinde Savaşın Etkileri

Bu konu başlığı altında "erkek" başlığı açmayışımızın sebebi dört romanın tamamında esas kahramanların erkek karakterler olmasından ötürü erkekleri farklı pek çok başlık altında incelemiş olmamızdır.

A.1. Savaşın Çocuklar Üstündeki Etkisi

Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde art arda yaşadığı savaşlar ardında milyonlarla hesap edilen yetimler bıraktı. Osmanlı topraklarında en çok yetim Birinci Dünya Savaşı'nda vardı. Kaba bir hesapla: Yüz binlerce şehidimizin birer ikişer çocuğu olsa bile geride kalan yetim çocuk sayısı milyonu bulur. İstatistikleri tarih bilimine bırakıp bu acının sosyal olarak edebiyata yansımasını Ünlü'nün nehir romanlarının ilki olan *Yukarışehir*'de Yusuf'un çocukluğu ile nasıl işlendiğine bakmaya çalışalım.

Yusuf dört romanın üçünde esas kahramandır. Yusuf ilk defa *Yukarışehir*'de bir yetim olarak karşımıza çıkar. Yusuf'un babası Ferhat gönüllü gittiği Osmanlı-Rus Savaşları'nda son olarak Kırım'a gönderilir, Ferhat'tan bir daha haber alınamaz. Yusuf'un henüz kucakta bebek iken yetim kaldığını öğreniriz:

"*Emzikli kadınsın kızım, vara yoğa ağlayıp bitirme sen kendini! Oğluna mukayyet ol. Döner gelir belki Ferhat'ım. Allah'tan umut mu kesilir?*"[104]

---

[104] Ünlü, 1998, s. 11.

Yusuf afacan bir çocuktur, dur durak bilmez. Sürekli meşguliyeti olan küçük Yusuf doğayı çok sever ve ahırdaki hayvanların bakımıyla ilgilenir.

Yusuf çocukluğunda ninesinin geçinebilmek için katırı satmasından rahatsız olur. Yazar Osmanlı Devleti'nin kısır bir döngü içinde nasıl yok olduğunu bu basit ayrıntıyla gösterir. Zira Yusuf yirmi yaşında askere giderken katırı satmak zorunda kalır. Yetim Yusuf adeta babasının kaderini takip eder. Sekiz yaşında olduğu günlerde bir akşam, Yusuf, yüzü, gözleri kapkara is içinde, avuçlarının içi kabarmış[105] olarak eve gelir. Demircide çıraklığa başlamıştır. Annesinin işin zor olmasından dolayı karşı çıkmasına rağmen vazgeçmez ve büyük bir heves ve azimle çalışır. Yusuf sekiz yaşındadır fakat demircide çalışmanın yanında "*Bir koşu çeşmeye su getirmeye, bir koşu dama kar küremeye, bir koşu ahıra hayvanlar yemlemeye*…"[106] gider. İki yıl demircide çalışan Yusuf ustasının ölümü üzerine fırında çalışmaya başlar ve dört yıl boyunca burada çalışmaya devam eder. Babasının yokluğuyla harap olan bağı on dört yaşına geldiğinde onarmaya başlar.

Yusuf'un yaptığı işler talep üzerine yapılmış değildir. Yusuf sorumluluk hissiyle davranır. Hem evin sorumluluğunu hem iş hayatının sorumluluğunu alan Yusuf, çocuk olmanın ötesinde bir yetişkin tavrı sergilemektedir. Babasının yerini doldurmaya çalışan küçük çocuk şımarıklıktan, yaramazlıktan uzaktır. Toplumun demografik yapısını alt üst eden uzun savaş yılları çocukları erken yetişkin yapmıştır.

Toprak Kurşun Geçirmez'de Ziver on iki on üç yaşlarındaki yeğeni Hacer, 93 Harbi'ne katılmıştır. Cepheye gidişini Ziver Çavuş övgüyle anlatır:

" *Gâvur geldiği gece, babasının arkasından nacağı kapmış, Aziziye'ye*

---

[105] Ünlü, 1998, s. 20.
[106] Ünlü, 1998, s. 21.

koşmuş bu benim gözü kara yeğenim…"[107]

*Durur Bakar İbrahim'*de Renkli İbrahim adlı şiirindeki:

"Yaprak gibi duyar, buruk
Koca sevilerle, düşlerle
Hem bilge, hem sade, hem çocuk
İbrahim."[108]

mısraları yazarın anlattığı savaşlardan doğrudan ya da direkt etkilenen ve/veya cephede, cephe gerisinde olan çocukların genel nitelikleridir.

A.2. Savaş İçinde Kadın Figürü

"*Uzun yıllar askerlik etmiş babalar, amcalar, dedeler; kocalarının, oğullarının kardeşlerinin çilesinden daha çoğunu, bin beterini yaşamış; ersiz, ekmeksiz, umutsuz bir başlarına kalakalmış analar durgunlaşıverdiler. Yıllardır aralıksız sürüp giden savaşların alıcı uzun elini, ta evlerinin içinde, yanıbaşlarında, sevdiklerinin omuzları üstünde bulurlar*."[109]

Sözlü ve yazılı edebiyatımızda aşina olduğumuz üzere genel olarak kadın kahramanlar ya tamamen menfî ya da metnin türü aksini gerektirse bile kaçınılmaz şekilde ideal tiplerdir. Toplumsal yapı, toplumun zevki yanı sıra toplumun bir parçası olarak yazarın bu yapı ve zevke uygun tavır sergilemesi hem muzdarip olduğumuz hem de alıştığımız bir durumdur. Şemsettin Ünlü edebiyat geleneğimizin aksine kadın karakterleri müspet ve menfî olarak ayırmamıştır.

Romanlarında tarafsızlık çizgisini takip etmeye çalıştığı görülen yazar en romantik olduğu konularda dahi anlattığı kadınları hedef tahtasına koymaz.

---

[107] Ünlü, 1988, s. 251.
[108] Ünlü,1977, s. 62.
[109] Ünlü, 1998, s. 298.

Faaliyetleriyle topluma büyük zarar veren misyoner Wheller'ın kızı Anadolu'ya kırık bir aşk hikâyesinden uzaklaşmak için gelmiştir. Misyonerlerin halkın arasına nifak tohumu ekişi anlatılır, fakat kızları hakkındaki olumsuz davranışların altında, bütün toplumlar tarafından tolere edilen bir "aşk" hikâyesi vardır. Böylece Margerith topluma külliyen zararlı bir zihniyete ve fiiliyâta sahip olmayıp aşka dair şahsî hatalar yaptığı için insanî zaaflarından dolayı bağışlanabilir. Ne var ki Margerith'in davranışları gittikçe olumsuzlaşır. Kamer'i Amerika'ya gitmek için ikna etmeyi beklerken bir yandan da onu çevresine karşı olumsuz duygularla doldurma gayretindedir.

Toplum tarafından hoş karşılanmayan kadın karakterler olarak fahişelik yapan kadınlar anlatılır. Ne var ki onlar "düşürülmüş" insanlardır. Yazarın çizdiği bu imaj elbette doğrudur: Kadınlar bu mesleğe geçmişte ve günümüzde keyfî değil çeşitli zorlayıcı sebeplerle "düşmüş"tür. Aşo bu kadınlardan biridir ve Yusuf'a : "*Gelen gelmiş bizim başımıza, ölmüşüz ağa, dahası ne olsun. Sebep olanlar toprağında rahat yatmasın.*"[110] dediğinde yazar, toplumsal bilincin ideal şekliyle davranıp empati kurar ve sağduyulu tavır sergiler: "*Bir an, Aşo'nun yerinde anası ya da Hermin olabilirmiş gibi düşündü,* […] *sancıdı yüreği."*[111] Aşo'nun hikâyesininbbenzeri olarak, kadınlar, Sarı Nedim'i soyma işinde Nezir tarafından"*yem olarak kullanmıştı*."[112]

Toplum hayatına dair çeşitli konularda olumsuz eleştirilerde bulunan yazar, müspet asker tipi olarak çizdiği Kara Ziver Çavuş ile kadın konusuna da temas eder. Yazarın hassasiyetine temas etmeden önce bilinen bir vakıayı hatırlatalım:

Türk toplumunda değişim ve gelişmeler genellikle asker kanadından kaynaklanmıştır. Tanzimat Dönemi'nde çok yoğun bir şekilde hissettiğimiz bu durum Osmanlı Devleti'nin daha eski tarihlerine uzanır. Cumhuriyet'in kuruluşu ve

---

[110] Ünlü, 1998, s. 179.
[111] Ünlü, 1998, s. 179.
[112] Ünlü, 1998, s. 215.

sonraki dönemlerde bu durum artarak devam eder. Yazarın bir subay olması sebebiyle toplumda değişmesini istediği durumu bir askere dillendirmiş olması kahramanıyla münasebet kurduğunu gösteren son derece insanî bir durumdur.

Yukarıda bahsi geçen, toplum tarafından dışlanmış kadınlara bile sağduyuyla yaklaşan yazar, diğer taraftan toplumun "namus anlayışı" ile kadının tecrit edilmesine ve meta olarak görülmesine de karşı çıkar. Ziver Çavuş, yolda yaşlı bir çifte rastlar; erkeğin selâm verip kadının selâm vermeyişini çok sevdiği atına şikâyet eder. Yoldan geçen erkeğin selam vermesine rağmen kadının selam vermeyişi, hattâ kendini saklayışını: "*Aslını esasını ararsan var bir terslik bu dünyanın işlerinde!*" deyip değerlendirir. Kara Ziver kadının toplumdaki yerini ve kadına bakışı eleştirerek atıyla konuşmasını sürdürür:

"*İnsan olsun… kısrak olsun! Dişi oldu mu bitti… Alırsın… satarsın… dilediğine verirsin, vermezsin. Böyle kurulmuş bu dünyanın düzeni… Kurmayasıcalar…"*[113]*"Uçar, uçar da gider kadın kısmının günü, güzelliği bu memlekette… Otuzuna kırkına varmadan. Paşa konağında da olsa, ağa yatağında da olsa… Çilesini çekersin yazın, kışın, yokun, yoksulluğun. Kirin, tozun, dumanın… Sefasını süremezsin hiç.* […] *İşte , sefasını süremezsin erkeğinin, oğlunun, oğullarının… Askerlik der, alırlar; seferberlik der, alırlar; ayaklanma der, alırlar… Gidenin gelmeyeni çoktur. Gelenin de aslı yok… Koflaşmıştır, havı dökülmüş, şenliği şamatası kalmamıştır."*[114]

Romanlarımızdaki kadın tiplerinin üzerine yapılan yekûnu çok, içerik olarak aynı perspektifin farklı ağızları olan çalışmaların gözden kaçırdığı hakikat, Anadolu'nun gündelik hayatı olmuştur. Şemsettin Ünlü'nün, romanlarında pek çok sosyal meseleye temas ederken Anadolu'nun penceresinden bakarak İstanbul'a sıkışmış, Anadolu'yu yok sayan kibirli tavrın dışına çıkma başarısını sergilemiş olması kayda değerdir. Ünlü bu tavrıyla Osmanlı'nın payitahtıyla pek de alâkası

[113] Ünlü, 1998, s. 135.
[114] Ünlü, 1998, s. 136.

olmayan Anadolu'nun sosyal hayatını anlatmış, bu sosyal hayata dinin etkisinin merkezdekinden bazı konularda farklı olduğunu göstermiştir. Bu farklılıklardan kadına dair en önemli husus cariyelik meselesidir.

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan Yukarışehir'e tayin ettiği Vali Salih Sıtkı Paşa, cariye edinmemiş, mutlu evliliğin sırrının bu olduğuna kanaat getirmiştir. Vali evliliğinde sorun olmaması için tek eşli olmayı tercih edişi adeta bir feragat(!)tir. Vali, İstanbul için farklı sayılacak bir tutum sergilemiştir, fakat Yukarışehir'e geldiğinde Anadolu ile İstanbul'un arasındaki farkı görür: "…*buralara gelmeden önce düşündüğünün tam tersine; serveti, zenginliği ne olursa olsun, bu yörelerde kölesi, cariyesi olanı ne görmüş ne de duymuştu."*[115]

Osmanlı'nın yozlaşmış kurumlarını daha sonra detaylı incelemeye çalışacağımız için şunu söylemekle iktifa edelim: Din kurumu Osmanlı'da en fazla istismara uğramış kurum olmuş ve kadınlar için alabildiğine aleyhte kullanılmıştır. Fakat gündelik hayatın zorunlulukları, bu istismarı bir noktada durdurmayı başarmıştır. Anadolu'da cariyelik, kölelik kendine yer edinememiştir.

Özellikle İstanbul başta olmak üzere memleketin batısında mevcut bu kurumların kaldırılmasına çalışan Mithat Paşa'dan yola çıkarak Vali Sıtkı Paşa, bu meselelerin zorluğunu anlatır. Mithat Paşa haklı bulunur ve cariyeliğin olduğu bir toplumun kalkınması bir yana, hâl de yaşanan kaosun sebeplerinden biri olarak görülür. Fakat özellikle yönetim kademesinde çok yaygın olan cariyeliği Mithat Paşa'nın tek başına kaldırması mümkün görülmez.[116] Cariyelik konusu, merkezle taşranın farklı dünyalarda yaşadığının örneklerinden biri niteliğindendir. Bu konunun, merkezden gelen bir yöneticinin fikri ve girişimi ile gündeme alınmış olması çok isabetlidir.[117]

---

[115] Ünlü, 1998, s. 153.

[116] Ünlü, 1998, s. 153.

[117] Cariyelik konusu, kadına bakışı doğrudan yansıtan bir durum olduğu için sosyal hayatın niteliğini bize çok iyi izah eder. Namık Kemal'in *İntibah*'ı bu konuda çok çarpıcı bir örnektir. *İntibah'*ta yazarın hakaretlerle yerdiği "kötü kadın"dan kurtulması için, annesi oğluna, övgüyle

Nergis Hatun, kadın karakterlerin baskın, sözü geçen, anaç tiplerindendir. Kendi obasındaki pek çok kızın düğününü yapar. Nergis Hatun, Yusuf ve Hermin'e de düğün vaad eder.[118] Oba halkı üstünde kesin otoriteye sahiptir.[119]

Eski Müftü'nün dul karısı Gülsüm Hatun, Yusuf hapse girince yardımına koşup arkasında olduğunu, destek vereceğini söylüyor. Yusuf'un annesini ve ninesini misafir eder. "*Kederli kadınlara arka çıktı, umut verdi*."[120] Nüfuzlu insanlara Yusuf için ricada bulunur.[121]

"*Ölüme dersen, ölüme giderim*!"[122] diyen Hermin, aşkı için uzun zaman direnir. Bu direnciyle aşkına sahip çıkan, biraz dik başlı bir izlenim yaratır fakat olayların gelişmesi neticesinde ailesinin daha fazla üzülmemesi için kaderci bir yaklaşımla ailesinin isteklerine boyun eğer. Sevmediği biriyle evlendirilen Hermin'in huzursuzluğu gittikçe artar. Sonunda bir kaza neticesi ölür. Yusuf *Yüz Uzun Yıl*'da Bâlâ ile evlenir. Bâlâ müspet, güçlü kadınlardandır. Daima kocasının destekçisi ve

---

bahsettiği bir cariye satın alır. Hikâye malûm olduğu gibi Dilâşup'un övülmesi, Mehpeyker'in yerilmesiyle devam eder. *Yukarışehir*'in Aşo'su ile *İntibah*'ın Mehpeyker'inin hikâyeleri benzerdir. Mehpeyker kendi hikâyesini Aşo'nun cümlelerine benzer cümlelerle anlatır. Mehpeyker istemediği halde tıpkı Aşo gibi "düşürülmüştür." Mehpeyker de Dilâşup da parayla alınıp satıldığı halde Namık Kemal'in birini diğerine üstün tutuşu kadının meta olarak görülüp bir ticaret malının diğerine nazaran biçilen değerinin değişmesiyle ilgilidir. Elbette yazarları içinde bulundukları zaman ve kültüre göre değerlendirmek gerekir ne var ki cariyelik ve köleliğin Anadolu'da, bugünün tabiriyle tabanda, kabul görmemesine rağmen Osmanlı'nın payitahtında revaçta olması, esasında devleti içten çürüten sosyal kodların çözümlenmesinin anahtarıdır. Bu çürümüşlüğü İstanbul'un işgali esnasında alenî şekilde kadınlarda görmek tarihin ironisi olsa gerektir. Millî Mücadele döneminde kadınların takındığı tavır ve sergiledikleri tutuma göre sınıflandıran İnci Enginün, mücadelenin dışında kalan kadınların kınandığına dair not düşerek, sınıflandırmasının son maddesini olumlu çalışmalar yapanların dışındakilere ayırır. Bu gruptakiler çalışmaların dışında kalanlar veya çalışmalara moda diye katılanlardır. (İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 544.) Şüphesiz İstanbul'da büyük fedakârlıklarda bulunan kadınlar çoktu; tıpkı İzmir, Bursa gibi diğer batı vilayetlerindeki gibi. Ancak, suçlama olarak değil bir durum tespiti olarak söylemek gerekir ki Osmanlı'nın çöküş döneminin sosyal yapısı insanların ahlâkî değerlerini de yıpratmıştır. İstanbul'un zengin zümresine mensup bu kadınlar, kendi hemcinslerini cariye olarak alıp satarlar. Aynı kadın zümresinde vatanını savunma hissinin bulunmadığı da aşikârdır.

[118] Ünlü, 1998, s. 54.

[119] Ünlü, 1998, s. 311.

[120] Ünlü, 1998, s. 200.

[121] Ünlü, 1998, s. 201.

[122] Ünlü, 1998, s. 180.

çalışkanlığıyla evini ayakta tutan kadın olarak tasvir edilir.

Romanların güçlü kadın karakterlerinden bir de Yusuf'un annesi Binnaz'dır. Kocası savaştan dönmemiş oğlunu da savaşa göndermiştir. Güler Nine, "*Gelin Binnaz'ın; yirmi yıl önce ölen kocasına mı, şimdi askere giden oğluna mı, yoksa, acıyla, yoksullukla dolu kendi kederli yaşamına mı ağladığını düşündü durdu.*"[123] Binnaz'ın savaş mağduru oluşu *İsmet Paşa'nın Ağır Topları* hariç diğer romanlarda yer yer hatırlatılır. *Toprak Kurşun Geçirmez*'in ilk sayfalarında Binnaz bize tekrar anlatılır: Çok ender güler fakat güldüğünde de ışıl ışıl parlar, çok çalışır, "*öyle sessiz, içine kapanık; tek çocukla, yirmi yaşında dul kalmanın acısını yaşardı sanki.*"[124]

Binnaz oğluna sitem eder: *"Baban gitti, gelmedi. Adamsız, güvensiz kodu kapımızı onca yıl. Şükür sen yetiştin ama, gün görmedi bu senin anan hiç. ...bu fukara ananın neler çektiğini bilsen de, gözün görmez!"* [125]

Bütün zorluklara rağmen dirençli bir karakter olarak karşımıza çıkarılır, kocasının yokluğunda oğlunu büyütmeyi başarmış, oğlunun yokluğunda evini idare etmiştir. Binnaz'ın henüz yeni evliyken kucağında bebekle dul kalması savaş yılları kadınının hatrı sayılır bir kısmını temsil eder. Sık sık metanetlerine, çalışkanlıklarına atıf yapılan bu kadınlar cephedeki mücadelenin başka bir şeklini cephe gerisinde vermektedirler.

Güler Nine, sağlam karakteri ve metanetiyle romanlarda yer bulur. Gelini Binnaz'ı kocası Ferhat askerden dönmeyince teskin etmeye çalışır: "*vara yoğa ağlayıp bitirme sen seni! Oğluna mukayyet ol. Döner gelir belki Ferhat'ım. Allah'tan umut mu kesilir?*"[126] Güler Nine'yi *Toprak Kurşun Geçirmez*'de ise bu defa Binnaz'ın oğlu Yusuf askerdeyken Binnaz'a binbir türlü işle meşgul edip üzülmesine fırsat vermemeye çalışırken görürüz. Binnaz'ı gece oturmalarına da göndermez zira

[123] Ünlü, 1998, s. 318.
[124] Ünlü, 1988, s. 18.
[125] Ünlü, 1998, s. 252.
[126] Ünlü, 1998, s. 11.

söylentilerin üzeceğini tecrübe etmiştir. Yusuf'un ninesi cephe gerisinde her gün geçim savaşı vermektedir. "*yokla, yoklukla, gören gözeten kalabalıkla savaşa tutuşurdu hiç renk vermeden.*"[127] Yusuf askere giderken babası gibi evdeki kadınlara para bırakır. Ninesi vakur bir duruşla Yusuf'a çıkışır, endişe etmemesi gerektiğini söyler. Güler Nine hayatının son demlerinde olduğu *Yüz Uzun Yıl'*da kendini anlatır:

" *Çok çektim. Acı tadı dilimde yer etti yaşadıklarımın. […] Kara günde dik durdum, eğilmedim. Ak günü ak ettim, karartmadım. Tütünüm tüttü. Ocağımı yanar tuttum, söndürmedim.*"[128]

Kadınlar yılarca süren savaşların etkisini doğrudan cephe gerisinde yaşarlar, çocukları eşleri, akrabaları gider geri gelmez; gelenler sakatlanmıştır. Kadınlar yaşadıkları can kaybının yanı sıra iş gücünden de mahrum kaldıkları için ekonomik olarak her geçen gün kötüye giderler.

Cephe gerisindeki kadınlar anlatılır bunun yanı sıra cepheye koşan kadınlar da anlatılır. Cephedeki kadınları daima kahraman olarak tasvir eder. 93 Harbi'nde Erzurum'daki Aziziye Tabyaları'nda yaşanan gerçek hikâyeleri benzer şekleriyle Ünlü'nün romanlarında okuruz. Böylece yazarın dediği gibi "toplum hayatından gerçek kesitler" vermeye devam edilir.

Erzurum kadınlarının tarihte cesur davranışlarını *Toprak Kurşun Geçirmez* adlı romanda 93 Harbi'nde görürüz. Ziver Çavuş'un yengesi ve kız yeğeni ellerinde baltalarla cepheye koşar. Ellerinde baltayla cepheye koşan gerçek kadınlar tarihimizde bizi gururlandıran kahramanlardır.

Bu mevzuda iki gerçek kişiden yeniden söz etmek şarttır. Birincisi daha önce de söylediğimiz gibi yazar 93 Harbi'nin ikonik kadın figürü olan Nene Hatun'a telmih yaparak son derece ölçülü bir şekilde yer verir.

---

[127] Ünlü, 1998, s. 312.
[128] Ünlü, 1993, s. 45.

Kadın konusundan uzaklaşmadan hatırlatalım, ikinci olarak aynı şekilde *İsmet Paşa'nın Ağır Topları'*nda Kemal, Kemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa olarak anılan Atatürk hakkında yalnızca yaptıkları anlatılır: Kırık kaburgalarıyla cephede olması gibi.

Şemsettin Ünlü, romanlarında kadınlara önyargısız yaklaşmakta fakat savaşların yükünü cephe gerisinde kadınların taşıdığını, cephede de bizzat varlık gösterdiklerini hamasi olmayan bir dille anlatır. Nene Hatun gibi kahraman kadınlardan bahsederken ölçülü, abartısız bir üslubu tercih ettiği görülür. Anadolu kadının savaşa karşı duruşunu anlatırken onun metaneti satır aralarında okuyucuya her vesile ile fark ettirilir. Ünlü, Anadolu kadınını olduğu gibi anlatır; onlar, savaş zamanı gönlü hoş edilecek ya da kılığından, yaşayışından ötürü hor görülecek insanlar değildir. Yakup Kadri paçavralar içindeki "*bostan korkuluğu*"na[129] benzeyen bu kadından iyi bahsetmek gerektiğini söyler.[130]

Kadının ataerkil toplumdaki kötü konumunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde giderek kötüleşen sosyal ve ekonomik durumun ağır yükü kadınların üzerindedir. Nehir roman olarak kurgulanmış dört romanın da hikâyelerinde esas kahramanlar erkek olmakla birlikte kadın kahramanlar silik kişilikler değildir. Aşkta, aile içinde ve toplumda sözü geçen ancak yıkılan bir devletin yüküyle ezilen, savaş karşısında dik duruşlu kadınlardır.

---

[129]İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 541.

[130] Yazarlar sayesinde Anadolu kadını hakkında doğru fikir edinenlerden biri de İsmet Paşa'dır. Paşa, Halide Edip'ten yazmaya devam etmesini ister: "*Orduda kumanda ettiğim yüz bin askerin her birinin evinde bir Şebben olduğunu bilmiyordum. Bu kadınlar bana eşeklerinin üstünde birer bohça gibi görünürlerdi*."[Enginün, 2012,s.545]

A.3. Savaş Yıllarında Aşk

Aşk teması serinin bütün romanlarında savaşla birlikte şekil alan önemli bir yere sahiptir. "*Aşk olmalı!* […] *Aşksız olmaz bu dünya… Çekilmez*."[131] cümlelerini söylettiği Binbaşınınki dahil olmak üzere aşkları genelde mutsuz sonla bitir. Aşkın var olması gerektiğine inanan yazar, fikrini dört romanının tamamında zikretse de savaşın aşkı imkânsız hâle getirdiğini vurgulamak ister.

Yusuf ve Hermin'in aşkı ilk roman olan *Yukarışehir*'de anlatılmaya başlanır ve diğer roman da çerçeve hikâyesini oluşturur. Çocukluk yıllarında başlayan bu aşk araya misyonerlerin körüklediği etnik kimlik meselesinin ve ardından savaşın araya girmesi yüzünden hüsranla sonuçlanır. Yusuf ve Hermin'in aşkını epizotlar halinde şu şekilde özetleyebiliriz: Yusuf ve Hermin biri Türk biri Ermeni olan komşu çocuklarıdır. Aralarında aşk başlar. Ailesi Hermin'i Ermeni biriyle evlendirmek ister. Hermin'in kardeşleri Yusuf'u döver. Yusuf ve Hermin Zilfo Bey'in obasına kaçar. Hermin'in babası evlendirme sözü vererek dönmelerini ister. Hermin'in babası sözünü tutmaz. Hermin'nin kardeşi Kamer Yusuf'a pusu kurdurtur. Pusunun ardından kaçan Kamer'i Yusuf yakalar. Hermin Nişan'la evlendirilir. Yusuf askere gider. Hermin kaza sonucu ölür. Yusuf evlenir fakat aşkı içinde daima yaşar.

Sözlü edebiyat geleneğimizde mutlu sonla bitmeyen ender aşk hikâyelerinden biri Kerem ile Aslı'dır. Malûm olduğu üzere Aslı, gayrimüslimdir. Âşıkların kavuşmasına Aslı'nın babası mâni olur. Hikâyenin varyantları iki aşığın yan yana defnedildiği mezar sahnesiyle biter. Yusuf ve Hermin'in aşkı da Aslı ile Kerem'in hikâyesine benzetilir. "*Bunlar yavuklular Paşa Hazretleri." "Kerem ile Aslı masalı."*[132]

Bu halk hikâyesine benzer şekilde "Sarı Gelin" türküsünün toplumsal bilincimizin derinlerinde bıraktığı iz, bize milliyet farklılıklarının aşılmasının

---

[131] Ünlü, 2003, s. 22.
[132] Ünlü, 1988, s. 105.

zorluğunu gösterir. Şemsettin Ünlü bu geleneği bozmamış anlattığı aşk hikâyesini ölümle bitirmiştir. Farklı zamanlarda hikâye, türkü, roman türleri gibi farklı biçimlerde anlatılmış olsa da esasında bütün sanatkârların anlattığı, aşkların anlamsız sebeplerle engellendiğidir. Şemsettin Ünlü kahramanlarının ağzından bu engellemenin manasızlığını dile getirir.

Ünlü acıklı bir aşk hikâyesini kullanarak savaşın yıkıcılığının nerelere varabildiğini göstermiştir.

Savaşın aşkları nasıl olumsuz etkilendiğine dair iki acıklı hikâye *Kurbağa Avcıları*'nda anlatılır. Halil, Çanakkale Savaşı'nda kolu çolak kalmış bir gazidir. Cepheye öküzleriyle lojistik destek sağlamaktadır. Fakat hayallerinde savaşın bittiğini ve köyüne dönüp Asiye'yi istediğini düşünür.[133] Çolak Halil'in hikâyesi de savaşın engel olduğu bir aşk hikâyesidir. Aynı eserde başka bir hikâyede, 93 Harbi'nde haber alınamayan Ramazan, döndüğünde karısının başkasıyla evlendirildiğini öğrenir. Bu hikâye ufak değişikliklerle *Yüz Uzun Yıl'*da da yer bulur. Yazar, savaşla ilişkilendirdiği her aşk gibi bu aşkı da hüsranlı bir sonla bağlar.

Savaşın aşkları, sevgilileri bir biçimde ayırmasının en etkileyici haliyle gösterildiği bu hadise, *Kurbağa Avcıları*'nda müstakil bir hikâyedir. *Yüz Uzun Yıl*'da Yusuf'un yolda rastladığı bir kafileden dinlediği, roman içinde küçük fakat müstakilve etkileyici karaktere sahip bir hikâye olarak mevcuttur.

İnci Enginün, *Yüz Uzun Yıl*'ı ele aldığı bir yazısında çok önemli tesbitler yapar. Ramazan'ın hikâyesinden bir roman çıkacağını ifade eden Enginün, *Yüz Uzun Yıl*'ın genel değerlendirmesini şöyle yapar: " *Roman savaşın getirdiği bir çok hikâye ile dolu. Her biri müstakil romanların konusu.*[…] *İç içe birçok hikâye birbirinden çıkar. Bunlar bütünüyle ülkenin durumunu anlatmaya yarar.*"[134]

---

[133] Ünlü, 2013, s.41.

[134] İnci Enginün, "Yüz Uzun Yıl", *Dergâh*, S. 47, Aralık 1993, s.s. 9-10.

Şemsettin Ünlü'nün romanlarının iki karakteristik özelliği var. Birincisi irili ufaklı pek çok hikâye anlatır. Bunlara metin halkaları dersek, onlar, eserde yazarın dikkat çekmek istediği hususlar etrafında ve "*eserin mesajını ifâde maksadıyla*" uygun biçimde düzenlenmiştir.[135] Romanlarda yukarıda verilen örnekler gibi, savaştan etkilenerek hazin sonla bitirilmiş pek çok hikâyecik mevcuttur. Yazarın vermek istediği mesaj, savaşın ve aşkın yan yana yaşayamadığıdır. Yazar esas fikri hikâyeciklerle destekleme işini yalnız aşk konusunda değil diğer konularda da yapmıştır Romanların ikinci olarak dikkat çeken özelliği, yazarın Kırım Savaşı'ndan II. Dünya Savaşı'na kadar geçen zamanın, hemen hemen hiçbir konusunu atlamayışıdır. Bazen birkaç cümle ölçüsünde de olsa muhakkak her konuya temas eder. Bu konular, bazen günlük yaşamın detayından örneklerdir, bazen Aziziye Tabyası'nın halk tarafından savunulması gibi, Türk tarihinde muazzam yeri ve etkisi olan büyük hadiselerdir. Yazar romanlarını belli bir çerçeve ve hacimde tutmayı başarmış, bu çerçeve içinde kalarak sosyal, ekonomik, siyasî ve kültürel konu ve meselelerin tamamına değinmek suretiyle eserlerinin derinliğini hayli artırmıştır.

Zilfo Bey eşini genç yaşta hastalık neticesinde kaybetmiş ve bir daha evlenmemiş bedbaht bir âşıktır. Cariyeliği ve kadına bakışı eleştiren Kara Ziver Çavuş'un sevdiği kız Kırım göçleri sırasında cariye olarak alınıp satılmış, Kara Ziver'in tüm çabalarına rağmen kavuşamamışlardır. Kız, "köleliğin çöküntüsü" ve ayrılık acısıyla "veremden ölmüş"tür.[136] Yusuf ise etnik meseleler yüzünden kötü biten bir aşkın kahramanıdır. Başkasıyla zorla evlendirilen Hermin kaza sonucu ölür. Üç aşk hikâyesi de hüsranla neticelenmiştir. Ünlü, aşk kavramını olumsuzlukla özdeşleştirerek toplum yapısındaki tüm kurum ve kavramlarla Osmanlının dağınıklığı, savaşın yıkıcılığı ve etnik farkların düşmanlık unsuru olarak kullanılmasına işaret eder. Üç aşk hikâyesinin de ölümle bitmesi bize bu topraklarda aşkın bile yeşeremediğini gösterir.

---

[135] Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000,
s. 51

[136] Ünlü, 1998, s. 146.

B. Toplum Yapısına Savaşın Etkileri

B.1. Savaşların Aile Yapısına Etkisi

Yukarışehir'de aileler fakirlik, din farklılığı gibi etkenlerden bağımsız olarak sağlam resmedilmiştir. Yusuf'un ailesi, Hermin'in ailesi, Yusuf'un halası, Müftügil, subay aileleri anlatılır. Romanlarda geçen ailelere mensup fertlerin bireysel özellikleri ne olursa olsun genel olarak aile bağları kuvvetli insanlardır.

Güler Nine gelini Binnaz'ın arkasında daima destekçisidir. Binnaz henüz yeni evliyken kocasını cephede kaybettiğinde yaşadıkları maddî manevî sıkıntıları ve yıllar sonra bu kez oğlu askere gittiğinde yaşadıkları aynı maddî manevi sıkıntıları atlatabilmek için kayınvalidesiyle sürekli dayanışma halindedirler. Aileler arasında ilişkileri en sağlam resmedilen aile Yusuf'un ailesidir. Aile fertlerinin tamamı birbiri arasında iyi bir ilişkiye sahiptir.

Asker aileleri sağlam yapıdadır ancak baba sürekli cephelerde olduğu için genelde büyük babada kalırlar. "*Asker aileleri de askerliği benimsemek durumundadır.*"[137] *Toprak Kurşun Geçirmez*'de Miralay Osman Bey,

"*bu alayın komutanlığına atandığında, ailesini de yanında getirmeyi göze alamamış, karısı ile iki kızını Uşak'ta, babaevinin güvencesinde bırakmıştı.* […] *Ordugâhtan ordugâha, kışladan kışlaya doludizgin yaşadığı yalnızlığın kıyısında, kolay ele geçmeyen mutluluklarıydı karısı Nefise, kızları Zehra, Zeynep. Ne kadar zor olursa olsun, onların onurlu bir toplumda özgürce yaşamaları için verdiği uğraşların, anlamlı, değerli bir uğraş olduğuna inanırdı*."[138] Benzeri hikâyeleri *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda yine görürüz. "*Benimse karım var, on senedir on kere yüzlerini görmediğim kızım var, oğlum var babaevinde…*"[139]

---

[137] Çaya, 1998, s.128.
[138] Ünlü, 1988, s. 65.
[139] Ünlü, 2003, s. 257.

Haşim Bey'in aile fertlerinin bir kısmı Balkan isyanları'nda katledilmiş, annesi ve kız kardeşi dayısının yanına sığınmıştır.

"Hesap etsek şöyle yirmi, yirmi beş yıl… Gidenin gelmeyeni, gelenin dölünden döşeğinden uzaklığı çok! Hangi eve baksan birkaç dul, birkaç yetim… Anası dul, kızı dul olanlar saymakla bitmez!"[140] Ailelerin uzun yıllar süren savaşlarla birlikte kaybettikleri erkek fertleri sebebiyle bütünlüğü bozulmuştur. Bu kayıplar aynı zamanda iş gücü kaybı olduğu için aileler her geçen gün yoksullaşmaktadır.

Aile fertleri cephede ve cephe gerisinde savaşın sıkıntısını yaşarlar: *"Evli adamın işi bi daha zordur askerlikte. Aha Cafcaf! Soluğunun yere göğe sığmadığı boşuna mı…"*[141]

Yazar Türkler ve Ermenilerin birlikte aile kurduklarına dair örnekler verir: Kevork Usta'nın kızı Tasula Orhan'la evlidir. İpekçigilin küçük gelini Ermeni asıllıdır.

Kadınlar genel olarak müspet çizildiklerinden ailelerin yapısı müspettir. "*Aklının takıldığı, kararsız kaldığı konuları, karısı Esma ile oturup konuşmak erinç verirdi Kadı'ya. Arapça, Farsça bilir, okur yazar bir kadındı Esma Hanım.*"[142]

B.2. Savaş Kaynaklı Göçler

Savaşların cephe gerisine doğrudan etkilerinden biri göçtür. Savaşlardan kaçan, geniş bir coğrafyadan farklı nitelikteki topluluklar Anadolu topraklarına göç ederler:

" *Kırım Savaşı'ndan bu yana, Kırım'dan, Kafkasya'dan, Tuna boylarından başlayan göçler giderek hızlandı. Yitirilen illerden evsiz, ekmeksiz, işsiz, beteri,*

---

[140] Ünlü, 1998, s. 326.
[141] Ünlü, 1988, s. 161.
[142] Ünlü, 1988, s. 276.

mutsuz yığınlar koptu geldi Anadolu'ya. Savaşlar, ayaklanmalar, kentleri yerle bir eden yersarsıntıları, salgın sayrılıklar birbirini izledi; bolluk bereket yerini yokluğa, yoksulluğa bıraktı imparatorluğu oluşturan dini, dili, yaşam biçimi ayrı topluluklar, hem kendi içlerinde hem de birbirleri ile çekişmeye giriştiler."[143]

Eksi Beş Kelaynak'ta "Anadolu'da Kent Kültürü" başlıklı denemede göç konusu ele alınır. Genel olarak Anadolu'nun pek çok kentinin (Elazığ dahil) "özgün yapısı"ndan bahseder. Yazının amacının "*Bu kent kültürünün, kentlerdeki üretim ilişkilerinin; tarım, zanaat, ticaret üçlüsünün yerelliğinin; kent yapısının aile yapısını etkileyişinin; üretimin, işbölümünün özgünlüğünü, gerçekçiliğini dikkatlere sunmak*"[144] olduğunu söyler. Ardından bu kültürün üretimde ve sosyal,ekonomik hayatta ne kadar önemli olduğuna işaret eder. Göçün sebepleri olarak; "*Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne koşut olarak, ulaşım yollarının değişmesinden başlayıp yönetim ilkelerinin eskimesine, sanayi devriminin etkilerine, on yıllarca süren savaşlara, iç ayaklanmalara, eğitimsizliğe, iletişimsizliğe uzayan*"[145] maddeler sıralanır. Nehir roman serisinin tamamında anlatılan çeşitli göçler, yukarıdaki sebeplere bağlanmıştır.

Yazar özellikle Kırım, Kafkasya ve Tuna boylarından gelen insanların perişanlığını, savaştan kaynaklanan sefilliği ve muzdaripliği *Yukarışehir*'de anlatır:

"Yeri yurdu belli, gittiği geldiği yol belli kuşlar için bile, göçte, göçmenlikte korku vardır, kargaşa vardır. ... Düşündün mü nasıl bir korkudur bunların arkasındaki korku?..."[146] *"Gemiler, Kırım'dan, Kuban'dan, Dağistan'dan, Türk, Tatar, Çerkez göçmenleri doldurmuş, gelmiş yanaşmışlar limana. Kasabanın nüfusunun dört beş katı nüfus; evsiz, yersiz, yurtsuz, sıkışmış kalmış. Arkası alınmaz bir göç."*[147] *"Göçmen getiren gemilere eşya taşıtmazlarmış. Üstlerinde ne varsa onunla binmiş, öyle inmişlerdi Samsun'a gelenler. Aç kalan, yersiz, yurtsuz kalan*

[143] Ünlü, 1998, s. 95.
[144] Ünlü, 1999, s. 84.
[145] Ünlü, 1999, s. 87.
[146] Ünlü, 1998, s. 145.
[147] Ünlü, 1998, s. 145.

göçmenlerden çoğu, büyük küçük demeden sattılar çocuklarını yok pahasına. Yol parasını denkleştiren, içerilere, yeni yurt edinmeye dağıldı gitti."[148]

Yukarışehir'e yeni gelen göçmenler daha önce gelen akrabalarının yanına yerleştirilirler. Göçmenler kırk dört, yerli aileler yirmi sekiz hanedir.[149] Göç etmek, zaten başlı başına bir sorun iken bir de, Türkçe konuşmalarına rağmen birbirlerini anlayamayan yerli halkla göçmenlerin uyumu söz konusudur:

" […] b*unların kız alıp vermeleri şöyle dursun, selâmlaştıkları bile kuşkuluydu. Yarın, öbür gün toprak kavgası… Büsbütün birbirlerine girmezlerse ne iyiydi*."[150]

"Fransızlar, İngilizler, bizimkiler, Kırım'dan askeri geri çektiler… Asker çekildi, Kırımlı, Kafkaslı, Dağistanlı, Müslümanların göçü de başladı bizim buralara. O gün bugün sonu gelmedi, arkası alınmadı bu göçün!"[151]

Osmanlı Devleti ekonomik olarak halkına yardım edebilecek durumda değildir. Yukarışehir'de yaşanan kıtlık ölümlere sebep olur. Yerli halk ise savaş ve ekonomik sebeplerle iç göç yaşar. Yukarışehir'den Mezre'ye göçülür. *Yüz Uzun Yıl*'da 93 Harbi sonrasında göçlerin devam ettiğini öğreniriz. "*Savaş bitti; iki kış, üç yaz geçti üstünden; Mezre'ye taşınanların, satıp savıp büyük kentlere, yabancı ülkelere göçenlerin arkası hiç kesilmedi.*"[152]

Osmanlı Devleti Balkanlardan ve kuzey, güney Kafkasya'dan göç alıyor; yerli halkın savaştan uzak şehirlere, Ermenilerin ise Osmanlı'nın savaştan uzak eyaletlerine ya da yabancı devletlere kalıcı göç veriyor olması yanı sıra Kafkas

---

[148] Ünlü, 1998, s. 145.
[149] Ünlü, 1998, s. 155.
[150] Ünlü, 1998, s. 155.
[151] Ünlü, 1998, s. 144.
[152] Ünlü, 1993, s. 11.

Cephesi'ndeki halk savaştan kaçmak için geçici göç eder:

"*…güneydeki yakın köyler; Tain Kilisesi, Gürcik yöresi halkı; yorganları, yatakları kağnılarda, davarları önlerinde, çoluk çocuk, yollara dökülmüştü."*[153]

"*Oltu'ya gelen düşman askerinden çabucak kendini çekti, uzaklaştı köy halkı. Yataklarını, yorganlarını yüklediler, sürülerini önlerine kattılar; yaylaklara, uzak dağ köylerine, Çoruh vadisi içlerine çekildiler. Kimi tarlalarda, karasabanların ucu toprağa gömülü kaldı.*"[154]

Göç kavramının geçiciliğini izah için Kafkas Cephesi'nde bu göçlerin tekrarlandığını ifade etmek gerekir. Geçici göç tabirini kullanışımızın sebebi boşaltılan köylere geri dönülmüş olmasıdır. Rus ordusunu gelişi esas korku sebebi değildir. İnsanları korkutan Şemsettin Ünlü'nün de romanları boyunca sık sık dile getirdiği Ermeni çeteleridir. Erbengi ve Kutluğ, yerli yabancı kaynakların belgelerine dayanarak Ermenilerin Türklere yaptıkları katliam ve zulümün bir kısmını anlatırlar. İşçi Türk ve Kürtlerin Ermeniler tarafından öldürülüp toplu mezarlara gömüldüğü, esir kadınlara tecavüz edildiği, çocukların süngülendiği, ihtiyarların yakıldığı, insanların kaçırıldığı, malların gasp edildiği tek tek belgelerle sıralanır. "*Artvin cihetlerinden kaçanların ifâdesine göre ise; Ruslar orada Müslüman halktan bir kişi bile bırakmamıştır.*"[155] Bütün bu olup bitenden dehşete düşen Müslümanların dağlara kaçtığı veya sınır bölgelerinden Anadolu içlerine iltica ettikleri söylenir. Buraya kadar aktarılanlar şüphesiz dehşet vericidir. Ancak az çok savaşın olduğu yerlerde duyulabilecek derekede kötü şeylerdir. Oysa Ermeniler "dehşetli" kelimesinin çok hafif kalacağı, tarif edilemez zulümlere imza atmışlardır. "*Kağızman ve Kars'a giden iki İslam ile ailesini* […] *Ermeniler öldürmüşler ve göğsü ve yanlarından açtıkları ceplere el, kulak ve burunlarını kesip doldurmuşlardır.*"[156] Bu vahşet münferit bir

---

[153] Ünlü, 1988, s. 85.

[154] Ünlü, 1988, s. 100.

[155] Türkan Erbengi ve Emin Kutluğ, *Ermenilerin Türklere Yaptıkları Katliamlar ve Tehcir Uygulamaları Belgeseli,* Kastaş Yayınevi, İstanbul 2006, s. 120.

[156] Erbengi ve Kutluğ, 2006, s. 131.

olaydan ibaret kalmamış pek çok insan, özellikle kadınlar buna benzer şekillerde katledilmiştir. Ünlü'ün subay kahramanına vatanın ve milletin bekası için misyonerlerin Ermenileri etkilemesine karşı tedbir almak gerekir mealindeki sözleri geleceğe ışık tutar. Ünlü bu cümleleri ilk romanı *Yukarışehir*'de söyletir, sonraki üç romanında ise hem Ermeni çetelerin hem Rumların yaptığı mezalimi anlatır. Böylece anlarız ki bu zulüm 93 Harbi yılarıyla sınırlı kalmamıştır. Kâzım Karabekir Paşa'nın şahit olduğu olaylardan biri şöyledir:

"*İşin en feci tarafı Ermeniler'in halka tatbik ettikleri 'katliâm'dan hasıl olan vaziyetti: (20.000) Türk'ü bağrında taşıyan Erzincan kasabasında bir avuç insan kalmıştı. Eğer* […] *yakılmak üzere hapsedilen insanları kurtarmak nasip olmasaydı belki de kasabada tek bir kimse göremiyecektik. Bütün kuyular şehit edilmiş insan cesetleriyle dolu idi. Bir hayli yerlerde de binalar içinde yakılmışlardı.*"[157]

Türk halkı, Ermeni çetelerinden kaçmak için bir nev'i "gönüllü(!) tehcir" olan göçler esnasında büyük can kaybı yaşar, muhacirler döndüklerinde ise köylerini talan edilmiş bulurlar. Açlık ve kıtlık uzun yıllar devam eder. Her ne kadar "tehcir" Ermenilerle özdeşleştirilse de esasında Anadolu'nun doğusunda göç etmek zorunda kalan Türk halkı da vardır. Ancak hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti, Türk halkının maruz kaldığı göçleri dünya kamuoyuna duyurmakta başarısız olmuştur. Diğer taraftan *Toprak Kurşun Geçirmez*'de 93 Harbi esnasında kendiliğinden göç eden Ermeniler vardır. Bunlar savaş sırasında Rusya'ya destek vermiştir.

Efrasiyap Gemalmaz, kendi ailesinin aynı sebeplerle Tokat'ta göçünü örnek göstererek "hicret" kavramını kullanmayı tercih eder. Tehcirin kayıt altında olmasına rağmen hicret edenlerin kaydı tutulmadığı için kayıplarının da bilinmediğini vurgular.[158]

---

[157]Kâzım Karabekir, *Kâzım Karabekir'in Kaleminden Doğunun Kurtuluşu*, Erzurum TSO Araştırma, Geliştirme ve YardımlaşmaVakfı Yayınları, Erzurum 1990, s. 74.

[158] efrasiyap.tripod.com, erişim tarihi: 08.10.2016

Şemsettin Ünlü çeşitli sebeplerle yapılan göçlerin sosyal hayatta bozulmalara sebep olduğunu sık sık vurgular.[159]

B.3. Türklerin Durumu

Bilindiği gibi Türk milleti Osmanlının çöküş devrini uzun yıllar süren çok büyük savaşlarla geçirmiştir. Milletin karakteristik özelliği olarak savaşçı olduğu tarihî tecrübeyle sabit olmakla birlikte bitmek bilmeyen savaşlar insanları yormuş sosyal, ekonomik olarak çöküntüye sürüklemiştir. "*Ayaklanmalardan, katliamlardan, göçlerden, şunun bunun baskısından yüreği kabarıktı insanların.*"[160] 93 Harbi bittikten sonra da devam eden göçler halkı iyice yıpratır. Şehrin yapısı değişmeye başlamıştır. Yukarışehir'de nüfus azalmış, şehrin üstüne "*ürkütücü bir durgunluk*"[161] çökmüştür. İçteki bu baskının yanı sıra dış devletlerin savaş tehditleri, değişen ekonomik yapıları ve bunların Osmanlıdaki yansımaları da halkın durumunu zorlaştıran unsurlar olarak *Yüz Uzun Yıl*'da sıralanır. Yöre halkının hayatındaki "eski" ve "yeni"nin çatışması hayatların yeniden şekillenmesine sebep olur. "*Sened-i İttifak, Tanzimat, Kanun-u Esasi… Buhar, makine, matbua… Değişme, yenişleşme, aydınlık!*"[162] Anadolu'nun uzak şehirlerinden Yukarışehir'de bile insanlar geleneksel hayatlarının tıkandığını fark ederler ve kaosa sürüklenirler.

Ünlü, halka olan inancının kuvvetli olduğunu "*Halk gücünü kendinde bulur.*"[163] mısrasıyla beyan etmiştir. Savaşların milleti nasıl etkilediğini 1914 ve

---

[159] Ünlü'nün edebiyat eserlerine yansıttığı, savaşların yol açtığı göçlerin gerçek hayattaki etkileri çok daha uzun vadelidir. Ermeni zulmü korkusuyla I. Dünya Savaşı yıllarında Artvin'den önce Amasya'ya sonra Tokat'a göçenlerden Artvinli Saniye Yazıcı'dan naklen dinlediğimize göre: Göçtükleri yerlerde normal bir hayat sürülmemiş; bebekler evlatlık verilmiş, fakirlik içinde yaşanmıştır. Köylerine dönen halk ise evsiz, hayvansız kalmış ve tarım faaliyetlerine hemen başlayamamıştır. Yüzyıllarca dünyadaki gelişmeleri takip edemeyen Osmanlı Devleti'nin Anadolu'nun doğusundaki topraklar coğrafî şartlar ve kültür dolayısıyla gelişme ve değişmelere iyice uzak kalmıştır. XIX. yüzyılın sonlarındaki göçler bölge halkını çağın çok gerisine atmış, durum Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir.

[160] Ünlü, 1988, s. 66.

[161] Ünlü, 1993, s. 11.

[162] Ünlü, 1993, s. 11.

[163] Ünlü, 1980, s.40.

1919 yıllarından sonra "*Ölen çok oldu/ Evi barkı dağılan/ Yetim kalan, yalnız kalan/ Onmayan*."[164] tesbitleriyle anlatır. *Dirlik Düzenlik Türküleri*'nin Dördüncü Şiir'inde Türk halkının hayatın zıtlıklarıyla nasıl yaşadığını birinci ağızdan anlatır:

"Karanlık olur, gün açılır yeniden/
Mutlulanırız
Savaşlarla, suslarla, zorbalıkla
Acılar çöker bağrımıza
Savaşı bilir, barışı bilir
Bir halk
Kıpır kıpır yurdumuzda
Yaşar gideriz…"[165]

"Şehirlilerden, kendilerine "bağmançı" diyenlerin, bütün yıl çalışıp çabalayarak bu bağlardan elde edebildikleri birkaç kuruştan başka gelirleri olmazdı. Bağ sahiplerinin büyük çoğınluğunun ise şehirde başka işleri vardı; esnaftılar, zenaatkârdılar, memurdular. Yaz aylarında bağlarına göçer, sabah akşam işlerine gider dönerlerdi."[166] Normal hayat sürerken bu şartlarda yaşayan Yukarışehir'deki Türklerin durumu azınlıklara nispetle savaşlardan dolayı kötüye gider zira Türkler askere alınır ve büyük kısmı geri dönmez, azınlıklar ise askere alınmazlar. *"İnişli çıkışlı sırtın solundaki sık ağaçlı, düzgün teraslı, yeşili, toprağı bol Bezirciyanların bağının yanında, Ferhat'ın bağı, her yıl biraz daha kötüleşmiş; toprağı akmış, ağaçları seyrelmişti."* [167] Bir tarafta bağ bahçe bakımsız kalır, diğer tarafta kadınlar kimsesiz, çocuklar yetimdir. Türklerle gayrimüslim azınlıkların, burada Ermenilerin, savaşlardaki en bariz farkı budur.

Yazara göre, *Yukarışehir*'de yere düşen ekmeğin öpülüp başa konulmasının sebebi, sert bir coğrafyada doğaya ve yöneticiye karşı korumasız olan insanların çok çalışmalarından ötürü emek ve onun ürünü olan ekmek müstesna bir değere

[164] Ünlü, 1980, s.43.
[165] Ünlü, 1980, s. 15.
[166] Ünlü, 1998, s. 173.
[167] Ünlü, 1998, s. 18.

sahiptir.[168]

Coğrafyanın yaşattığı zorluk yanında yıllarca süren savaşlar durumu daha da kötüleştirmiş, iş gücü azaldığı için var olan işler de terk edilmiştir. Askere giden gençlerin çoğu dönmemiş, dolayısıyla halkın durumu iyice kötüleşmiştir. Savaştaki asker kayıplarından dolayı nüfus artmamaktadır:

"*Nüfus azaldı, seyreldi buralarda.* […] *Seferberlik, kıtlık, hastalık belini büktü milletin!*"[169] Savaşlardan "*Geri dönmeyenlerin bıraktığı boşluk uzun yıllar doldurulamadı*!"[170]

Osmanlı Devleti'nin biri bitmeden diğeri başlayan savaşlar içinde yıllarca kayıp vermesi, her savaşa daha olumsuz şartlarda girmesine sebep olmuştur. *Yukarışehir*'de erkek nüfusunun nasıl azaldığı, askere alım esnasında devletin düştüğü çaresizlikle gösterilir. Kura yöntemiyle askere alınacak genç sayısı yeterli olmayınca kuraya da ihtiyaç duyulmaz.[171]

*Toprak Kurşun Geçirmez'*de bu durum artık çok ciddi boyutlardadır. "*Babamgil yedi kardaşmış… bi de şimdi bak… Var mı yedi kardaşı olan?*"[172] Artık toplumun demografik yapısı tehdit altındadır:

"*Çocuklar, yaşlılar, bir de enikonu kocamışlar kaldı evlerde, işliklerde. Gençliğin o gürültülü, dur durak tanımayan coşkulu erkek kanı çekildi kentin damarlarından."*[173]

Yusuf'un ustası Masat Ağa, savaşları kaybedişi akıldan uzaklaşmaya bağlar:

---

[168] Ünlü, 1998, s. 312.
[169] Ünlü, 1998, s. 326.
[170] Ünlü, 1998, s. 11.
[171] Ünlü, 1998, s. 315.
[172] Ünlü, 1988, s. 16.
[173] Ünlü, 1988, s. 78.

"*Tesbih döndürerek dünyaya düzen vereceksiniz he mi? Geç babam, geç!"*[174] *"Masaldan, menkıbeden, işe, insana yaramaz bir sürü boş lâftan başkasını, ne belleyen var ne de belleten bu memlekette! ... Oku üfle istediğin kadar, bozuk postun meşine, köseleye döndüğünü gördün mü bir güne bir gün! ... Bilmeyince olmaz. Öğreneceksin, öğreteceksin; bilenin bildiğini, yumuşak yürekle alıp içine sindireceksin. Ne diyeyim! İman gücü ile, din gayreti ile gâvur yenilir, ırz, namus kurtarılır bellemişiz… Kimselere de söyleyemezsin bunları böylece."*[175]

Yusuf cepheye gittiğinde askerlerin namaza başladığını görür. Yusuf'un izlenimleri Masat Ağa'yı doğrular niteliktedir: "*Keskin hocalardan alındığı söylenen okunmuş tesbihler, ilmihaller, muskalar dolaştı elden ele; pahasına bakılmadan kapışıldı gitti erlerin arasında*."[176]

Balkanlardaki kötü gidişata dur diyebilmek için konferans esnasında ilan edilen Kânûn-ı Esâsî "hürriyetçi" Miralay Osman Bey tarafından sevinç gözyaşlarıyla karşılanır. Davul zurna ile kutlamalar yaptırır. Kutlama için çalınan davul sesini halk seferberlik çağrısı zannederek tedirgin olur, gençler ise askere gitme heyecanı duyar.

İlk anayasanın ilanı, yazarın olumlu durumları, olayları "asker" karakterler ile işlemesine âşina olduğumuz üzere, bir subay tarafından kutlanır ve yalnız, subay bu gelişmeden memnundur. Üstelik Kânûn-ı Esâsî'nin niçin ilan olunduğunu ve ne demek olduğunu en iyi yorumlayan da odur. Halk ise Kânûn-ı Esâsî'nin ne olduğundan, ne işe yarayacağından tamamen bîhaberdir:

"*Nedir, neymiş bu Kanun-u Esasi?"*[177] sorusuna *"Hürriyet!"*[178] diyerek

---

[174] Ünlü, 1998, s. 29.
[175] Ünlü, 1998, s. 316.
[176] Ünlü, 1988, s. 87.
[177] Ünlü, 1998, s. 264.
[178] Ünlü, 1998, s. 264.

kalabalıktan birileri kulaktan dolma cevap verir. *"Nasıl? Ne gibi?"*[179] sorularını ise yanıtlayan olmaz. Ferman okunduğunda "*Padişahım çok yaşa!"*[180] diye bağıranlara "*Ne dedi, Neydi okuduğu?*"[181] sorulduğunda "*Ne bilem, ferman işte*"[182] cevabı verilir. Bu sahneler Türk halkının o günkü durumunu sergilemesi yönüyle son derece çarpıcıdır. Kânûn-ı Esâsî her ne kadar halkı yönetime dâhil etmesi bakımından çok önemliyse de halk hiçbir şekilde durumun ciddiyetinin farkında değildir. Batı dünyası gibi bir alt yapıya sahip olmayan halk, kendi hakkında kendinden habersiz alınmış olan bu olumlu gelişmeyi ne idrak edecek ne de sahip çıkabilecek durumdadır. Yazar bu, durum tespitini, Kânûn-ı Esâsî'nin ilan edilişi itibariyle romanında yer yer tekrar eder. Yukarışehirliler yeni şehir merkezi olan Mezre'de hürriyet ilân olduğunu konuşurlar. Tabakhaneye ferman haberi geldiğinde dabaklar da Kânûn-ı Esâsî'nin ne olduğunu anlamaz. Masat Ağa durumu dabaklara izah etmeye çalışır. Artık ferman olmayacağını herkesin kanuna uyacağını anlatır. *" Kanun-u Esasi padişah oldu padişah yerine, desene şuna usta!" "Hay aklınla yaşa! Padişah, Kanun-u Esasi… Herkes uyacak kanuna… Çoban da padişah da… Budur heral."*[183]

Toplumda kavramların/kurumların ne kadar yerleşik olduğunu gösteren yazar, adı değişse de bir "padişah"ın daima olacağının düşünüldüğünü gösterir. Yazar burada da anlaşılacağı üzere milletin cehaletini gösterir fakat onu yermek gayesinde değildir. Yusuf'un ninensi Kânûn-ı Esâsî'nin ne olduğunu Yusuf'a sorar:

Yusuf,"*Kanun işte nine… Bu da bi kanun. Herkesin söylediği başka türlü. Bakarsan kötülüğü yok."* diye cevap verir. Fakat Güler Nine bundan emin değildir: *"'Gâvur işi, gâvur icadıdır demiş' Hoca Hüsamettin. 'Din diyanet hiçe sayıldı,' demiş. 'Müslümana bir yararı olmaz ya kime anlatacaksın,' diye yakınmış*."[184]

---

[179] Ünlü, 1998, s. 264.
[180] Ünlü, 1998, s. 320.
[181] Ünlü, 1998, s. 321.
[182] Ünlü, 1998, s. 321.
[183] Ünlü, 1998, s. 266.
[184] Ünlü, 1998, s. 273.

Kânûn-ı Esâsî, 1839 ve 1856 yıllarındaki gelişmelerin üstünden onlarca yıl geçtikten sonra 1876'da ilan edilir. Bu süre zarfında halkta bir zihniyet değişikliğinin olmaması sosyal yapıya dair son derece aydınlatıcıdır. 1876'da halk tarafından Anayasaya verilen tepkiler yıllar sonra 1908'de de aynıyla vuku bulur. Cephede savaş çıkma ihtimaline karşı yönetim büyük değişikliklere giderken halk on yıllarca aynı zihinsel/sosyal yapısıyla cephe gerisinde değişmeden durur. Hürriyetçilik, "*Osmanlı yönetici eliti içinde sağlam ve kökleşmiş bir destek kazanmıştı.*"[185] Romanların tamamında gördüğümüz üzere paşalar, subaylar, bürokratlar hürriyetçi veya hürriyetçiliğe karşı olarak görüş sahibidirler. Buna mukabil halkta hürriyetçiliğin herhangi bir karşılığı yoktur.

Prens Sabahattin, Türkiye'nin Doğu sosyal tipinden Batı sosyal tipine geçmediği sürece siyaseten bir değişiklik yapamayacağını, bunun da ancak eğitim sayesinde başarılacağını savunur.[186] Halkın anayasayı anlamayışının sebebi eğitimsizliktir. "*ne yazık ki, memleketin anayasası, onun yalnız sosyal seviyesine değil, hattâ bundan fazla olarak sosyal teşkilât ve müesseselerine de aykırı bulunuyor.*"[187] diyen Said Paşa'nın düşüncelerini tartışmayacağız fakat Ünlü'nün romanlarında şahit olacağımız durum halkın anayasayı kavrayamayışı olacaktır. Serinin ilk üç romanında anayasa, hürriyet gibi kavramlardan uzak olan halk, serinin son romanı İsmet *Paşa'nın Ağır Topları*'nda Mustafa Kemal Paşa'yı anlar. Cezmi, Kemal Paşa'nın Tekâlif-i Milliye ile halkta bir uyanış sağladığı, bu yolla halkı yapılanlara ortak ederek sahiplik duygusu yarattığı tespitinde bulunur. Mustafa Kemal Paşa, tabiri caizse halkla kestirmeden bağ kurmuştur.

Yıllarca süren savaşlarla genç nüfusun azalması, ağır vergiler, kıtlık, ekonomik zorluklar, bilimden uzaklaşma gibi pek çok sorunla yaşayan halkın bir

---

[185] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2011, s.277.

[186] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul,2013, s.177.

[187] Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, (haz.) M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.62.

başka sorunu ise devletle iletişim kopukluğudur:

"*Devletlu mu, şevketlu mu? bi şey daha vardı. Hah, Fütüvvetlü… Fütüvvetlü Mehmet Bey!"*[188]

Parodi tadındaki bu sahne bize "köy romanları"ndaki üslubu hatırlatır. Anadolu halkı devletin dilinden bile anlamaz. Yukarıda anlattığımız Kanun-u Esasî'nin ilanına verilen tepkilere benzer küçük anlatımlarla romanlarda halkla devletin benzeşmezliği ara ara karşımıza çıkmaya devam eder. Burada Şemsettin Ünlü'yü köy romancılarından ayıran birkaç belirgin farktan ilki olarak köylülerin katı çizgilerle tipleştirilmeyişini sayabiliriz. Köylüler iyi kötü farklı özellikleriyle verilmeye çalışılmıştır. Belirgin diğer bir fark Şemsettin Ünlü'nün bütün romanlarında yerel ağızları son derecede ölçülü kullanmış olmasıdır. Son olarak köy romanlarının vazgeçilmez menfî tipi olarak görmeye alışık olduğumuz din adamı, Şemsettin Ünlü'nün romanlarında da yerini bulur. Şu farkla ki Ünlü, romanında müspet din adamına da yer verir. Cehâleti yüzünden tahriklere kolay kapılanlar, çile doldururken Rusya'daki kiliselerde ezan okunduğunu görünce bunu padişaha müjdeleyenler olumsuz tiplerdir. Yaşlı Müftü Mahmut Nedim Efendi ise Rus seferine gönüllü olarak gittiğinde diğer gönüllülerin birlik beraberliğini sağlar. Başka bir hoca 93 Harbi için askere alınanlara nasihat eder: *"…birbirinizden ayrılmayın. Görün gözetin birbirinizi oğlum.*"[189] Yazar halkın arasındaki olumlu olumsuz karakterlerin tamamını yansıtmaya çalışmış, sosyal hayatı olduğu gibi yansıtma başarısını göstermiştir.

Cephe gerisinde yaşananları iki alt başlıkta toplayabiliriz: 1. Erzurum-Kars civarındaki yani savaşın gerçekleştiği coğrafyadaki durum, 2. Romanların menşei olan Harput'taki durum. Başta Balkanlar olmak üzere isyanlar sebebiyle Osmanlı topraklarının diğer bölgelerinden de bazen yazar anlatıcı tarafından bazen özellikle

[188] Ünlü, 1988, s. 16.
[189] Ünlü, 1998, s. 327.

subay kahramanlar tarafından bilgi aktarılır.

Erzurum'daki cephe gerisini daha ziyade halkın üzerinden anlatan yazar, Erzurum halkının henüz elli yaşına varmış olanların 93 Harbi'yle birlikte üçüncü defadır savaşa şahit olacaklarını fakat buna rağmen "yılgın" değil "tetikte" olduklarına dair tasvirler yapar. Erzurum halkı orduya "gönüllü" olarak yazılır.[190]

Toprak Kurşun Geçirmez'de, Osmanlı için Ruslarla mücadelenin hayati önem taşıyan Kafkas Cephesi'nin can damarı olan Erzurum 93 Harbi'nde yaşadıkları bir tekrardan ibarettir. Eski yeni bin bir türlü asker Erzurum'a gelir, halk onlarla "*ekmek bölüşürler* […] *öykülerini dinlerlerdi*"[191]. Tekrar eden bu yaşantılar ileride değineceğimiz gibi yazarın kasıtlı olarak okura gösterdiği bir izlektir. Osmanlıda cepheyi fakat özellikle cephe gerisini bu tekrarlanan tecrübelerle bize gösterir.

Erzurumlular "*Asker yoksa, biz varız!*"[192] der ve savaşa hazırlanırlar. Gönüllüler "*yedekte*" bekletilir.[193] Yazar Erzurumlulardan bahsederken görüldüğü gibi genellikle isim kullanmaz. Cephede ve cephe gerisinde anlattığı Erzurumlulardan pek azına kurgu bir karakter yaratmış buna mukabil '*halk'*, '*Erzurumlular*' gibi genel ifadelerle olayların tarihî gerçekliğinde kalmasını sağlamıştır:

"*Aynı anda; silahlı silahsız yaşlı kadın, erkek, çocuk Erzurumlular, Kars Kapısı'ndan çıktılar! Eski paslı kılıçlar, yabanlar, kürekler, sopalar vardı ellerinde.*"[194]

Şemsettin Ünlü bu cümlesiyle romanının "toplum hayatından bir gerçeklik" yansıttığını ispat etmiş olur. Yazarın, zaferin müsebbibi olarak taltif ettiği Erzurum

---

[190] Ünlü, 1988, s. 35.
[191] Ünlü, 1988, s.223.
[192] Ünlü, 1988, s. 225.
[193] Ünlü, 1988, s. 227.
[194] Ünlü, 1988, s. 229

halkını aynı zamanda esir olmaktansa ölmeyi tercih eder mealinden sözlerle de yücelttiğini görürüz.[195]

Kadın başlığı altında daha detaylı ele alacağımız için burada çok üstünde durmadan şunu belirtmeliyiz ki tarihimizin gelmiş geçmiş en ikonik kahramanlarından biri olan Nene Hatun'a doğrudan bir rol biçilmemiş fakat yazar anlatıcının hâkim bakış açısıyla kadının savaştaki rolü övgülerle anlatılmıştır: "*Kadınlar, gencecik kızlar, erkeklerden bile öndeydiler! ... O yüzden, hiç yenilmez gibiydiler...*"[196] İzmir işgalinin anlatıldığı *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda ilk kurşunu sıkan kahraman olarak bilinen Hasan Tahsin, tıpkı Nene Hatun gibi anıtlaşmış bir kahramandır ve fakat isimsiz anlatılır: "*Kurşunu sıkan yiğiti* […] *başının ışıl ışıl* […] *yüceldiğini* […] *çakmak çakmak gözbebeklerindeki ateşi gördüm!..*"[197] diye anlatan subay, övgüler dizer.

Kurgu veya kurgu olmayan pek çok metinde bu büyük kahramanlar bolca işlenmiştir. Ünlü, farklı bir yaklaşımla bu kahramanları yeniden fakat alışılmışın dışında anlatmayı başarır. *İsmet Paşa'nın Ağır Topları* adlı romanın, dolayısıyla serinin, hitamı olan "Fehim Cezmi belki yoktu, o hepimizdik." mealindeki cümlelerle bu ikonik kahramanların Türk halkının şahsiyetini temsil etmesi itibariyle isimlerinin zikredilmeden, yalnız kahramanlıklarıyla anlatıldıklarını söyleyebiliriz.

Halk kötü şartlar altında yaşamasına rağmen söz konusu devletin bekası olduğunda canını ortaya koymaktan çekinmez. *Yukarışehir*'de Kırım Savaşı'na üç yüz süvari "gönüllü" olarak gider. Ancak vatanı için gönüllü olan bu birlikten ancak otuz tanesi geri dönebilir. Yusuf'un babası Ferhat da Kırım Savaşı'na gönüllü olarak gider fakat dönemez, *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda Yusuf, temsilci seçildikten sonra Müdafaa-i hukuk Cemiyeti'nin toplantısı için Erzurum'a giderken kaybolur, Yusuf'un oğlu Akşit İzmir'in işgali sırasında kaybolur.

---

[195] Ünlü, 1988, s. 230.
[196] Ünlü, 1988, s. 229.
[197] Ünlü, 2003, s. 141.

Cephe gerisinde ise halk askere güler yüzlü ve misafirperver davranır. Yusuf ve arkadaşlarını askere gittiklerinde Eğin'de evinde misafir eden Sofu Bey, konuklarını "*güler yüzle karşıla*"r,[198] sofra kurdurur, cömertçe davranır ve kendi çocuklarının da asker olduğunu söyler. Savaş için ayrılan ödenek olmaması sebebiyle şehirlerin varlıklılarına salma salınır, askerin ihtiyacı böylelikle karşılanır.

"Hayvanları ile birlikte üç katır yükü erzağın toplanmasında bir güçlük çıkmadı. Nereden geldiğini, kimin verdiğini belli etmeden, yoksul efradın cebine beş on kuruş harçlık konulması için yeterli bağışı da yaptı toplantıda bulunanlar."[199] Halk askere aynî, nakdî yardım yapmanın yanı sıra askerleri evlerinde de ağırlar. Halkla askerin bu doğrultudaki ilişkisi *Yukarışehir* ve *Toprak Kurşun Geçirmez*'de duygusal sahnelerle işlenir.

Toprak Kurşun Geçirmez'de nispeten az anlatılan Batı coğrafyasına Anadolu'nun batısını ya da başkenti de dâhil ettiğimizde halkın orada ne durumda olduğu, neler yaptığına dair anlatılanlar gerçek hayatın aktarımı şeklinden ibarettir. Ardahan'ın düşmesiyle İstanbul'daki halkın duygu durumu değişir. "*Yürekleri temelsiz, dayanaksız övünçlerle doldurulmuş yurtseverlerin coşkusu söndü; düş kırıklığının verdiği acı, yer yer öfkeye dönüştü.*"[200] ifadeleriyle yazar anlatıcı, halkın savaşlarla alt üst olan ruh halini tarif eder, ardından tarihte kayıtlı, medrese öğrencilerinin protesto yürüyüşünden bahseder.

Askere alınmayanlar arasında İstanbul'da ikamet edenleri de saymak gerekir. Yazar bu konuya *Toprak Kurşun Geçirmez*'de kısa bir cümleyle temas eder, böylece 93 Harbi bahsinde konuşulacak hiçbir konuyu dışarıda bırakmamış olur.

Öykülerden oluşan *Kurbağa Avcıları*'nda Bağmançı Cafcaf Nuri savaştan

---

[198] Ünlü, 1988, s. 21.
[199] Ünlü, 1998, s. 325.
[200] Ünlü, 1988, s. 97.

üç yıl sonra döndüğünde ailesinin yanına gitmek yerine hamama gidişinin sebebi olarak karanlıktan arındığını, "*soğumuş yüreğini*"n[201] ısındığını söyler. Cafcaf'ın bu arınmasının altında yatan sebebi *Toprak Kurşun Geçirmez*'de buluruz. Cafcaf'ın arkadaşları 93 Harbi'nde Ruslara esir düşmüştür, esir olmalarına rağmen öldürülürler. Cafcaf Nuri esir olduğu halde öldürülen üç arkadaşının sayısınca düşman askeri öldürür.[202] Cafcaf'ın arınma hikâyesi cepheden dönebilenlerin savaşın etkilerinin psikolojik düzeyde cephe gerisinde şiddetle devam ettiğinin bir örneğidir.

Yazar aynı hikâyeyi iki defa anlatıyor olmanın izahını yapmak için belki, bu hikâyelerin nesilden nesile aktarıldığını söyler. "*Bizim illerde, Doksanüç Harbi'ni yaşayanlarla, yaşanılanlara tanık olanların anlattıkları da eskimedi; allandı, pullandı torunlarına, torunlarının çocuklarına kaldı.*"[203] Yazarın bu tespiti günümüz sosyal hayatında geçerliliğini korumaktadır. Her millet gibi Türk milleti de yaşadığı savaşların hikâyelerini cephe gerisinde yaşatmaya devam ediyor. Yazarın hikâyeleri cephe gerisinde sürdürülen bu gerçekliğin bir yansıması olmuştur.

Yukarışehir'de Güler Nine'nin adeta bir leitmotiv gibi tekrar eden namaz kılma sahneleri vardır. Güler Nine'yi sık sık seccadesini serip namaz kılıp dua ederken görürüz. Romanın ilk sayfalarından başlayıp roman boyunca devam eden bu tekrarlara nasıl bir mânâ vermek gerekir: İnanç mı demeliyiz yoksa yazarın gündelik yaşamı anlatma çabası mı? Sorunun cevabını *Toprak Kurşun Geçirmez*'in ilk sayfalarında buluruz. Nine "*kendi kalesine çekilmiş* […] *Kutsal inançlarından aşılmaz duvarlar örmüştü*".[204] Nineye dair bu bilgileri Binnaz'ın savaş dulu olma hikâyesinin hatırlatılmasının ardından alırız. Böylece anlarız ki, Güler Nine'nin sıkı sıkıya sarıldığı inancı, savaşın mağdur ettiği hayatının sığınağıdır.

Romanlar her ne kadar Anadolu topraklarında ilk üçü özellikle Anadolu'nun doğusunda geçiyor olsa da Osmanlı Devleti'nin batı topraklarındaki Türklerin durumuyla ilgili de bilgi verilir. "*Türk evlerinin yakıldığı, Türklerin türlü eziyetlerle*

---

[201] Ünlü, 2013, s. 20.
[202] Ünlü, 1988, s. 146.
[203] Ünlü, 2013, s. 19.
[204] Ünlü, 1988, s. 18.

katledildiği"[205] haberleri gelir. Türkler isyanlar sırasında büyük bir katliama uğrarlar. Bu katliamların hikâyesi olarak *Toprak Kurşun Geçirmez*'de Haşim Bey'in ailesi anlatılır. Haşim Bey Rumeli'deki aile çiftliğine gittiğinde çiftliğin yok edildiğini görür. Babası ve ağabeyleri katledilmiştir.

Balkanlardaki isyanlar esnasında Türklerin durumunu somutlaştıran Haşim Bey'in hikâyesinin iki önemli yüzü vardır: Birincisi yöneticilerin yozlaşmışlığıdır ki bu ayrıca ele aldığımız bir konudur, ikinci olarak Türklerin durumunun neticeleridir. Haşim Bey'de somutlaştırıldığı gibi, Balkanlardaki Türklerin artık yönetime inancı kalmamıştır. Haşim Bey, ailesinin başına gelenlerden sonra saltanat karşıtı olur. Padişaha ve sadrazama tepki göstermekten çekinmez.

Türkler Balkan isyanları esnasında gitgide daralan bir ateş çemberi içinde kalırlar. Bir kaç münferit hadise dışında başarısızlık üstüne başarısızlık yaşanan Balkanlarda Türklerin büyük bir kıyıma uğraması ve yardım alamaması neticesinde nefsi müdafaaya giriştikleri olur. Bunlar Ünlü'nün, romanlarında göz ardı etmediği hadiselerdir.

Yüz Uzun Yıl'da bu psikolojik yıkımın bir neticesi olarak cepheden döndükten sonra askerlerin "*dalgınlıkları, yarım yarım gülüşleriyle*" cephe gerisinde ailelerine bile "*yabancı*" gibi davranmalarıdır.[206] Şemsettin Ünlü, *Romanların Dünyası*'nda ve *Kurbağa Avcıları'*nda Kore Savaşı'nı yıllar sonra bile acıyla yad eder fakat bu hatıralar savaştan çok sonra anlatıldığı için burada ayrıntılılara girmeyeceğiz. Yine de söylemek gerekir ki millet olarak cepheden dönüp de topluma ayak uyduramayışı en yakın ve acı biçimde Kore Savaşı'nda tecrübe ettik.

Diğer savaşlardan farklı olarak kendi topraklarımızı savunmadığımız bir savaş olması itibariyle Kore Savaşı'nda Türklerin durumu ilginçtir. 1950'lerde topraklarımızdan çok uzaklarda girdiğimiz ve kayıplar verdiğimiz bir savaş olmasına

---

[205] Ünlü, 1998, s. 150.
[206] Ünlü, 1993, s. 13.

rağmen savaşın taraflarına karşı nefret beslenmemiştir. Bu husus yine Şemsettin Ünlü'ün şahsî duygularıyla anlatılır.

Cephedeki Türklerin dost, düşman ayırmadan, yaralı, esir oluşuna bakmadan, kim olursa yardım etiğine romanlar boyunca şahit oluruz. Yazar gerçek dünyadan da bir örnek verir: İkinci Dünya Savaşı yıllarında vurulmuş bir yolcu gemisinden kurtulan yaralılara, Türk sahilinde, kim olduklarını, nereden geldiklerini bilmeden:

"*Yazık! Nerenin yabanı garipler*?"[207]

deyip cansiperane bir şekilde yardım ederken gözyaşlarını tutamayan karı-kocayı anlatır.

İncelediğimiz serinin bütün romanlarında cephe gerisindeki Türklerin belli başlı ortak özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: 1. Vatanın bölünmezliği birinci önceliklerdir, 2. Aile yapıları sağlam olmakla birlikte her evde bir şehit veya asker vardır, 3. Ekonomik olarak çöküntü içindedirler, 4.Geleneklerine son derece bağlıdırlar, 5. Yeri geldiğinde cepheye gitmekten sakınmazlar, 6. Eğitim seviyesi çok düşüktür, bu maddeden belki de ayırmadan saymamız gereken son madde olarak da milletin devletle iletişiminin kopuk ya da bozuk olduğunu sayabiliriz.

Şemsettin Ünlü Elazığ'da doğmuş, büyümüş olmanın da avantajlarını kullanarak halkı anlatırken gündelik hayatın bütün detaylarına yer verir; yerel kıyafet, yemek kültürü, gelenekler, yerel ağız kullanımları, halk hekimliği ve benzeri konular bu detayların arasındadır. Bu ayrıntılar yerli yerinde ölçülü olarak kullanılmış böylece halkın davranışlarına gerçekçilik hissi doğal bir şekilde nüfuz etmiştir.

---

[207] Ünlü, 2006, s. 27.

B.4. Azınlıkların Durumu

Osmanlı egemenliğinde yaşayan Ermeni, Rum, Sırp, Bulgar gibi büyük nüfuslu Hristiyan azınlıkların yanı sıra Süryani, Nesturi, Marunî gibi pek çok irili ufaklı azınlık vardır. Ne var ki savaş durumu söz konusu olduğunda Müslüman milletlerin hemen hemen hepsi, tıpkı gayrimüslim azınlıklar gibi isyan etmiştir.

Osmanlı egemenliğindeki azınlıkların niçin bu kadar kolay koptuğunu kanaatimizce iyi bir izahı Lawrence yapmıştır. Barton, Osmanlıda azınlıkların durumunu izah derken Edward A. Lawrence'tan uzun bir alıntı yaparak durumu açıklığa kavuşturur. Lawrence'ın "kırkambar" yakıştırması yaptığı Osmanlıyı anlayabilmek için öncelikle azınlıkların sosyal ve ekonomik hayatının nasıl olduğuna dikkat çeker ve cizyeyle askerlikten muaf olup dinlerini istedikleri gibi yaşayabileceklerini söyler. İkinci olarak milletlerin farklılıklarının Osmanlı tarafından kabul edildiğini, ancak Türk felsefesinin padişahın egemenliği altında birleşmeyi gerektirdiğini belirtir. Lawrence, Osmanlının diğer devletler gibi asimilasyon yapmadığını vurgular. Lawrence'ın söylediği kayda değer şu tesbit Osmanlıdan kopuşların niçin çok hızlı olduğunun izahıdır: "Neticede bütün bu farklı birimler, dinlerini ve milliyetlerini tutan bağlar kopar kopmaz parçalara ayrılarak, itici bir şekilde birbirini tutan bir yığın oluştururlar."[208]

Yukarışehir'de "*Tuna boylarından Kafkas eteklerine, Kafkaslardan Taif'e, Yemen'e kadar uzanan topraklarda yaşayan Osmanlı uyrukluların pek çoğunun; savaşlar, ayaklanmalar, göçler, yoklar, yoksullukluklar içine düştükleri günler*"[209]den bahseden yazar anlatıcı, göçebelerden Araplara kadar her yerde durumun kötüye gittiğini ifade eder.

Sinno Osmanlıda bazı azınlıkların durumunu ele aldığı eserinde "*Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilindeki İslamî milliyetçi hareketlerin devletin zayıf*

---

[208] James L. Barton, *Amerikan Misyonerler Heyeti Sekreterinin Anıları Türkiye'de Gündoğumu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s.5.

[209] Ünlü, 1998, s. 9.

alanlarındaki veya çöküş ihtimallerinin yükseldiği sıralardaki duruşlarını ele almakta"[210]dır. Sinno, Müslüman azınlıklarının ayaklanmalarının ardında yalnız "milliyetçilik" akımının olmadığı; Osmanlının Tanzimat gibi politikalarının, İngilizler başta olmak üzere yabancı devletlerin ve Osmanlı yöneticilerinin menfî etkisinin olduğunu belgelerle tartışır. Sinno, Kürtler hakkında, Osmanlının XVI. Yüzyılın başlarından itibaren Kürtlerin savaşçılığından istifade etmek amacıyla onları belli yerlerde iskân ettiğini, sınırı korumaları ve isyan etmemeleri şartıyla vergiden muaf tuttuğunu belirtir.[211] Kendi aralarında sürekli çatışan Kürtlerin dağlık bölgelerde, feodal-kabile hayatı sürdüklerini, savaşlarla bozulan şartlardan ötürü zamanla şehre iş aramaya indiklerini, başlarındaki beylerin mutlak otorite olduklarından söz ederek soysal, ekonomik, politik durumları hakkında bilgi verir. [212]

Ünlü isim zikretmeden Kürt aşiretlerinin neredeyse yalıtılmış dağ köylerinde yaşadıklarını, kendi aralarında birlik sağlayamama yanında devletle de iletişimlerinin hiçbir dönemde iyi olmadığını ve tarih boyunca tam egemenlik altına girmediklerini anlatır:

"*dağlı aşiretler; içine kapanık, törelerine tutkun, silâhlı, savaşçı küçük topluluklardı. Romalılar, Bizanslılar, Araplar, Moğollar, Selçuklular, sonra Osmanlılar gelip egemenlik kurmuşlardı yörede. Dünyaya düzen getirmiş, dünyadan düzen götürmüş bu büyük imparatorlukların hiçbirinin buyruğu Murat Irmağının karşı kıyısına geçmemiş, iz bırakmamıştı*."[213]

Yukarışehir'de Yusuf'la Hermin'nin kaçtığı obayı tanırız., Zilfo Ağa da Munzur'da bir obada hayvancılıkla geçinen feodal-kabile usûlüyle yaşar. Oba halkından olan Selo şartlardan ötürü şehre inip bir dükkan açar ve şehirdeki imkânlarla obadaki yokluğu mukayese eder: "*Bi çalgımız çengimiz eksik*

---

[210] Abdurrauf Sinno, *Osmanlı'nın SancılıYıllarında Araplar, Arnavutlar, Kürtler* 1877-1881, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s.17.

[211] Sinno, 2011, s. 129.

[212] Sinno, 2011, s. 131.

[213] Ünlü, 1998, s. 42.

oturduğumuz yerde… Vah bize… vah benim baboma, emmime, kardaşlarıma ki ne nerededir heç bilmemişizdir."[214]

Ünlü'nün oba hakkında verdiği bilgiler, Zilfo Ağa'nın hayatı, Selo'nun şehre inmesi ve durum tesbitleri, aşiretlerin genel yaşayış ve durumu gibi ayrıntılar, yazarın romanlarda sağladığı büyük bir başarıya işaret etmektedir. Ünlü, memleketi Harput ve civarı hakkında bir hayli araştırma yaptığını ve hikâyeler dinlediğini söyler. Yazar romanlarında hikâye ettikleriyle yaptığı araştırmaların hayli derin olduğunu ispat eder. Onun başarısı bütün bu hikâye ettiklerini romanın içerisine sindirerek anlatmış olmasıdır. Aşiretlerin Osmanlı içindeki durumunu, bünyelerinde barındırdıkları sosyal ve kültürel unsurları, yaşama biçimlerini ustalıkla tespit ve tahlil etmiştir. Böylece tarihî hakikatleri romanlarına birebir aktarmış ve aynı zamanda bunu edebî metin seviyesine çıkarmayı da başarmıştır.

Gayrimüslim oldukları için askere alınmayan azınlıklar pek tabiî savaşın etkilerini bambaşka yaşamıştır:

"*Nesiller boyunca çeşitli sanat ve mesleklerde çalışmak, ticaret yapmak onları* [azınlıkları] *zamanla ekonomik bakımdan güçlü bir duruma getirmiştir. On sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllara geldiğimizde başta İstanbul, İzmir ve Selanik gibi çeşitli ticaret ve kültür merkezlerinde olamk üzere bütün büyük şehirlerin en iyi semtlerinde onların evleri ve işyerleri bulunuyordu. Müslümanların yanında göreceli olarak daha zengin ve daha eğitimli durumdaydılar.*"[215]

Müslüman ve gayrimüslimler acılarını paylaşırlar. Müslüman cenazesine Hristiyanlar da katılır, yas tutar, türkü yakarlar. Ölen Hristiyan gençler için Müslümanların içi yanar. Bütün paylaşımlara rağmen birbirlerine karşı yine de zaman zaman saldırgan davrandıkları, bunun neticesinde yabancı unsurların olayları

---

[214] Ünlü, 1998, s. 280.

[215] Recep Duymaz, *Türk Edebiyatı Tarihinde Millî Edebiyat Dönemi: (1911-1923*), Akademik Kitaplar, İstanbul 2011, s. 21.

suiistimal ettiğini, devletin düzenini bozdurdukları, insanların en duyarlı olduğu konularla dini, dili farklı olanları n sevgisi saygısı kalmayıp silaha sarılıncaya dek çabaladıklarını söyleyen yazar, azınlıklar meselesinde özellikle yabancı devletlerin etkisine dikkat çeker:

"*Sonunda duyarız ki, İngiliz Rum'a arka çıkmış! Rus Bulgar'ı arkalamış; Avusturyalı, Karadağlıya şöyle şöyle yanaşasıymış… devletin askeriyle gelip kurduğu, korumaya çalıştığı düzeni, ne yapar eder bozdururlar! Anlaşmalar en duyarlı yerinden, dili dini farklı olanları birbirine düşürecek en olmadık yerinden, bozuverir! Cemaatler iyice birbirinden kopana, sevgi saygı yok olana, herkes silâha sarılıp ayağa kalana kadar.*"[216]

Yukarışehir'de, Miralay Osman Bey: "*Fesat, canımıza, kanımıza, günlük işlerimize sokulmuştur… daha da sokulmaktadır! Arabistan çöllerinden, tut, Afrika'sına, Sırbistan'a, Tuna'ya, Kafkas eteklerine yayılmış devletimiz.*"[217] dedikten sonra bu defa Osmanlı yönetiminin azınlıklar karşısındaki durumunu izah eder. Büyük bir coğrafyada hüküm sürmenin zorluğunu belirtir. Devlet, topraklarına sahip çıkmak isterse her yerde varlığını göstermesi gerekir, sahip çıkmazsa toprak dâhil her şeyini kaybedecektir.[218]

Bir subaydan Osmanlıdaki azınlıkların niçin sürekli isyan çıkardığını ve çözümüm ne olabileceğini dinleriz. Çözüm herkesin içtenlikle devleti sahiplenmesinde yatar:

"*Çadırdaki çöl bedevisinden, Tuna kıyılarındaki Bulgar, Sırp, Pomak çobanlarına kadar!* […] *O zaman ayakta dururuz, fesat biter. İnsanlar efendi olmadıklarına inandırılmışsa kötülük bitmez. Başında efendi görmeye alışan,*

---

[216] Ünlü, 1998, s. 170.
[217] Ünlü, 1998, s. 170.
[218] Ünlü, 1998, s. 170.

değiştirmeye de alışır efendisini!"[219]

Şemsettin Ünlü'nün gerçek kişilerden romanlarına taşıdığı isimlerden biri olan Ahmet Muhtar Paşa'nın meslek hayatı *Toprak Kurşun Geçirmez*'de uzun uzun anlatılır. Paşa Osmanlı'nın dört bucağında azınlıkların isyanlarını bastırması için görevlendirilir. Osmanlı'yı en çok uğraştıran Yemen'e gönderilen paş'nın burada yaptıkları, gerçek hayattan da aktarımlarla anlatılır. Buradaki isyanlar tek tek sıralanır, Yemen'e devlet otoritesini götürmesi üstünde durulur. Yemen'de Müslümanın Müslümanı kırmasının neye yaradığı sorgulanır. Ahmet Muhtar Paşa'nın hayatını anlatan Şekip Nuri, bu sorunun cevabını kendinin de çok düşündüğünü ve bir cevap bulamadığını söyler. "*Yemenli neden ayağa kalmış? İstediği ne, alamadığı nedir? Dört yüz, beş yüz yıldır, ne almış ne vermiş Osmanlı Yemenliden? Bilen varsa bana da söylesin.*"[220] Bu sorunun çok eski olmasından daha önemli tarafı Müslüman olmalarıdır ki Hilâfet bile Osmanlı'ya bağlılığı sağlayamamıştır. Ünlü'nün özellikle Yemen isyanlarını uzun anlatmasının sebebi bu olsa gerektir. Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki topraklarda çıkan isyanlar yalnız gayrimüslim azınlıklar arasında değildir. Milliyetçilik akımının dünyayı sarmasından çok daha eski olmak üzere Arap kavmiyetçiliği/milliyetçiliği Yemen'in Osmanlı'ya isyan etmesinin temel sebebidir ve Osmanlı yıkılış sürecinde bu felsefeyi güden Müslim, gayrimüslim milletler yüzünden toprak kaybedecek, sonunda yıkılacaktır. Ahmet Muhtar Paşa'nın Makedonya'ya, Girit'e, Hicaz'a, Bosna-Hersek'e ve daha pek çok yere çıkan isyanları bastırmak için gönderildiği ve oralarda neler yaptığı hakkında brifing verircesine Şekip Nuri Bey, Paşa'nın hayatını anlatır. "*Mısır, Osmanlıdan kopmuş; Yunan Selânik'e dayanmış Sırbistan, Karadağ, Eflâk, Buğdan elden çıkmış; Balkanlarda ahali birbirinin boğazına sarılmış; önüne gelen gâvur, devleti karşısına almış*[…]"[221] durumdadır. Ahmet Muhtar Paşa, Balkanlardaki isyanların yeni bir Rus savaşına zemin yarattığını öngörüp hazırlık yapmaktadır.

---

[219] Ünlü, 1998, s. 171.
[220] Ünlü, 1988, s. 39.
[221] Ünlü, 1988, s. 38.

Romanların Anadolu topraklarında geçiyor olmasına rağmen ısrarla Osmanlı'nın diğer topraklarındaki isyanları romanlar boyunca okumamız, yazarın anlattığı savaşların sebeplerini bir bütün olarak anlamamıza, büyük tabloyu görmemize yarar. Böylece Ünlü, Osmanlnın gerçek tarihini kurgu dünyaya bütünlük içinde aktarmış, romanlarının zeminini sağlamlaştırmıştır.

Toprak Kurşun Geçirmez'de gazetelerin, "*Osmanlı askerinin bir milyona yaklaştığını; Kaşkar Hanının, Mısır Hidivinin, Tunus Beyinin asker göndereceğini; Hindistan'dan, Çin'den gönüllü geleceğini; Macarlarla Lehlilerin Osmanlı'nın yanında savaşa gireceğini*"[222] yazmalarına Osman Bey, "*Yalan. Yakışıksız. Üstelik ahmakça!*"[223] diye tepki gösterir. Osman Bey'in bu tepkisi savaş başladığında karşılığını bulacaktır zira insanların beklediğinin aksine Müslümanlardan veya Osmanlı tebaasından Osmanlıyı savaşta destekleyici unsur hemen hiç çıkmaz, bilakis Osmanlıdan kopuş için isyanlar doğuda batıda, her geçen gün yayılır.

Yukarışehir'de zaman 93 Harbi öncesidir. Kırım Savaşı başta olmak üzere uzun süren savaş yılları ve büyük kayıplar sebebiyle demografik yapı dengesizleşmiş; genç erkek nüfusu azalmış, ekonomik faaliyetler her geçen gün kötüleşmiştir. Bu durum askere alınmayan gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetlerde üstünlüğüne sebep olmuştur. *Yukarışehir*'de azınlıkların zaman zaman misyonerlerin desteği ve halkın kötü niyetli mensuplarıyla işbirliği yaparak fırsatçı ekonomik faaliyetlerde bulunacağını anlarız. Bu konu daha sonra *Yüz Uzun Yıl*'da geniş bir şekilde işlenir.

Romanlarda özellikle Harput civarındaki Ermenilerden bahsedildiği için biz de Ermeni azınlığın cephe gerisindeki durumuna daha fazla yer ayıracağız. Ermeniler ticaretle uğraşmaktadır, ekonomik durumları iyidir. "*Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu içinde normal ve hiçbir şekilde şikâyet konusu teşkil etmeyen bir*

---

[222] Ünlü, 1988, s. 66.
[223] Ünlü, 1988, s. 66.

hayat sürmekte idiler."[224]Fakat ileride misyonerlik faaliyetleriyle birlikte iyice ayyuka çıkacak bir sorun olarak mezhep farklılığı aralarındaki birliği bozmaktadır. Bununla birlikte Ermenilerin ve özellikle İstanbul'da Rumların savaşlarda karaborsacılık ile büyük kazançlar elde ettiği tarihte kayıtlıdır: "*İyi de, işlerin kârlısını hep Katolikler almış ellerine. Nereye gitsen onların sözü… Bi de Protestanlar, yeni yeni. Epey maraza da varmış aralarında."* [225] Ermeniler ticarî faaliyetlerini savaşlarda Osmanlı aleyhinde kullanır. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de Ermeni tüccarlar, 93 Harbi sırasında " *Yasaklandığı bile bile* […] *Rusya'ya külliyetli miktarda* deri, *kösele*"[226] geçirirler.

Mezhepler arasındaki meseleler mâlum olduğu üzere hem Müslümanların hem Hristiyanların tarih boyunca ve günümüzde hâlâ, en büyük sorunlarının temelindeki sebep olmuştur. Osmanlı topraklarındaki Hristiyanları kendi mezheplerine çekmeye çalışan veya hâlihazırda aynı mezhepte oldukları azınlıkları kışkırtan Batı ülkeleri, Osmanlı Devleti'ndeki savaşların bazen müsebbibi, bazen fırsatçısı olarak azınlıkları daima kullanmışlardır.

Gemalmaz, kışkırtılan Ermenileri "kendini bilmez" bazıları diye tanımlar, yapılan zulmü toplumun tamamına atfetmez.[227] Bu bakış açısı tarihi değerlendirmede mihenk taşı niteliğindedir.

Şemsettin Ünlü, romanlarında misyonerlerin kışkırttığı Ermenileri karakter olarak kötü çizmiştir, fakat yapılan kötülükleri bir ırkın tamamını suçlamak için kullanmaz. Yapılan zulümler "kendini bilmezler"in işi olduğu için Ünlü, denge politikası izler ve Ermenilerden "ırk" olarak değil iyisiyle kötüsüyle "insan" olarak bahseder. Misyonerlerin oyunlarına alet olanlar beklendiği üzere kötü karakterli Ermenilerdir. Burada dikkat edilmesi gereken aynı oyunların parçası olan ve menfaati gereği vatanını, milletini hiçe sayan Müslüman aslî unsurlardan

[224] Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, 2006, s. 83.
[225] Ünlü, 1998, s. 13.
[226] Ünlü, 1988, s. 81.
[227] efrasiyap.tripod.com.

gayrimüslimlere nazaran daha fazla bahsediliyor oluşudur. Mesele azınlık olup olmamak değil nasıl bir karaktere sahip olunduğudur.

Toprak Kurşun Geçirmez'de 93 Harbi Ermenileri değiştirmiş, yıllarca birlikte yaşadıkları insanlara düşman kesilmişler, Rusların sınırı geçmesiyle birlikte kendi ülkeleri yerine Rusya'ya destek olmuşlardır. Pek çok savaş gibi 93 Harbi de galibiyetler mağlubiyetler arasında mekik dokunan çarpışmalara sahne olur:

"*Kimi Ermeniler, acıyla, suskunlukla karşıladılar olup biteni; Müslüman komşuları ile birlikte, teslim çağrısına karşı çıktılar. Kimileri ise, coşkuya kaptırdılar kendilerini: hemen yarın şehrin teslim edileceğini, direnmeye kalkışanların bire kadar kılıçtan geçirileceğini yaydılar*."[228]

Ancak Ermeniler Rus birliğinin gelmesiyle birlikte aynı dinden oldukları bu milletin peşinen muzaffer olduğu yanılgısına düşüp hem Müslüman halka kötü davranır hem de Rus birliklerini sevinç gösterileriyle karşılamaları yetmiyormuş gibi Rus tarafında savaşa dâhil olurlar:

"*El altından haber uçurmuş, kılavuzluk etmiş, kollarını, kucaklarını açmışlardı gelenlere. İşlerin tersine dönebileceğini, bin yerde bin derdi olan Osmanlı'nın dönüp gelebileceğini akıllarının ucundan geçirmemişlerdi!*"[229]

Osmanlı ordusunun Rus ordusunu yenilgiye uğratmasıyla birlikte Müslüman halka kötü davranan Ermeniler adeta paniğe kapılır. Sınır boylarında yaşayan "*Ermeni tacirler, hiç beklemeden dükkânlarındaki malları*"[230] toplayıp Gümrü tarafına giderler.

Yüz Uzun Yıl'da Balkanlardaki milletlerin Osmanlıdan kopmaya çalıştığının

---

[228] Ünlü, 1988, s. 227.
[229] Ünlü, 1988, s. 141.
[230] Ünlü, 1988, s. 155.

bilindiği, ancak Ermenilerin sergilediği tavrın büyük bir hayal kırıklığına sebep olduğu yinelenir:

"*içerideki Ermenilerden ayrılık gayrılık beklenmezdi. Savaşın zor günlerinde, Kars'ta, Beyazıt'ta, Van'da, Moskof'tan yana geçen; İstanbul'da ayrılık güden Ermeniler, güveni yıktı; şehirde komşuyu komşusundan soğuttu.*"[231]

Azınlıkların genel durumunun Türklere nazaran çok iyi olduğunu, gayrimüslim azınlığın ekonominin kötü gidişatından bilakis olumlu etkilendiklerini; askere alınmayışın gayrimüslimleri olumlu yönde ileri taşıdığını; gayrimüslimlerle Müslümanların savaş, yabancı ülke ve misyoner etkisi olmadığında komşuluk edip birlikte yaşayabildiklerini romanların tamamında izleriz. Birlikte yaşayabilme kabiliyeti yalnız halk seviyesinde değil yönetim seviyesinde de başarılmaktadır. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de Rusya'nın Hrıstiyanlara kötü davranıldığı bahanesiyle Osmanlıya savaş açmasına Müslüman mebusların yanında Hrıstiyan mebusların da "*ayaklandığını* […] *Rusların bu haksız suçlamasına karşı çıktığını bütün dünya*"[232] görmüştür.

"*Osmanlı gayrimüslim tebaanın İzmir'de ekonomik hayatta üstün olması nedeniyle savaş yıllarında eğlencelerine, gündelik yaşantılarına çok fazla müdahale etmemişti. Bunun nedendi ise savaşa ekonomik destek sağlama düşüncesiydi*."[233]

Osmanlının geniş coğrafyasında çok milletli yapısının savaş zamanlarındaki kırılganlığı ve çok milletli yapının savaş sebebi oluşu özellikle vurgulanır. Azınlıklar bazen milliyetçilik akımının ilk ateşiyle, muhakkak yabancı ülkelerin ya direkt ya da misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle fırsat buldukça isyan çıkarır veya Osmanlı aleyhinde tavır alır.

---

[231] Ünlü, 2003, s. 11.

[232] Ünlü, 1988, s. 279.

[233] Bulut, Fatma, *I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Eğlence Kültürü ve Toplumsal Yaşama Etkileri,* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2010, s. 88.

C. Savaşların Ekonomik Etkisi

Osmanlı girdiği savaşları kaybettikçe yeni savaşlara girmek zorunda kalır fakat her geçen gün ekonomi bozulduğu için girdiği her savaş bir öncekinden daha yetersiz bir orduyla yapılır. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de 93 Harbi için yardım isteyen Komutana yardım gönderilmez. İstanbul'dan gelen telgrafta devletin hali ortaya konur. "*Savaşla ekonomi arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Ekonomik tonlar savaşın türünü, süresini, seyrini belirler. Savaş da ekonomiye kendi 'imzasını' atabilir.*"[234] Devletin geliri giderinin ancak onda biridir. Para gönderilemeyeceği ancak ihtiyaçların yerinden karşılanmasına çalışılmalıdır. Devletlerin ekonomisinin savaşlara yön verdiği ortadadır.

Yukarışehir'in adını aldığı ve anlatı mekânı olarak kullandığı Yukarışehir'in ortasındaki çarşı günün her saatinde kalabalıktır. Sıra sıra dükkanlarda üretim sürüp gider. Yazar çarşıyı uzun uzun tasvir edip üretim yelpazesinin uzun listesini sıralar.

1865 yılında yaşanan kıtlık zaten şehri kötü duruma düşürmüştür. Öncesindeki Rus Harbi'ne giden erkeklerin geri dönmeyişi şehri ekonomik olarak cansız bırakmışken bir de üstüne 93 Harbi'nin başlamasıyla şehrin ekonomisi çöker.

Oğlu Ferhat'ın savaşa giderken bıraktığı "*keselerin üstüne düğüm üstüne düğüm attı, her kuruşunu yerinde harcadı ama, yine de, hazıra dağ dayanmadı.*"[235] Güler, oğlu Ferhat'ın gidişinden sonra katırı satmak zorunda kalır. Bu sahne Yusuf askere giderken de tekrarlanır. Yani, Yusuf da askere giderken katırnıı satar. Türk aileleri her savaşta yeniden yokluğa düşerler.

Özellikle Kırım Savaşı sebebiyle gemilerle gelen insanlar sefalet içindedir ve geçimlerini sağlayabilmek için Anadolu'nun içlerine doğru giderler.

---

[234] Çaya, 1998, s. 47.
[235] Ünlü, 1998, s. 17.

1876'da tabakhane Erzincan'daki Askerî Kundura Fabrikası'ndan verilen siparişleri yetiştirmek için gece gündüz çalışır.

Yakın tarihimizdeki iki büyük dünya savaşının çıkışının altında yatan sebebin yeni piyasalar edinme arayışlarının olduğu bilinmektedir. Bu büyük savaşların habercisi olan irili ufaklı savaşlar aynı şekilde emperyalist zihniyetin mahsulüdür. Osmanlı bu savaşlar esnasında ekonomik olarak günden güne çökerken diğer taraftan, hızla gelişen Avrupa ülkelerinin pazarı olma durumu doğru orantılı olarak artmaktadır. Diğer taraftan ticaret ahlâkı her geçen gün yozlaşıp karaborsacılık yayılır.

Bogos, babasına "*Beyrut piyasasından, gemiler dolusu getirilip limana boşaltılan İngiliz, Fransız, Felemenk mallarının bolluğundan, sürümünden söz et*"[236]mektedir :

"*Çay, şeker, dokuma, allık, pudra, lavanta… Ne ararsan. Ardiyeler mal dolu. Gözle görmek lâzım ki bilinsin. Yerini, adamını buldun mu pahası da iyi."*[237]

Genç erkek nüfusun azalması toplumun, özellikle geçimlerini beden kuvvetiyle çalışarak sağlayan Anadolu'nun doğusundaki insanların iyice fakirleşmesine sebep olmuştur. "*Ferhat'ın bağı, her yıl biraz daha kötüleşmiş; toprağı akmış, ağaçları seyrelmişti*."[238]

"*Memleket boşalmış haberimiz yok. Ermeninin elinde kaldı çarşı, dediler. Demircisi, bakırcısı, nalbantı… Eli işe yatar, gücü yeter kime baksan onlardan… Müslümanın yarısının kapısı örtük, bir yarısı çoluk çocuğun elinde.*"[239]

---

[236] Ünlü, 1998, s. 13.
[237] Ünlü, 1998, s. 13.
[238] Ünlü, 1998, s. 18.
[239] Ünlü, 1988, s. 79.

Yusuf demirci çıraklığı yaparken Ömer Usta onu kendi öz oğlundan ayırmadan; "*…özenle, sevgiyle eğitti, çekti çevirdi*." "*Onu çeliğe dönüştürmeyi, aklının erdiği en iyi biçime sokmayı tasarlamıştı."*[240] Ömer Usta oğlunu ve Yusuf'u hem meslekî olarak eğitir hem de okula gönderir. Yusuf gündelik işlerinde ve sıkıntılı zamanlarında ustasının nasihatlerini uygular.

Türk geleneğinde demirci ustalarının veli, üstad olmaları demirci Ömer Usta tipiyle somutlaştırılır. Demirci tipinin kullanılmasını, romandaki her ayrıntının Türk kültürünün işlenmesiyle oluşturulması olarak okuyabiliriz. Yusuf, yazar tarafından bilinçli olarak demirciye çırak olarak verilir. Demirciden aldığı eğitimle Yusuf, hayata karakteri sağlam bir şekilde başlar. Demircinin ölümü sembolik olarak kültürü aktaracak "üstad"ın ölümüdür. *Yukarışehir*'de ustaların, kalfaların yerinin boş kaldığı yazar anlatıcının dilinden anlatılır. Tanpınar bu eksikliği İstanbul'un işgalini tasvir ederken tespit eder: "Dört *muharebe senesinde birkaç nesil birden askere alındığı için ananeleri yeni gelenlere öğretecek insan kalmamıştı."*[241]

Tanpınar'ın dediği gibi, ustalar, yeni kuşaklara bilgiyi aktaramadı. Ekonominin yozlaşmasının önemli sebeplerinden biri de örfü, âdeti öğreten ustaların Türk sosyal ve ekonomik ahlâkını yeni nesillere aktaramayışı idi.

Yusuf tabakhanede işe başladığında ustası "*öz oğluna iş öğreten bir baba içtenliğiyle*"[242] davranır. Yusuf'un ustası Masat Ağa Yusuf'a destek olmanın bedeli olarak hapse düşer, Yusuf askere giderken ona nasihat eder.[243] *Toprak Kurşun Geçirmez* hariç diğer romanlarda Yusuf yer yer ustalarının nasihatlerini hatırlar. Usta, Yusuf ve babası savaşlarda yitip giden diğer çocuklar için bir nev'i baba yerini tutmaktadırlar. Kültürümüzde usta-çırak ilişkisi bu felsefe üzerine kuruludur. Ancak savaşlar iş gücü faktörünü azalttığı gibi işsizliği de beraberinde getirmiş, pek çok müessese yanında usta-çırak ilişkisi de yok olmaya yüz tutmuştur. Osmanlının kaybı

---

[240] Ünlü, 1998, s. 21.
[241] Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler,* Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s.13.
[242] Ünlü, 1998, s. 37.
[243] Ünlü, 1998, s. 315.

yalnız bir müessese kaybı değildir; artık millet çapında ekonomik ve sosyal buhran yaşanmaktadır. Zira Avrupa ülkeleri usta-çırak ilişkisi yerine makineleri ikame etmiştir. Oysa sanayisi gelişmemiş Osmanlının usta-çırak ilişkisi yok olmaya başladığında geriye kalan yalnızca sosyo-ekonomik boşluk olmuştur.

Azınlıkların savaş yıllarındaki ekonomik durumu tam tersi bir seyir içindedir. Savaştan önce de ticaretle uğraşmaları dolayısıyla maddî durumları iyi olan azınlıklar, savaş yıllarında askere alınmamanın avantajlarını yaşarlar. *Yukarışehir Toprak Kurşun Geçirmez* ve *Yüz Uzun Yıl*'da Ermenilerin hem savaştan istifade edip hem de misyonerlerin desteğiyle maddî olarak daha palazlandıklarını, *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda ise İzmir'de savaşa rağmen hız kesmeyen eğlence hayatına özellikle Rumların hakim olduğu anlatılır. Hülasa Müslümanlar her geçen gün kötüye giderken gayrimüslim azınlıklar savaştan olumlu nemalanan grup olmuştur.

Doğu Anadolu'nun zorlu coğrafyası devletin zayıflığı, kuraklık, kıtlık ile birleşince hırsızlık, çetecilik ve isyanlar ortaya çıkmaya başlamıştır. İstanbul, Anadolu halkının can ve mal güvenliğini sağlayamadığı gibi ağır vergilerle durumu daha güçleştirmektedir.

Yukarışehir'de Vali Salih Sıtkı Paşa daha sonra göçe sebep olacak bir kararla şehir merkezini Yukarışehir'den Mezre'ye taşımak için yapılandırmayı ecnebi mühendislerle yapmıştır.

Savaşlar ekonomik yatırımları askerî alana kaydırdığı için halk zor durumda kalır fakat Osmanlı çöküş devrinde öyle bir vaziyete gelmiştir ki artık savaş için orduya ödenek ayıracak hali kalmamıştır. 93 Harbi için asker alımları başladığında "*Asker alma, asker gönderme için ödenek yok.* […] *Sevkiyat için vilâyetler bir şeyler düşünürler elbet*"[244] Devlet ciddiyetinden uzak bu tavırdan ekonominin çökmüş olduğu anlaşılmaktadır. Halkın yardımıyla asker alımı ve sevkiyatı gerçekleştirilir.

---

[244] Ünlü, 1998, s. 305.

Asker için erzak, yoksul askerler için ayrıca harçlık toplanır. "*Vali Paşa; para değil de; at, katır, koşum, erzak gibi gerekli bağışlarda bulunmalarını eşraftan, ağalardan isteyeceğini*" söyler. Halktan asker için yardım isteyecek olan devlet; yıpranmış, ekonomisi çökmüş durumdadır, savaşamaya kaynak ayıramayacak durumda olmasına rağmen savaşmaya devam etmek zorunda kalır.

Yüz Uzun Yıl'da savaş bitmiştir fakat ekonomik çöküş devam etmektedir, ekonomik faaliyetleri neredeyse tekeline almış Ermenilerin Yukarışehir'den ayrılışları sürdükçe işsizlik sorunu daha derinleşir. Diğer taraftan Müslüman esnaf için de savaşın ekonomik etkileri olumsuz anlamda devam etmektedir. Yusuf savaş yıllarında ve sonrasında Anadolu'nun pek çok yerini gezmiştir, gezdiği yerlerde "*İşler durgun, esnafın eli boşta*"[245] tesbitini yapar. Üretimin azalmasının sebeplerinden biri ihracatın azalması, yabancı ülkelerden gelen malların limanlarda görülmemiş biçimde yığılmasıdır. İpek üretimini yavaş yavaş sonlandırmak zorunda kalan İpekçigilin Mümtaz ve kardeşleri mağdur olanlardandır. Üretimde niceliğin yanında nitelik de düşer. Mümtaz Bey'in Kardeşi Cevdet, Kars kuşatmasında ölmesi sonrası İpekhanende işlerin daha zorlaşması askere gidip dönmeyenlerin ailelerinin ekonomik olarak çöküşe geçmelerine örnek teşkil eder. Ekonominin Türkler adına çökmesinin sebeplerinden biri de misyonerlerdir. Misyonlar bulundukları ülkelerde ekonomik faaliyetlerde de bulunur. Bir yandan göçlerle nüfus azalırken bir yandan misyonerler nüfuzlarını artırır. "*Amerikalı, Fransız, Alman misyonerleri çoğaldı şehirde. Köşe kapmaca, okul üstüne okul açıldı; yabancılar yörede, egemenliğin köprübaşlarını tutmaya çalıştılar...*"[246] Konserve babrikaları, un fabrikaları derken misyonerler oturma iznine bile sahip olmadıkları bir ülkede ticaret yaparlar.

Romanlarda halkın ve devletin düştüğü ekonomik yokluk, yoksulluk anlatılan savaş bölgeleri olan 93 Harbi'nde Erzurum ve civarı, Millî Mücadele'de İzmir-Ege Bölgesi civarı ve ilk roman olan *Yukarışehir*'in geçtiği günümüz Elazığ ilinin civarıyla sınırlıdır. II. Dünya Savaşı yıllarında ise İzmir'de ikamet eden Feyzi

[245] Ünlü, 1993, s. 33.
[246] Ünlü, 1993, s. 75.

Albay vesilesiyle Türkiye'nin genel yoksulluğu özetlenir. Yazar Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde genel bir ekonomik bozulmanın söz konusu olduğunu yer yer aktarsa da sözünü ettiğimiz yerler dışında geçen hikâyeler aktarmamıştır.[247]

D. Savaşın Yozlaştırdığı Unsurlar

D.1. Saray, Meclis ve Yerel Yönetim Kademelerindeki Yozlaşmış Yöneticiler

Yazar romanlarında genel olarak yöneticilerinin yozlaştığına vurgu yapar. Yönetici olarak sivil ve asker kişilerden örnekler yer alır. Yöneticinin yozlaşmışlığı merkezden kaynaklanır. Said Halim Paşa merkezden kaynaklı yönetici yozluğunu, Kanun-u Esasî'yi değerlendirirken, bize beklemediğimiz bir açıdan gösterir. Paşaya göre Osmanlı seçkinleri 1876 Anayasası'nın halk tarafından anlaşılmayacağını biliyorlardı ve fakat anayasayı kendi çıkarları için yaptılar.[248]

Ünlü, Kanun-u Esasî'yi farklı mesleklerden pek çok kahramanına övdürmekle birlikte Anayasanın ilanının nasıl hazırlanmış olacağına ve padişahın zorda kaldığına dair bir izah yaptırır. Miralay Osman, Vali'nin : "*Kanun-u Esasi'yi bahşettiği için, Padişahımız Efendimize Yukarışehirlilerin şükranını arz eden bir telgraf çekilecektir.*" demesi üzerine çıkışır: "*Hiçbir hükümdar, gönül rızası ile haklarından vazgeçmez!*"[249] Padişahın "zora gelmese"[250] Kanun-u Esasî'yi ilan etmeyeceğini söyleyen Miralay: " *On üçüncü maddeyi, Kanun-u Esasi'nin ilânı için*

---

[247] Osmanlı Devleti ödenek olmamasına rağmen topraklarını muhafaza etme mecburiyetinden kaynaklı pek çok trajedi yaşamıştır. Hilafete rağmen Yemen, Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran İslam coğrafyasıdır. Osmanlı askerinin bu topraklarda yaşadıkları Sarıkamış faciasını aratmayacak cinstendir. Öyle ki, Yemen'e ödenek olmadan gönderilen askerler, açlıktan ölmüş, hattâ yamyamlığa işaret edecek derekede vakalardan bahseden subay hatıraları yazılmıştır.

[248] Said Halim Paşa, 2017. s.52.

[249] Ünlü, 1998, s. 276.

[250] Ünlü, 1998, s. 276.

şart koştuğundan belli bu…"[251] der. Malum olduğu gibi bu madde meclisin feshinin padişahın mutlak yetkisinde olduğunu kabul eder. Miralay burada şüphesiz padişahı, adını zikredersek II. Abdülhamid'i tenkit eder. Romanların başlangıcı olan 93 Harbi'nin öncesinde art arda padişah değiştirildiği düşünülürse görece sayısı çok olan o dönem padişahlarına yapılan tenkitler sınırlıdır. Abdülhamid dönemi özellikle 93 Harbi esnasında savaşın kötü idare edilişi, cephenin durumunu dikkate almadan emirler gönderilmesi, paşa ve komutanların korunup kollanması gibi konularda eleştirilir. Fakat bu eleştirilerin pek azı doğrudan söylenir.

Sultan Abdülaziz, kendini tahttan azleden fetvanın sahibi şeyhülislâmı ve yine kendini hal eden paşaları o mevkilere bizzat getirmiştir. Vali Sıtkı Paşa, "*gururlu, dediği dedik bir padişah*"[252] olarak Abdülaziz'in bu insanları sevmediği halde bu makamlara getirmesini tuhaf bulmuştur. Padişahın tahttan indirilmesi için çıkarılan fermanda azil için sebep olarak padişahın şuurunun bozuk olduğu yazılıdır, Vali kendini hal eden bu takımı bulundukları makamlara getirmiş olmasının bu sebebi doğrulayacağını düşünür: "*Doğruydu belki, şuuru yerinde olsa, siyaset işlerinden anlasa, getirir miydi?*"[253] Yazar her ne kadar padişahları, doğal olarak ülkenin birinci seviyedeki yöneticisini eleştiriyor ve son romanında rejim değişikliğini müjdeliyor olsa da eleştirilerini nicelik olarak sınırlı tutmuştur.

Osmanlının batı topraklarında çıkan ayaklanmalar son raddesinde Bulgaristan'a da sıçradığında oradaki ayaklanmaların öncekilerini de bastırmakta muvaffak olamadığını bildiğimiz hattâ bu son olayla Sultan Abdülaziz'in sadrazamlıktan azlettiği Mahmut Nedim Paşa'nın eleştirisi *Yukarışehir*'de yazar anlatıcı tarafından yapılır. İsyanların durdurulacağı beklenirken "*hangi akla hizmetse, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın kılını bile kıpırdatmadığı*"[254] ortaya çıkar. Asıl şoke edici hadiseler ise komuta kademesinin aldığı teslim olma kararlarıdır. 93 Harbi'nde cepheye gelene kadar pek çok cephede savaşmış, Rumeli

[251] Ünlü, 1998, s. 276.
[252] Ünlü, 1998, s. 150
[253] Ünlü, 1998, s. 151.
[254] Ünlü, 1998, s. 150.

topraklarında doğmuş büyümüş Haşim Bey, Balkan isyanlarında yaşanan kıyımdan sonra saraya ve yöneticilere karşıt tavır sergiler. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de hayat hikâyesini öğrendiğimiz Haşim Bey'in Rumeli'deki aile fertleri yöneticilerin yanlış politikalarının da etkisiyle katledilmiştir. "*yeri geldiğinde, sade Hıristiyanların değil, Müslümanların da, devleti devlet olmaktan çıkarıp çıfıt çarşısına döndürenleri başından atması gerektiğini savunurdu*"[255]

Malum olduğu üzere Mahmut Nedim Paşa, Ünlü'nün romanlarına taşıdığı gerçek kişilerden biridir. Paşa'ya yönelik eleştiriler *Toprak Kurşun Geçirmez*'de de devam eder. Çıkması muhtemel Rus Savaşı için hazırlık yapan Ahmet Muhtar Paşa'nın şikâyet edilmesi üzerine Mahmut Paşa, komutanın gerekçelerini "*dinlemek bile*"[256] istemez, hazırlıklara son verilmesini ister.

Osmanlı askerî yöneticilerinin yozlaşmışlığı öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki cepheden asker bile çekerler. Cepheye yeni gelmiş bir asteğmen İstanbul'daki bir paşanın "*kollamasıyla*"[257] geri hizmete alınır.

Osmanlının batı topraklarında çıkan isyanların sebebi yalnız milliyetçilik akımı veya yabancı ülkelerin kışkırtması değildir. Yazar, isyanlar konusunda çoklu bir okuma ile özeleştiri yerine geçecek tesbitlerde bulunur. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de Osmanlı yöneticilerin merkezî otoritenin zayıflamasından yararlanıp çoğunun sahibi Hristiyan olan toprakları yönetmekteki "*hoşgörüye dayalı geleneksel ilişkiler*"[258] yıkılır. Mesele bir çıkmaza girmiş durumdadır: Savaşlarla yıpranan Osmanlı yönetiminin zafiyeti yerel yöneticilerin yozlaşmasına sebep olmakta, yozlaşmış yöneticilerin adaletsizlikleri isyanlara zemin oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi yazar, anlattığı her konuyu sosyolojik, ekonomik, siyasî bütün unsurlarıyla çok yönlü olarak romanlarına taşımakta muvaffak olmuş, hemen hiçbir konuyu göz ardı etmemiştir.

---

[255] Ünlü, 1988, s. 76.
[256] Ünlü, 1988, s. 39.
[257] Ünlü, 1988, s. 30.
[258] Ünlü, 1988, s. 75.

Yukarışehir'de yozlaşmış yönetici örneği olarak tasarlanan Vali Sıtkı Bey'in, valilikte geçirdiği yıllar "*kendisi ile çoluk çoluğunun dünyalığını güvenceye alacak malın, mülkün, paranın edinilmesine yetmiş, artmıştı bile.*"[259] Vali'nin mal varlığı uzunca sıralanır fakat 93 Harbi patlak verdiğinde asker için yardım yapan İshak Paşa örnek gösterildiğinde, "*Biz de Valiyiz ya, bizde o kadar para ne arasın*"[260] der. İstanbul'daki yozlaşmışlık, devlet ciddiyetinden uzak olma ise ayrı bir sorundur. Devletin savaşa gidecek asker için ödenek ayırmayışı gibi sunduğu çözüm önerisi de kötüdür: "*Sevkiyat için vilâyetler bir şeyler düşünürler elbet.*"[261] denmiştir.

Yöneticilerin şahsî menfaatleri peşinde koşmaları, kişilik zafiyetleri ve devletin aleyhinde olmak üzere misyonerlere karşı tavırları anlatılır. Misyonerlerin saraya kadar sızdığını söyleyen yazar anlatıcı, misyonerlerin devletin düzenini bozmak için Anadolu'ya konuşlanmış olarak ellerinden geleni yaptıklarını da özellikle vurgular ve yozlaşmış yöneticilerin bu işteki lâkaytlık ve sorumsuzluklarının vahametini dile getirir:

"*Hem de, tuhaftır, yöneticileri yönlendirip akıl vererek, el üstünde tutularak! Kendi halkına danışıp dayanmayan devlet, kendisi ile çıkar kavgasında olanların ağzına bakar olmuştu.*"[262]

"*On bir yıl, Salih Sıtkı Paşa, Yukarışehir yöresinde egemenlik sürdü. Dediği dedik, çaldığı düdüktü!* […] *Kimsenin gözünün yaşına bakmadı Salih Sıtkı Paşa* […] *Misyonerleri, konsolosu, papazları gücendirmemeye özen gösterdi*."[263] Müftü ileri gelen din adamlarıyla birlikte valiyi; makamına yakışmayacak şekilde Fransız konsolosu ve Amerikan misyonerleri ve sair ruhban ve ecnebilerle samimiyet içinde olmasından ve şehri suiistimale açık hale getirmesinden ötürü padişaha şikâyet ederler. "*Yazılan dilekçeler Padişah'a Sadrazam'a ulaşsa bile, arkası gelmez,*

---

[259] Ünlü, 1998, s. 148.
[260] Ünlü, 1998, s. 306.
[261] Ünlü, 1998, s. 305.
[262] Ünlü, 1998, s. 96.
[263] Ünlü, 1998, s. 98.

Saray'daki yakınları, Babıâli'deki kollayıcıları, desteklerini esirgemezlerdi."[264] Vali, bu kollayıcılarını 93 Harbi arefesinde İstanbul'a tayin olabilmek için devreye sokmaya çalışacaktır.

Müftü Nizamettin Efendi misyonerlere verilen ödünleri ve yabancı okulları kastederek Vali Sıtkı Bey'e"*Çoğu kez, dişe diş kanlı savaşların yenilgisinde verilen bu ödünlerden daha fazla önemli değildir."*[265] der.

Yozlaşmış yöneticilik anlayışını ve yöneticilerin halka bakışını gösteren cümleleri ilk roman olan *Yukarışehir*'den itibaren okuruz:

"*Taa buradan oraya, Payitahta uzanacak; içinden, dışından bin bir dertle sarılıp sarmalanmış devleti ayağa kaldıracak kendisi değildi ya…*"[266]

Vali Sıtkı Paşa, Kanun-u Esasî ilan edildiğinde pek hoş karşılamaz durumu."*Küçümsenmiş, aldatılmış*"[267] gibi hisseder. Miralay Osman'ın düzenlediği kutlamalara katılmış, halka konuşma yapmıştır. İlan edilen Kanun-u Esasî'nin padişah lütfu olduğunu söyleyip anayasanın halka verdiği haklardan, görevlerden söz etmez:

"*Her yana çekilebilir sözlerle konuşmasını uzattı Vali Paşa. Kanunların adaletinden, özgürlüklerden, hükümetlerin nasıl kurulacağından, milletvekillerinin haklarından, görevlerinden hiç söz etmedi.*"[268]

Vali, devleti için çalışacakır, fakat bunu anayasasız, parlamentosuz, partisiz yapmayı planlar. Bu işi "*Misyonerlerle, konsoloslarla yüz yüze, diz dize, söyleşip görüşerek, varsıl beyleri, ağaları, şeyhleri, her bayram konağa çağırıp armağan*

---

[264] Ünlü, 1998, s. 98.
[265] Ünlü, 1998, s. 103.
[266] Ünlü, 1998, s. 152.
[267] Ünlü, 1998, s. 263.
[268] Ünlü, 1998, s. 276.

vererek, armağan alarak" yapacaktır. Nitekim planlarını uygular, yargıya varıncaya dek kendi istediği şekilde yönlendirici davranır. Vali, halkın ne istediğini bilmeyeceğini söyler. "*Ahali… Ahali ne istediğini ne bilsin*"[269] felsefesiyle hareket eden vali, Yukarışehir'deki şehir merkezini Mezre'ye alır, inşa işlerini yabancılara verir, vergilerini toplayamadığı oba beyleriyle şahsî münasebet kurup kişisel gücünü gösterir. Misyoner okullarının açılmasına olumlu bakar. Misyonerlerin kasıtlı davranışları neticesinde Ermeniler ve Müslümanlar arasında çatışma çıkmasına sebep olur. Misyonerlerin pervasızlığı ve cüretkârlığı, validen güç almalarından kaynaklanır. "*Dini, devleti yabanın gâvurları; elçileri, konsolosları dileğince çekip çevirmeye 'akıldır' diyen Vali Paşamızdan alırlar*"[270] bu cüreti diye konuşulur. Misyonerlerin yasadışı davranışlarına rağmen vali kayıtsız kalır:

"*İstanbul'la bağıntılı, bağlantılı olduklarını bildiği yabancılar takımı ile çekişmeye, didişmeye, sonunun nereye varacağını bilmediği işlere girişmeye, hiç mi hiç niyeti yoktu Paşa Hazretlerinin.*"[271]

Vali Salih Sıtkı Paşa'nın şahsında yozlaşmış bir yöneticinin elinin, yetkisinin uzanacağı her konunun yöneticinin yozluğuyla doğru orantılı olarak yozlaştığı gösterilir. 93 Harbi öncesi ve savaşın başladığı zaman diliminde şahsî menfaatleri için endişeleri doğrultusunda davranan vali, hem *Yukarışehir'*de hem diğer romanlarda yer alan yozlaşmış yöneticilerin en ayrıntılı anlatılanıdır.

"*Eşrafın, herkes savaşırken küpünü dolduran tip*i"[272] Vali Yardımcısı Esat Hilmi, Tüccar Umran Rauf gibiler serinin birinci romanı *Yukarışehir*'de ve ikinci romanı *Toprak Kurşun Geçirmez*'de yer alsalar da daha geniş olarak, üçüncü roman olan *Yüz Uzun Yıl*'da anlatılırlar. Hilmi Efendi'nin "*Paraya pula yüzü yumuşaktı*"[273], her ne kadar kadı hakkaniyetli davranmaya özen gösterse de, davalar, Himi

---

[269] Ünlü, 1998, s. 233.
[270] Ünlü, 1998, s. 118.
[271] Ünlü, 1998, s. 233.
[272] Doğan, 1976, s. 32.
[273] Ünlü, 1988, s. 51.

Efendi'nin "*çıkar düzenine takılır*"[274]. Bogos'tan rüşvet alır, Kadının emirlerini yerine getireceğini söylemesine rağmen kaçak Kamer için yakalama emrini çıkartmaz. Vali vekilliğiyle şehri bir süre yönetecek olan Kâtip Hilmi Efendi'nin mahkemede rüşvet alıyor olması Osmanlının bütün kurumlarıyla çöktüğünün en somut temsilidir.

Osmanlının batıdaki topraklarındaki yerel yönetimin bozuluşu Makedonyalı subay Haşim Bey'in şahsî tecrübesiyle anlatılır: Batı topraklarında ekonomik düzen menfaatçi yöneticiler tarafından bozulur:

"*Subayların çoğu, savaşın, İstanbul Boğazı kıyılarından telgrafla yönetildiğini söylemekten çekinmiyordu!..* […] *Başkentteki asker kişilere danışılarak alındığı söylenen bu kararlar, savaşın gerçeklerinden uzak, havadan sudan şeylerdi. Gelen telgraflardan, Sadaret'le Saray arasında bile ortak bir görüş bulunmadığı hemen anlaşılırdı*."[275]

Başkentteki yozlaşmışlık doğal olarak cepheye yansır. Düşmanla ya da yerli isyancılarla mücadele etmekten şikâyet etmeyen Ahmet Muhtar Paşa'nın İstanbul'daki yöneticilerden şikâyet etmesi bu sebepledir. 93 Harbi öncesinde ve savaş esnasında saraydan mütemadiyen yardım isteyen Ahmet Muhtar Paşa yardım alamadığı gibi bazen lakayt tavırlara maruz kalır. İstediği yardımlar gönderilmez fakat "*çekilen telgraflarda, başkaca konulardan, başkaca görüşlerden*"[276] bahsedilir. "*İstanbul'da, oturdukları rahat yerlerinden buyruk üstüne buyruk gönderip kendi işlerinin zerresini yerine getirmeyenlerden*"[277] yana dertlidir. İstanbul'dan telgraflarla savaşın nasıl yönetilmesi gerektiğine dair akıl verilmesi *Toprak Kurşun Geçirmez*'de zaman zaman tekrarlanarak cephedeki subaylarda yarattığı hoşnutsuzluk aktarılır. İstanbul yönetimiyle Ordu Komutanı arasındaki çekişmenin yanında seraskerlik ve mabeyn arasında da uyum yoktur.

---

[274] Ünlü, 1988, s. 51.
[275] Ünlü, 1988, s. 237.
[276] Ünlü, 1988, s. 142.
[277] Ünlü, 1988, s. 40.

D.2. Savaşların Değiştirdiği Halk

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı savaşlar halkı ani bir etkiyle yozlaştırdı demek sosyal yapılardaki değişmelerin bir süreç işi olduğunu göz ardı etmek olur. Savaşlarla birlikte halkın içinde hem acı çekmiş hem de savaş ortamlarını menfaatleri gereği istismar etmiş insanlar bulunmuştur. Fakat savaşlar toplumu aniden yozlaştırmamış aksine sürüp giden bir çıkmazın içinde devinen bir toplumun savaşlarla birlikte sosyal yapısının çöküşü bu yozlaşmalara sebep olmuştur.

Osmanlı'da hayatın çıkmaz içinde olduğunu Şemsettin Ünlü bize farklı isimlere farklı zamanlarda aynı olayları yaşatarak gösterir: Zilfo Bey'in babası vurularak öldürülür, at sırtında konağına gönderilir, Zilfo Bey de tıpkı babası gibi bir suikastla öldürülür. Yusuf'un babası askere gider, kaybolur ve bir daha haber alınamaz, Yusuf da son roman olan *İsmet Paşa'nın Ağır Topları'*nda kaybolur ve haber alınamaz. Ferhat Ağa savaşa gitmeden önce annesine para bırakır, Yusuf da savaşa gitmeden önce ninesine para bırakır. Güler Nine'nin bu sahnelerde oğlu ve torunuyla arasında geçen konuşmalar hemen hemen aynıdır:

"*Yola çıkmadan önce,* […] *parayı çıkarıp önüne koymuştu:*

'idare et bunlarla canım anam,' demişti. "Kısmetse döner geliriz. Gelmezsek, can veren Rabbim darda komaz, rızkınızı da verir elbet.'

Güler Nine keselerin üstüne düğüm üstüne düğüm attı […] *yine de, hazıra dağ dayanmadı.*"[278] "*Paralar aha burada, nine.* [...] *Epey idare eder sizi."*[279]

Güler Nine bu cümlelere öfkeyle karşı çıkarak, rızkı Allah'ın verdiği inancına sığınır. Kadınlar önce kocalarını savaşta kaybeder yoksul düşerler ardından oğullarını kaybeder ve yoksul düşerler. Osmanlı halkı büyük bir kaosun içinde aynı olayları mütemadiyen yaşayıp durur.

---

[278] Ünlü, 1998, s.17.
[279] Ünlü, 1998, s.317

Kırım Savaşı'nın ardından Rusların baskısıyla Karadeniz'in kuzey ve kuzeydoğusundan Anadolu'ya yoğun bir göç hareketi başlar. Göçler sosyal yapıya fazlasıyla zarar verir. Sosyal yapının giderek bozulması, ekonominin kötüleşmesi, insanları güç, güven arayışına sokar. Fakat bu arayışların neticesi iyi değildir:

"*Azınlıklar da çoğunluklar da içte, dışta destek aramaya koyuldular*."[280]

"*Avrupa'da, Amerika'da halk; çoktandır kendini yönetenlerin; kralların, kraliçelerin, lordların, baronların, kontların karşısında, kendi kişiliğini kanıtlama kavgasındaydı. Anayasalar, parlamentolar, partiler, dernekler oluşmuştu. Halk, devlet gücünü kendi çıkarına kullananlara meydanı boş bırakmama çabasındaydı. Osmanlı'da ise devlet; anayasasız, parlamentosuz, derneksiz, desteksiz, kısaca halksızdı.*"[281]

Toprak Kurşun Geçirmez'de cepheye gitmek için yola çıkan askere devletin desteği yoktur. Asker Eğin'e vardığında evinde erkek olmayanlar, "*iki aydır arka arkaya gelen asker kafilelerinden yakındılar. Irza, namusa söz gelmesinden korktuklarını duyurdular*"[282] Şikâyetçi olanlar halkın çoğunluğunun asker kafilelerini hoşlukla evlerinde misafir ettiklerini bilir fakat kış şartlarından dolayı yollar kapandığında uzun süre tanımadıkları bu insanları evlerinde saklamaktan endişe ettiklerini Kaymakam'a söylerler. Kaymakam, "*Gün gelir devlet, devlet olduğunu bilir de senin gibilerin eline bakmaz!*"[283] diye geçirir içinden. Halkın bu olumsuz tavrının altında devletin asker sevkiyatına destek vermeyişinin yanında savaşların art arda ve uzun yıllar sürmesi yatmaktadır.

Büyük bir karmaşanın arasında kalan Türkler, aynıyla mukabele etmeye başlar. Bu durum olayların daha alevlenmesine sebep olur. Balkanlar'daki giderek şiddetlenen ve yayılan isyanlar sırasında korunamamış Türkler nefislerini sert bir şekilde müdafaa ederler:

---

[280] Ünlü, 1998, s. 95.
[281] Ünlü, 1998, s. 96.
[282] Ünlü, 1988, s. 27.
[283] Ünlü, 1988, s. 27.

"*Kargaşanın, korkunun cana tak ettiği yerde sahipsiz kalınınca, Türkler de elbet; devleti, zaptiyeyi, adaleti bulabilen mi var? Onlar da düşerler can, mal kaygısına… Baskıyla, yıldırmayla, günlerini, geleceklerini kurtaracaklarını sanırlar.*"[284]

Yukarışehir'de arife günü Müslümanlarla birlikte bayram alışverişine Hristiyanların da katıldığı kalabalık hoşgörü ve uyum içerisinde çarşı pazar manzaraları anlatılır. Müslümanların bayramını Hristiyanlar da kutlar. Ancak Balkanlarda isyanlar devam etmektedir ve misyonerlerin tahrikleriyle Ermeniler ve Müslümanlar arasına nifak sokulmuştur. Öyle ki eskiden birbirlerinin bayramlarını kutlayan Müslümanlar ve Ermeniler bayram sabahı önce caminin önünde, ardından kilisenin önünde tartışır, çatışırlar. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de Ermenilerin değişimlerinin en uç sınırına vardığını görürüz. 93 Harbi başladıktan sonra bazı Ermeniler Ruslara casusluk yapar bazıları asker olarak hizmet eder.

93 Harbi'nin anlatıldığı *Toprak Kurşun Geçirmez*'de savaş hazırlığı için vergiler nakdî değil aynî olarak toplanır. Fakat "*Aracılar, zahireciler, çoğu da topladığı zahireyi Ruslara satanlar,* (İstanbul'a) *telgraf üstüne telgraf*"[285] çekerler.

Kore Savaşı'nın psikolojik yansımalarını yazarın ağzından dinlediğimiz *Romanların Dünyası*'nda : "*çocuk yaşta kızların* […] *fuhşa itildiği; arabalar, kamyonlar dolusu ordu malı yiyecek, içeçek, sigara kaçakçılığının görmezden gelindiği, haksız, onursuz, yasadışı ilişkiler…*"[286] bize savaşın olduğu her yerde halkın perişanlığını kurgu olmayan dünyadan ispat eder. Savaş dünyanın neresinde, hangi tarihte olursa olsun cephe gerisinde halkın sefaleti, güç sahiplerinin sahtekârlık ve suistimalleri her yerde aynıdır.

---

[284] Ünlü, 1998, s. 170.
[285] Ünlü, 1988, s.39.
[286] Ünlü, 2006, s. 59.

D.3. Yozlaşmış Subay ve Er Olarak Asker Kişiler

Osmanlı Devleti art arda pek çok savaşa girerken askerî unsurların yıpranmışlığı ve yozlaşmışlığı gittikçe artmaktadır, kısır bir döngü gibi her girilen savaş bu durumu daha derinleştirmiştir.

"*Tedirginlik, öfke, güvensizlik...*"[287] tanımlarını kullanan yazar savaşın insanları zehir gibi etkilediğini anlatırken yine şahıs silinmişçesine yazarın sesi baskındır. Yusuf cephede çevresindeki kişilerde başlayan değişiklikleri gözlemler:

"*Daha başlangıcında, içildikçe acılaşan bir ağu gibi, savaşın insanları etkilediğin sezinliyordu. Yaver Yüzbaşının huysuzluğu, Teğmen Fuat'ın küskünlüğü, köprü üstündekilerin hırçınlığı, hepsi, üç gün öncesine kadar yapılagelenlerden farklı davranışlardı.*"[288]

Savaş yıllarının yozlaşmışlığı askerî sahada hem subaylar hem erler örnek verilerek ele alınmıştır. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de subaylar kendi içlerindeki yozlaşmışlığı konuşur; Osmanlıda özellikle asker kökenli paşalar arasında oyun oynayanların çok olduğu, bir yolunu bulup cephe gerisine giden subaylardan, İstanbul'dan torpilli komutanların menfî davranışlarından, cephede savaş sürerken çadırından çıkmayan paşalardan, Ardahan Kalesi'nin düşmana terkinden, iş bilmezlikten şikâyet edilir ve bütün bunların halkı düşman karşısında çaresiz bıraktığından bahsedilir:

"Serasker Redif Paşa, […] *sorumlu komutan, ta İstanbul'dan, savaşı nasıl yöneteceği konusunda akıl vermekten çekinmemişti*."[289]

---

[287] Ünlü, 1988, s.63.
[288] Ünlü, 1988, s. 63.
[289] Ünlü, 1988, s.136.

Toprak Kurşun Geçirmez'de cephe ana tema olarak anlatılır, cephede de ferdî er firarlarının sürdüğünü görürüz. Bunun yanı sıra tuhaf bir olayla daha karşılaşırız: Savaş devam ederken menfî bir subay sebebiyle birlik büyüklüğünde asker kaybı yaşanır. 93 Harbi'nde mevzileri boşaltan komutandan bahsedilirken isim kullanılmaz. Komutan paşayı korkmakla, mesleğine layık olmamakla itham eden subaylar, ona itaat etmezler. Bu olay daha sonra Yusuf'un kaçak, firarî olarak yaftalanmasına sebep olur. Sarıkamış faciasında buna benzer durumlar vuku bulmuştur. Ardahan komutanı paşa, henüz hiç savaşıp yıpranmadığı halde iki taburu alıp Batum'a doğru ilerlemeye başlayınca subaylar tarafından korkak olmakla suçlanır. Binbaşı Fahri Bey, "*Milletin namusunu on paralık ettin… Yazık senin yediğin ekmeğe, takındığın nişanlara!*"[290] diye bağırdığı konuşulur. Rus ordusu geldiğinde mevzilerin boşaltılmış olacağını tahmin edemeden beklerler sonuçta Ardahan düşer.

Yukarışehir'den itibaren bütün romanlarda ve diğer türdeki eserlerde firar konusu yer bulur. Yukarışehir'de Erzurum tarafına gitmek için yola çıkan askerler henüz yoldayken firar etmeye başlarlar. "*Zor görüp savuşanlar, köşe bucak dökülenler*"[291] vardır. Henüz cepheye bile varmadan firarların başlamasının sebepleri arasında zorlu kış şartlarının askere ağır gelmesi de vardır. Soğuğa dayanamayan, sakatlananlar yollarda dağılır, kalır. Sevkiyat sırasında gerçekleşen firarlarda komutanların ve yöneticilerin payı büyüktür. Zira güzergâh boyunca gerekli ve yeterli önlemler alınmamış; sevkiyat dağınık, başsız, erzaksız, askerin başında bir zaptiye olmadan yola çıkarılmışlardır. "*Yürüyüp gidin Erzurum'a orduya teslim olun! denmiş bunlara.*"[292] Yöneticilerin ve komutanların bu aymazlığı asker firalarını arttırmıştır. Firarlardan ve sevkiyattaki askerin perişanlığından bahsederken müspet yönetici olarak Sivas Valisi İshak Paşa örnek gösterilir. O, özenli davranır, askerin kılavuzundan, sıcak yemeklerinden, konaklayacakları yerlere kadar gereken bütün tedbirleri aldırır. Böylece gönderdiği birlikler güzergâh boyunca disiplinli ve firesiz

---

[290] Ünlü, 1988, s. 95.
[291] Ünlü, 1998, s. 300.
[292] Ünlü, 1998, s. 301.

bir şekilde ilerler. İshak Paşa örneğinin verilmesindeki amaç, olması gerekeni göstermektir. Orduya katılacak diğer birliklerin bu şartlarda olmadığı için firarların yaşandığı muhakemesi yapılmış olur. Firar konusunu ele alırken yazarın askere merhametle yaklaştığının ve insanî zaafları hoş gördüğünün altını çizelim.

Firarî sorunu düşman ordusunda da büyük bir meseledir. 93 Harbi'nden bir örneği *Kurbağa Avcıları'nda* okuruz: *"düşman devriyelerinin sık sık* […] *mevzilerini bırakıp kaçan kendi isyancılarını, kaçaklarını toplamaya çalıştıkları söyleniyordu.*"[293]

Ünlü, savaşın hem tekniğini hem psikolojik etkilerini ilk romanından son romanına uzanan adeta bir tekamül süreci içindeki iniş çıkışları da yansıtacak şekilde büyük bir başarıyla anlatmayı başarmıştır. *Yukarışehir*'de askere alınırken bir yandan hevesli diğer taraftan ürkek, şaşkın erler; cepheye sevk edilirken ve cephede olumsuz koşullardan ötürü yılgınlık yaşamaya başlarlar, firar edenler olur. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de cesaret, yiğitlik örnekleri yanında firarlar sürmektedir, bir yandan da savaş kavramı sorgulanır; ne için savaşıldığı, yaşananlar ve bunların sonuçları sorgulanır. Yaralı subayı birliğe kadar sırtında taşıyan Yusuflar, kendisiyle paylaşılan yarım ekmeği yeniden paylaşan erler anlatılır. Yazar savaşı anlatmaya devam ettikçe erlerin de psikolojisinin kayıplarla birlikte değiştiğini; savaşın Türkler için vahametine paralel olarak verirken yakaladığı tabiîlik, okurun üstünde savaş şartlarını olduğu gibi görme hatta kabul etme etkisi yaratır. Yazarın büyük bir hoşgörüyle yaklaşmasına rağmen askerlerdeki psikolojik değişiklikleri de vermesine örnek olarak esirlere karşı tutumları sergilenir. Komutanların ihtarlarına rağmen "*erlerin çoğu, ele geçen tutsaklara karşı acımasızdı* […] *Yitirdiklerinin acısı dinmezdi* […] *birikir, önü alınmaz bir hınca dönüşürdü.*"[294] Türk ordusu ile Rus ordusunun arasındaki fark esirlere davranış biçiminde orataya çıkar. Rus ordusu bozguna uğrayıp kaçarken esirleri öldürür. "*Dini imanı yok kâfirin! Kaçarken ayakbağı olmasınlar diye vurmuşlar garipleri… Yürek yok bu gâvurun döllerinde!"*

[293] Ünlü, 2013, s. 40.
[294] Ünlü, 1988, s. 147.

[295]diye içini döken er duygulara tercüman olmuştur. Oysa Türk birliklerinde esirlere "kötü davranış" el kol hareketi yapmaktır. "*Bundan öte, o güne kadar, Türk tarafında tutsakların canına dokunulduğunu ne gören vardı, ne de söyleyen.*"[296]

Tarihimizde Balkan isyanlarında yaşananlar dünya kamuoyuna çok az taşınmıştır. Buna mukabil 93 Harbi'nde ayyuka çıkan ve I. Dünya Savaşı yıllarının başında korkunç derecede yaşanan kıyımlar dünya kamuoyunun reaksiyon göstereceği şekilde dillendirilmiştir. Ermeni tehciri devletin bütün arşivinin açık olmasına rağmen hâlâ çarpıtılmaya devam etmektedir. Özellikle köylü Türklerin Ermeniler tarafından maruz kaldığı soykırımın, tam tersi yönde anlatıldığı malumdur.

Edebiyatın veya genel olarak sanatın işlevi nedir? İşlevlerin arasında toplum bilinci oluşturmak var mıdır? minvalinde sorularının tartışmaları neticeye ulaşmış değildir. Belki ulaşmasına da gerek yoktur. Biz bu tartışmaları Şemsettin Ünlü'nün şahsî fikri doğrultusunda ele aldığımızda diyebiliriz ki toplumda bilinç oluşturmak, yeni nesillere tarihi aktarmak, tarihteki olay ve/veya olguları daha derin tartışabilmek için edebî metinler kullanılabilir hatta kullanılmalıdır.

Ünlü tehcirin yaşandığı yılları daha ziyade Osmanlının batı, güney ve güney batı topraklarındaki sorunları zikrederek yazar. I. Dünya Savaşı'nın akabindeki Millî Mücadele'yi anlattığı *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda Anadolu'nun doğusuna veya Ermeni Meselesine dair bir hikâye veya yazar anlatıcıdan dinlediğimiz bir bilgi yoktur. Bununla birlikte *Yukarışehir* 'de 93 Harbi öncesinde yaşanan Balkan İsyanları'nı anlatır, 93 Harbi'ni anlattığı *Toprak Kurşun Geçirmez'*de ise Balkan isyanları hakkında yer yer bilgi verse de romanın ana mekânı Erzurum-Kars bölgesidir, bu cephede yaşananlar ağırlıklı olarak anlatılır. Dolayısıyla Ermeni sorununa işaret edecek anlatımlar bu romanda yer alır.

*Toprak Kurşun Geçirmez'*de fert düzeyinde savaşların değiştirdiği insan olarak erler çıkar karşımıza. Üç arkadaşı öldürülen er, cephede üç Rus düşman askerini bilerek öldürür. Teslim olmuş Rus birliği beyaz bayraklarına rağmen "aşiret

---

[295] Ünlü, 1988, s. 133.
[296] Ünlü, 1988, s. 147.

milisleri" tarafından öldürülür. "*bin dört yüz Rus savaşçısının* […] *iki yüz kadarının oracıkta kılıçtan geçirildiği*"[297] duyulur. Subayların ve nizami birliklerin müdahil olmasıyla geri kalan Rus askeri ölümden kurtulur. Ünlü'nün seçtiği her temanın son derece bilinçli, planlı olduğunu dikkate alarak okuyalım anlatılanları. Evvela Ünlü'nün insanî zaafları, en çok yücelttiği, askerlerde sık sık gösterdiğini hatırlayalım. Er Nuri'nin, esir olmasına rağmen Ruslar tarafından öldürülen arkadaşlarının sayısı kadar Rus askerini cephede öldürmesi ölümün mecburi özellik olduğu "savaş"tan başka nasıl adlandırılabilir? Buna mukatele demek akıl dışı olur. Er Nuri, insanî, iyi veya kötü değil, yalnız insanî hislerle davranmıştır. Dikkat edeceğimiz bir başka husus teslim olmak üzere olan Rus birliğini kılıçtan geçirenlerin "aşiret milisi" olduğudur. Rus birliklerinin içinde Ermenilerin de yer aldığını, *Toprak Kurşun Geçirmez*'de görürüz. Burada "aşiret milisleri"nin zikredilmesi Tehcir mevzuunda Ermenilere kötü davrananların Kürtler olduğu tezini hatırlatmaktadır. Türklere yapılan soykırıma mukabil münferit nefsi müdafaaların vuku bulduğu hakikattir. Ancak bu hadiselerin nicelik ve niteliği mukatele seviyesine asla ulaşamamıştır.[298] Türk asker ve sivilinin nasıl bir ruh haline girdiğini bizzat Ermenilere karşı savaşmış olan Kâzım Karabekir, hatıralarında vahşetlere maruz kaldığında hayatının en acı anları olduğunu ifade eder ve böyle bir acıyı dünyanın en büyük savaşlarından biri olan Çanakkale'de bile yaşamadığını çarpıcı bir hadiseyle izah eder:

"[Erzurum'da] *bir çukur açmışlar; içi çoluk çocuk her yaştan ve her cinsten Türk ölüleriyle dolu. Vurmuşlar, süngülemişler ve soymuşlar; bu çukura doldurmuşlar.*[…] *yalnız bir ev halkı dağlara kaçıp kurtulabilmiş.* […] *biçare*

---

[297] Ünlü, 1988, s. 148.

[298] Ermeniler, tehcirden önce Türk köylülerine türlü işkenceler etmiş, kadınların çeşitli uzuvlarını canlı canlı kesip kestiği kadınlara yedirmiş, kadınlara babalarının, eş ve oğullarının önünde tecavüz etmiş, ardından bu kadınları evlerinin kapılarına çırılçıplak vaziyette ayalarından çarmıha gerer gibi çivilemişlerdir. Bu vahşetin kendi kız kardeşine de yapıldığını gören Erzurumlu bir subay, yakaladığı Ermenilere Müslüman olup kurtulma şansı tanımış, kabul etmeyen Ermenileri öldürmüştür. Artvinli iki Türk erinin bizzat anlattığı ve kendilerinin dâhil olduğu olay yine benzer şekildedir. Şu halde buna "mukatele" demek bile Türklere haksızlıktır. Zira katlin her türü, kime yapılırsa yapılsın kabul ve tasvip edilemez olmakla birlikte ağır tahrik altındaki Türklerin asla işkenceye dönüşmemiş o günkü cürmü, bugünün modern mahkemelerinde bile nefsi müdafaa olarak kabul edilecek cinstendir.

vatandaşlarımızı canavarlar elinden kurtarmak için büyük azmim vardı. Bu manzara karşısında dimağım, kalbim büsbütün ateşlendi."[299]

Asker kişilerin değişimleri *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda devam eder. Savaş kavramı sorgulanmaya devam eder, ancak askerin tekâmülü bu son romanla birlikte sağlanmış olur. Subaylardan ve erlerden yozlaşmış kişiler anlatılmakla birlikte son cümleler askerin yüceltilmesi, vatanperverliğinin vurgulanmasıyla bir parça mistik bir üslûpla nihayete erer.

Yozlaşmış asker kökenli kişiler cephe gerisinde halkı rahatsız etmektedir. *Kurbağa Avcıları*'nda yozlaşmaya örnek olarak bir cümle alalım: "*Kara kara eşkıya gölgelerinin, asker kaçaklarının, düşman döküntülerinin de aç kaldığı, azgınlaştığı bilinirdi bu günlerde."*[300]

Buna benzer örnekleri *Toprak Kurşun Geçirmez*'de 93 Harbi esnasında, *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda ise Millî Mücadele esnasında yaşandığını görürüz. Hem Türk firarîleri veya askerlikle/savaşla ilgili kişiler hem de düşman firarîleri talan, tehdit, işlerine karışmıştır. Düşman askeri girdikleri veya çekildikleri yerleri yakıp yıkmış, vandallık ve zulüm yapmış hatta sivilleri öldürmüştür. Bu son cümlemizden, en bilindik tarihî hakikat Yunan askerinin çekilirken İzmir'in yanmasıdır.

E. Azınlık Unsurların Savaşlardaki Durumu

Osmanlının yıkılış sürecinin son yıllarında azınlıkların genel durumu devlet aleyhinedir. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'ta yurdun genel durumunu değerlendirirken İstanbul'un acziyeti yanında özellikle azınlıkların durumuna temas eder. Ülkede yabancı subay ve memurlar kol gezerken özel ajanların da faaliyette olduğuna; Hıristiyan azınlıkların, gizli veya açık olarak kendi amaçlarını

---

[299] Karabekir, 1990, s. 121.
[300] Ünlü, 2013, s. 40

gerçekleştirmek için devleti çökertmeye çalıştıklarına dikkat çeker. Garpta ve şarkta kurulan zararlı azınlık cemiyetlerini ve müdafaa cemiyetlerini tek tek sıralayan Atatürk, Rum cemiyetlerinin Kızılhaç gibi sivil toplum kuruluşlarından, okullardan yardım alarak örgütlendiğini Ermenilerin çalışmalarının ise Rum çalışmalarıyla benzer şekilde ilerlediği tesbitini yapar. Ermeni Patriğinin doğrudan ayrılıkçı Ermeni cemiyetiyle çalıştığını ifade eder. Ermenilerin vahşet ve zulmüne maruz kalmış topraklarda yeniden katliam siyasetinin başladığına dikkat çeker. Durumun vahametini ortaya koyan Atatürk, yalnız durum tesbiti yapmakla kalmamış, büyük bir ferasetle çözüm yollarını da sıralamıştır. Atatürk bahsettiği azınlık cemiyetleriyle hem I. Dünya Savaşı'nda hem Millî Mücadele esnasında hem de Cumhuriyeti inşa etmenin zorlu yıllarında mücadele etmek zorunda kalmıştır.[301]

E.1. Ermenilerin Sosyal ve Askerî Düzeyde Etkisi

Cephe gerisinde Osmanlı halkları birlikte aynı kültürün içinde harmanlanmış yaşar. Misyonerlerin faaliyetleriyle yavaş yavaş bozulmaya başlayan Türk - Ermeni ilişkisi 93 Harbi'nin arefesine kadar iyidir. *Yukarışehir*'de anlatılmaya başlanan Türk ve Ermeni iki aile, esas kahramanlarımızın aileleridir. Birbirine "bacım" diye hitap eden samimi bu komşular birbirine yardım etmek, dertleriyle dertlenmekten geri durmayan kişiler olarak tasvir edilirler. Güler Nine ve Binnaz, "*bağ komşuları Bezirciyanlarla çok iyi geçindiler. Kadınlar arasındaki komşuluk, komşuluktan da öte bir yakınlıkla sürdü gitti.*"[302] *Toprak Kurşun Geçirmez*'de bu dostluk yâd edilir. "*Onca yıl biz bunlarla bağ komşuluğu ettik, bir güne bir gün yüzünü astığını, komşuluk çizgisinden çıktığını görmedim ben Meryem'in.* […] *güler yüzünü görür, bacımı görmüş gibi sevinir, avunurdum*"[303]

---

[301] Bu bilgiler için, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi'nin hazırlamış olduğu 2006 basımı, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III* adlı eser ve Yakamoz Kitap'ın 2016 yılı, 6. Baskısı olan *Nutuk*'tan istifade edilmiştir.

[302] Ünlü, 1998, s. 16.

[303] Ünlü, 1988, s. 34.

Hermin Güler nine'yi kendi ninesi yerine koyar, Binnaz Gelin'i ise öz teyzesi yerine. Güler Nine, Kırım Savaşı'nda kaybolan oğlu Ferhat'tan haber almak isteyince "*İhtiyar Tanak, sanki bağ komşusunun bir dediğini ikiletme"*[304]z. Kaybolan Ferhat'ın izini sürerken Bogos, Bedros'tan bilgi ister, Bedros üzülür: "*Bi efkârlandı, hiç ummazsın… Öz oğlunu gömmüş dersin!*"[305] Güler Nine'ye iyi haber getiremeyen Bogus'un "*Sesi tarazlandı, gözleri nemlendi: Bir kardaşımızdı, insaniyetliği çok bir kardaşımızdı Ferhat*."[306] Karısı iyileşmeyen Bogos, çocuklarını ilgilenmeleri için Yusuf'un annesine ninesine teslim eder.[307] Bogos'un 'müslümana kız vemem' deyip başına türlü oyunlar oynadığı hapse attırmak için elinden geleni yaptığı, pusu kurdurduğu Yusuf, *Yüz Uzun Yıl*'da, Bogos öldüğünde kin gütmeden taziyeye gider, Meryem'e selam söyleyip 'ellerinden öptüğünü' iletmesini ister Artin'den. Yazarın Türk-Ermeni ilişkisini yalnız bir aşktan ibaret bırakmayıp komşuluk ilişkilerini üstelik son derece samimi biçimde anlatıp ardından ilişkilerin tam tersi istikamette değişmesini anlatması, Türk-Ermeni meselesinin toplumdaki derin etkilerini başarıyla yansıtmasıdır.

Ermeniler Müslümanların dinî bayramlarında tıpkı onlar gibi bayram alış verişi yapar, sabah erken kalkıp güzelce giyinerek bayramlaşmaya çıkar. Sosyal hayatta farklı ırk ve dine mensup olmak Osmanlı halkını ayrıştıran bir özellik değildir. Kevork Usta, Yusuf'un tabakhanedeki ustasıdır. Kevork Usta ve oğlu daima iyi anlatılır. Hermin'in annesi Meryem iyi bir komşu iyi bir insandır. Yusuf'a haber göndererek onu kocası ve oğlunun kötü planlarından korumaya çalışır. Yazar, bunun gibi örneklerle insanlar arasındaki sorunun din, ırk veya buna benzer konulardan olmadığını esasında sorunun tek tek insan olarak karakterlerin nasıl olduğuyla ilgili olduğunu gösterir.

Yazar son derece olumlu çizdiği Ermenilerin yanı sıra kötü karakterli Ermeniler de kurgular. *Yukarışehir*'de Meryem'in oğlu Kamer ve kocası Bogos'un

---

[304] Ünlü, 1998, s. 13.
[305] Ünlü, 1998, s.14.
[306] Ünlü, 1998, s.15.
[307] Ünlü, 1998, s. 16.

karakterleri kötüdür. Bogos sözünü tutmayan biridir, kızını vermek istemediği Yusuf'tan kurtulmak için gizlice düzen kuran biridir. Kamer ve Yusuf birlikte büyümüşlerdir; Yusuf Kamer'in düşmanlığına anlam veremez.

Kurbağa Avcıları'nda "Şu Doksanüç Harbi" adlı öyküde Osmanlı-Rus Savaşı: "*uluslar arası ilişkilerin yanında, toplumsal ilişkilerin de temellerinden sarsıldığı değişikliklerin başlangıcı*"[308] olarak nitelendirilir. İlk roman olan *Yukarışehir*'de Türk ve Ermeni iki aileyi sınır olan bağlarında güzel bir komşuluk ilişkisi içinde yaşarlarken tanırız. Hatta bu iki ailenin çocukları Yusuf ve Hermin birbirlerine âşıktır. Misyonerlerin de etkisiyle zamanla ilişkiler bozulmaya başlar. İkinci roman olan ve 93 Harbi'ni anlatan *Toprak Kurşun Geçirmez* bittiğinde, komşuluklar, ilişkiler bitmiş; geriye kaçanlar, ölenler, vatana ihanetle suçlananlar, parçalanmış aşklar kalmıştır.

Bir kırılma yaşayan Türk-Ermeni ilişkileri, olağanüstü bir hızda ve korkunçlukta bozulmaya başlar. Kâzım Karabekir, Kafkasya'da 150.000 Ermeninin I. Dünya Savaşı'nda Rus ordusu içinde bize karşı savaştığını ifade eder.[309] Filistin'de de ayrıca 4.000 gönüllü Ermeninin bulunduğunu, bu gönüllülerin çoğunun da Amerika'dan gelmiş olduğu vurgular. Bu bilgilerden sonra herkesin merak ettiği o soruyu sorar: "*Ne oldu? Neden Ermeniler bizim kanımıza susadı?*"[310] Halaçoğlu, Ermeni isyanına sebep olacak unsurları değerlendirirken bu unsurlar arasında isyan için kabul edilebilir bir sebep olarak kabul edilebilecek bir olumsuzluğa maruz kalmadıklarını ifade eder. Şemsettin Ünlü'nün romanlarında Ermenilerin baskı altında olması bir yana bilakis Türklerden sosyal ve ekonomik alanlarda daha müreffeh yaşarlar:

"*Osmanlı topraklarında sosyal, ekonomik, dinî, siyasî, idarî ve kültürel hürriyetlere sahip olan ve memleketin hiçbir vilayetinde yeterli nüfus çoğunluğuna sahip bulunmayan Ermeniler'i bir ayaklanamaya sevk edecek, yönetimden gelen*

---

[308] Ünlü, 2013, s.19.

[309] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, 1933-1951, s. 13.

[310] Karabekir,a.g.e., s. 14.

herhangi bir baskı mevcut değildi. Bu gerçeklere rağmen bir isyan çıkartmak, maceraya atılmak demekti. Böyle olduğu halde, İngiltere ve Rusya'nın kendi çıkarlarını ön plana alarak bu toplumu kullanmak isteyip kışkırtması ve bu gelişmeleri hızlandırıp yaymak için Ermeni çete ve derneklerinin Türk ve Ermeniler'e yönelik şiddet hareketleri, iki toplumu birbirine düşürmekte gecikmedi."[311]

Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbi'ni oluşturan zemini izah eder ve bu zeminin yabancı devletler tarafında nasıl oluşturulduğunu tek tek açıklar. İngiliz, Fransız, Rus, Amerikan tazyikinin Osmanlı üstündeki etkisini ve bu etkinin iç unsurları bile zaman zaman ye'se düşürdüğünü belgelerle açıklar.

Yabancı devletler Osmanlı Devleti'ni dört bir taraftan kuşatmıştır, fakat kendi aralarında Osmanlıyı bölüşememek davası olduğu için azınlıkları, Osmanlıyı hem parçalamak hem de diğer devletlere "kaptırmamak" için kullanırlar. Karabekir Paşa'dan çok önceleri 93 Harbi esnasında bu doğrultuda çalışan yabancı devletler I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında da aynı felsefeye sahiptir. Rusya'nın güneye inmesini engellemek için Ermeni devleti kurdurmaya çalışan İngiltere, Millî Mücadele arefesinde Ermenilerin Sivas'a ilerlemeleri için Türk ordusunu terhis etmek ister. Neticede felsefe aynı olmakla birlikten fazla, zaman ve belki bir parça taktik değişmiştir. Kâzım Karabekir değişmeyen bu felsefeyi çok iyi çözümlemiş, meselenin Ermenilerden ibaret olmadığını görmüştür. Zira paşa şu tespitleri ve önerileri yapar: " *Ermeniler bugün bir politika âletidir* […] *şu veya bu devletin politikasına âlet olmıyarak bizimle anlaşsınlar.*"[312]

Mehmet Nuri Bey, Masat Ağa'ya, "*sınırın öte yanında Ermenilerin komita kurdukları, yakın köylere, kasabalara kadar, adı sanı bilinmedik casuslar saldıkları, haberlerinin alındığını"*[313] anlatır. Osmanlı-Rus Harbi'nde Ermeniler Rusya için

---

[311] Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2008, s.33.
[312] Karabekir, a. g.e,. s. 145.
[313] Ünlü, 1988, s. 81.

seferber olurlar. Cephe gerisinde de Ruslar için casusluk faaliyetinde bulunurlar.[314] Bu kişiler düşmanla işbirliği yaparak gönüllü veya cebren Ermeni halkı kendilerine çekmeye çalışır. "*artan şekavet, kaçakçılık, kışkırtma olaylarının arkasında bu gibi tertiplerin bulunduğunun*"[315] bilinmesi hem yöneticilerin hem de halkın ileri gelenlerinin uyarılmasını gerektiren bir tehlikedir. Ermeni çetelerinin doğu coğrafyasında verdiği zarar tarihî bir hakikattir.

Toprak Kurşun Geçirmez'de Osmanlı uyruğunda olmayan iki önemli Ermeni karakter mevcuttur. Birinci olarak istihbarat subayı Ermeni asıllı Yüzbaşı Bagrat Şamian'ı ele alalım. Bagrat casusluk için Türk topraklarında gezerken yakalanır ancak Bakü doğumlu olduğu için anadili seviyesinde Azerbaycan şivesi konuşmaktadır. Erken yakalandığı için emellerine ulaşamayan Ermeni casus, Türk birliğine Rus ordusunun yeri hakkında yanıltıcı bilgiler verir. Sorguya çekildiği esnada çıkan karmaşadan faydalanıp firar eder ancak bir müddet sonra öldürülmüş vaziyette bulunur. Diyebiliriz ki bu neredeyse bağımsız küçük hikâye Ermeni casuslarını romana dâhil edebilmek için anlatılmıştır. Yazar, 93 Harbi'nde Ermenilerin Türklere verdiği zarar konusunda bir hayli bilgilendirici cümleyi subaylar aracılığıyla veya yazar anlatıcı olarak kendi söyler. Bütün bu bilgilendirici cümlelerin yanı sıra bir kişi üzerinden anlatılan hikâyeyle anlatılanlar Bagrat'ın şahsında somutlaştırılmış olur. Bagrat komitacı Ermenilerin temsilciliğini yapan bir kimlikle romanda yerini alır. İkinci olarak yabancı Ermeni Rus ordusunun komutanıdır. Loris Melikov, Rus ordusunun başında Osmanlı ordusuyla savaşan Ermeni bir subaydır. Gerçek hayattan alınan bu kişi romanda yerini alır. Melikov'un Ermeni oluşu şüphesiz savaş esnasında Osmanlı uyruklu Ermenilerin kışkırtılmasında etkili olmuştur.

93 Harbi'nde yerli Ermeni halk göç etmek zorunda kalır. Çünkü Rusların bu topraklarda kalıcı olduğu yanılgısına düşmüş ve onlara yardım etmişlerdir.

---

[314] Seyit Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, Gençlik Spor Yayınları, Ankara 2017, s.110.

[315] Ünlü, 1988, s. 82.

Ermenilerin "Ruslara yataklık"[316] etmeleri asker ailelerini komşularından soğutur. 93 Harbi'nin ardından yapılacak olan görüşmelerde Ermenilere ayrıcalık tanınması için İstanbul'daki Ermeni Patriği'nin çaba sarf ettiğini duyan "*Yukarışehir'in Cemaat Meclisinde Patrik'ten yana olan da vardı olnayan da*." [317]

Savaşın yarattığı kaosla saf değiştiren azınlık unsurlara mukabil daha sağduyulu davrananlar da vardır, yazar aklıselim sahibi olarak Ermeni papaz Karabet'i konuşturur. Bu noktada Gemalmaz'ın "kendini bilmez bazıları" tanımını hatırlamak yol gösterici olacaktır. Çeteleşen Ermenilerin kendini bilmez bazıları olduğunun ayrımını "ayrılıkçı" davranmayan aklıselim kişinin cemaatin lideri konumundaki bir papaz olarak kurgulanmış olmasındaki ayrıntıda yakalarız, diğer taraftan Papaz'ın misyonerlerle yakınlığı Osmanlının üzerinde pek çok ülkenin planlarının olduğuna dair göndermedir: "*Sırpları, Bulgarları, buralarda Ermenileri ayaklandırmak için, Çar dedikleri fesatçı, torba torba altın saçmaktan hiç çekinmiyor!*"[318] Rusya'nın Ermenilere yatırım yapma anlayışı sonraki yıllarda da devam eder. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Rusya'nın aynı taktiği devam ettirdiği Erzurum Valiliğinin resmi yazısıyla sabittir. "*Ruslar'ın Ermeniler'i kendi tarafına çekmek suretiyle Doğu Anadolu vilayetlerinde istediği zaman bir isyan çıkararak Türk hükûmetini sıkıştırmayı planladığı ve bunun için çok para harcağdığı*"[319] bilinir.

Rusya'nın Ermenilere tesir etmeye çabalamasının altında yatan sebep Küçük Kaynarca Antlaşması ile elde ettiği gücü artırarak menfaatleri çerçevesinde kullanmaktır. Nitekim, Ayestefenos ve Berlin Antlaşmalarına Ermenileri dahil etmekle hem bu amaca hizmet etmiş hem de ilk defa olarak Ermenileri uluslararası bir seviyede mesele haline getirilmiş olur. Rusya'nın bu konuyu en çok suistimal eden ülkelerden biri olmuştur.[320]

---

[316] Ünlü, 1988, s. 281.
[317] Ünlü, 1988, s. 282.
[318] Ünlü, 1998, s.301.
[319] Halaçoğlu, 2008, s. 53.
[320] Halaçoğlu, 2008, s. 25-27.

Yukarışehir adlı romanda misyonerler ilk defa Yukarışehir'e gelir. Misyonerlere Bogos Bezirciyan evini açar, onlara her zaman yardımcısı olur. Misyonerlerin gittikleri yerde hemen mülk edindikleri bilinmektedir. Romanlarda Bogos, misyonerlerin mülk edinmesi için destek olan kişidir. Misyonerlerin kolej açma dahil bütün girişimlerini destekler. Bogos'un misyonerlerle o kadar içli dışlıdır ki misyonerler aracılığıyla mezhep değiştirdiği konuşulur. Bogos bununla kalmaz, bazı Ermenilerin desteği ile maddeten ilerleyen misyonerlerin halkı birbirine düşüren davranışlarına da zemin yaratır.

Misyonerlerin halkın arasına daha açıklayıcı olarak söylersek Müslüman ve Ermenilerin arasına nifak sokmasına Kilise Hahamı'nın tellâğı Kör Simo da alet olur. Yazar ironi yaparak Simo'nun lakabını "kör" koymuştur fakat Kör Simo, Bezirciyan'ın "yatsı vakti" yanan evini yakanların debbağlar olabileceğine dair şüphelileri gördüğünü iddia eder.

İsmet Paşa'nın Ağır Topları Ermenilerin suikastlarını gazete haberlerinden tek tek isimleri ve tarihleri sıralayarak aktarır. Berlin'de Talat Paşa, Bahattin Şakir Bey ve Cavit Bey, Roma'da Sait Halim Paşa katledilmiştir.

E.2. Rumların Sosyal ve Askerî Düzeyde Etkisi

İsmet Paşa'nın Ağır Topları'nda azınlıkların fakat özellikle Rumların savaş öncesinde aleyhte faaliyetleri roman boyunca yer almasına rağmen diğer azınlıkların, mesela Arapların, Ermenilerin faaliyetlerine kısıtlı yer verilmiştir. Bu durumun sebebi romanın İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu'da geçmesidir. Bu coğrafyada Ermeni, Yahudi gibi azınlıkların da yaşamasıyla birlikte Rum azınlığın baskın nüfusa sahip olduğu malumdur, Ermeniler ise daha ziyade Doğu Anadolu'da yaşamaktadır. Diğer azınlıkların faaliyetlerine daha az yer verilmiş olma sebeplerinden biri de *Toprak Kurşun Geçirmez*'in doğudaki Ermeni faaliyetlerini savaş yıllarında,

Yukarışehir ve *Yüz Uzun Yıl*'da ise cephe gerisinde işlemiş olmasıdır. *İsmet Paşa'nın Ağır Topları* haricindeki romanlar Doğu Anadolu topraklarında geçmektedir ve Ermeniler haricindeki azınlıklara yer vermekle birlikte asıl anlattığı Ermenilerdir. *İsmet Paşa'nın Ağır Topları* ise diğer azınlıkların faaliyetlerine yer verse de asıl anlattığı Rumlardır. Şüphesiz Şemsettin Ünlü, romanlarını belirli bir hedef için yazmıştır. Azınlıkların Osmanlının yıkılışındaki etkisini anlatmak amaçlarından biridir ancak yazarın başarısı, her unsuru kendi yaşam alanında anlatmasıdır.

İzmir'in demografik yapısı çok unsurludur. Nüfusun yarısı Türklerden oluşmakta diğer yarısı "*Rum, Yahudi, Ermeni, yabancı uyruklu, iki yüz almış bin kişi*"[321] den mürekkeptir. İngiliz savaş gemisi İzmir'e geldiğinde "*Karaya çıkanları, gösterilerle, sevinç çığlıklarıyla karşıladı İzmir'in işinde gücünde olmayanları.*[…] *evlere, işyerlerine Yunan bayraklar asıldı.*"[322] Din adamları da bu gösterilere katılanlar arasındadır, papazlar geminin komutanına, tuz-ekmek sunarlar. Yazar, mensup olduğu devletin aleyhinde davrananlar konusunda toptancı bir yaklaşım sergilememeye özen gösterir. Rumların tamamının İngiliz/Yunan taraftarı olmadığını roman boyunca altını çizer. Ermenileri anlatırken takındığı itidalli tavrı Rumlar konusunda da sürdürür. Nitekim müspet Rumlara verilecek en üst örneği Mustafa Kemal Atatürk'ü Rum köylerinde dolaştırarak anlatır. Düşmanla savaşan ordunun Komutanı, kendi düşmanına yardım eden Rumların varlığına rağmen bütün Rumlara karşı cephe almaz ve devlet olmanın gerekliliği olan kucaklayıcı tavrı, devleti yaşatmaya çalışan tek temsilci olma vasfıyla Rum köylüleriyle ön yargısız konuşur. Henüz en yüksek payesini, Atatürk adını almamış "Gazi", "*Rum köyünde, kadın, erkek, çocuk çevresini sarıverenlerle söyleşmiş uzun uzun.*"[323] Akşam saatlerine kadar süren bu söyleşide Gazi'nin yanında Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov da bulunur. Atatürk'ün köylülerle sohbet ederken rahatlığı ve içten tavırları Abilov'u çok etkiler. Abilov'un Atatürk'e gözlemlerini aktarıp halkın onu anladığına ve sevdiğine dair yaptığı değerlendirmelere mukabil Atatürk'ün ağzından şu cümlelere

---

[321] Ünlü, 2003, s. 48.
[322] Ünlü, 2003, s. 71.
[323] Ünlü, 2003, s. 255.

yer verilir:

"*Bu Rumdur, öteki Türktür… Şu Müslümandır, öteki değildir demiyoruz… Bağımsız olacağız… Birlikte bağımsız yaşayacağız. Bizim istediğimiz bu… Bunun için savaşıyoruz."*[324]

Şüphe yok ki Şemsettin Ünlü, romanları boyunca azınlıklar meselesinde toptancı yaklaşımla, devletin uğradığı zararı, bütün azınlıkları itham etmeden; müspet, menfî tipleri ayırarak anlatmasını ve itidalli tavrını elden hiç bırakmayışını Atatürk'ün felsefesinin yansıtan bu cümlelerini rehber edinmeye borçludur:

"*Bu Rumlar, elli kuşaktır Türk vatandaşı olmalarına rağmen Rum Kralından 'bizim kralımız George' şeklinde bahsederler. Mezopotamya'nın Yunanistan'a doğru olan sınırlarında sultana değil de krala duydukları yakınlıktan dolayı Sultana çok sıkıntı çıkarırlar.*"[325]

Amerikan Misyonerler Heyeti sekreteri olan Barton'un tarafını dikkate aldığımızda yukarıdaki tesbitlerinin ne kadar isabetli olduğu görülür. Barton bu tesbitinin devamında Rumlarda Ermenilerde bulunan milliyetçilik hislerinin olmadığını belirterek, bu sebeple Ermeniler kadar büyük sıkıntı yaşatmamışlardır,[326] der. Fakat durum İzmir'in işgali sırasında değişir.[327]

Savaş başlamadan önce veya savaş esnasında yöneticiler, askerler ve halk azınlıklara peşin hükümlü davranmamıştır. Ne var ki azınlık unsurların arasındaki menfî tipler yüzünden halkın içinde ayrışmalar başlar. İşgalci kuvvetlerin sevinçle

---

[324] Ünlü, 2003, s. 255.

[325] James L.Barton, *Amerikan Misyonerler Heyeti Sekreterinin Anıları Türkiye'de Gündoğumu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010 2010, s. 47.

[326] Barton, 2010, s. 47.

[327] Barton, kitabını Kanun-u Esasi'nin ikinci defa ilanından birkaç ay önce yazdığını ifade eder. Demek ki yıl 1908'dir ve henüz İzmir'in işgalindeki Rum tavrı ortaya çıkmamıştır.

karşılanması sonucu "*Bir günden ötekine kavga, kargaşa büyüdü, yaygınlaştı*"[328]

İsmet Paşa'nın Ağır Topları I. Dünya savaşının ardından İzmir'de görevlendirilmiş subayların yaşadıkları üzerinden Millî Mücadele'yi anlatmaktadır. İzmir'in işgali henüz gerçekleşmemiştir ancak İngiliz, Fransız, Yunan işbirlikçilerinin ve yerli Rumların çalışmaları süratle devam etmektedir. Türk subay Fehim Cezmi'yle ilişkisi olan pansiyoncu Vrenya olup bitenleri haber vermektedir. "*Rum okullarında gizlice yapılan askerlik eğitimlerinden*"[329] söz eder. Adriatikos adlı gemiden kaçak yollarla silah indirilip Rum çetelerine dağıtıldığını anlatır.

İzmir'de Rumların işgalci kuvvetleri sevinçle karşılamaları İsmet Paşa'nın Ağır Topları'nda sık sık karşımıza çıkacaktır. Türk subayları gördüğü, birbirine anlattığı yahut halktan duyduğu bu davranışları esef ve acıyla karşılar. Rumların olumsuz bu davranışı İzmir'deki Türkler üstündeki ilk etkisi şaşkınlık olur. Büyük coşkuyla toplanıp birbirini yüreklendiren kalabalıklar limanda toplanır. "*Kadın, erkek, genç, yaşlı, çocuk… İşgalcileri karşılamaya giden Rum hemşehrileriydi bunlar İzmirlilerin!*."[330]

İzmir Metropoliti Hrisostomos'un "*Asker oğullarım, Elen çocukları!*"[331] diye karşılaması, papazların, Akşit'in şahit olduğu, rahibe kılıklı kadınların sokaklarda neşeyle gülüşmeleri subayları derinden yaralar. Rum kafilelerinin Kordon'da yirmi beş- otuz bin kişi seviyesinde toplandığını acıyla konuşur subaylar. "*Naralar, ilahiler, zito zito haykırışlar beter… Böğrüne böğrüne insanın!* […] *Ellerinde bayraklar, çiçekler, sepetler…* […] *Kadın, erkek, kız, kızan, omuz omuza… Bağırıyorlar, çığrışıyorlar, alkışlıyorlar ki yer yarılsın içine gir…*"[332] Rumlar sevinç gösterileriyle yetinmez " *silahlarıyla, süngüleriyle, sopalarıyla kendilerinden yana olmadığını gördükleri, fesli, sarıklı, yaşmaklı herkesin üstüne saldıran, akıl almaz bir kudurganlıkla saldıran* […] *camı, çerçevesi indirilen dükkânların yağmasına;* […]

---

[328] Ünlü, 2003, s. 71.
[329] Ünlü, 2003, s. 17.
[330] Ünlü, 2003, s. 99.
[331] Ünlü, 2003, s. 105.
[332] Ünlü, 2003, s. 141.

görüldüğü yerde vurulacak, fesli, sarıklı, yaşmaklı avına"[333] çıkan kalabalıklara dönüşürler. Yazar, Rumların tarihte kayıtlı halka saldırması sahnelerini isimsiz insanlarla anlatır fakat sahnenin sonunda bir isim zikreder: Miralay Süleyman Fethi Bey'i süngüleyip yere attıklarına şahit olan bir üsteğmen başka isimlerle birlikte onun başına gelenleri de anlatır. Fethi Bey İzmir işgalinde şehit edilmiş gerçek bir kişidir. Zito Venizelos, demeye zorlanmış fakat Fethi Bey kabul etmeyince süngülenerek şehit edilmiştir. Yazar, Fethi Bey'in adını zikrederek savaşlarda kahramanlık gösteren hiç kimseyi ihmal etmeme hassasiyetini burada da göstermiş ancak olayı bütün detayları vermeden anlatarak kurgu dünyasından kopmamayı başarmıştır.

Türk ordusuna gönüllü katılan askerlerin köylerini Rum çeteleri basmış, "*talan etmiş; kalan köylüyü Yunan askeri sürüp çıkarmıştı topraklarından.*"[334] Rumların saldırganlıkları öyle vahşi boyutlara ulaşır ki düşman komutanı bile etkilenir. Binbaşı Gudas Lissandros, büyük Yunanistan hayaliyle İzmir'e gelmiştir ancak Rumların; kadın, erkek, çocuk demeden yerlerde sürüklediği insanlara, denize atılmış cesetlere, ellerinde bayraklarla, yağmacılık yapan, gözü dönmüş insanları gördüğünde bunlar, "*azıcık yapılan işin ululuğundan kuşkulandırdı*"[335]. Yerli Rumların düşman askeri tarafından askere alınmaya çalışılmasına kimi Rumların karşı çıktığı "*Osmanlı uyruklu değil miyiz biz? Yunanlı, kendi işini kendi görsün…*"[336] diyerek itiraz ettikleri konuşulur.

İsmet Paşa'nın Ağır Topları'nda İzmir işgali sırasında Rumlar, her ne kadar ekonomik olarak gelişiyor olsalar da sosyal düzeni bozacak davranışlar sergiler. Özellikle Yunan askerini İzmir'e çıkmasıyla Rum azınlık ellerinde bayraklarla büyük bir coşkuyla karşılar. Sakarya'ya kadar ilerleyen Yunan askeri Rum çetelerinden yardım alır. Yazar Rumların durumunu kandırılmışlık olarak izah eder ve İngiliz oyununa geldiklerini açıkça ifade eder. Yunan askeri bozguna uğradığında ise paniğe

---

[333] Ünlü, 2003, s. 142.
[334] Ünlü, 2003, s. 167.
[335] Ünlü, 2003, s. 193.
[336] Ünlü, 2003, s. 195.

kapılan Rumlar, Türklerin intikam alacağı endişesiyle Yunan askeriyle göçer.

E.3. Diğer Azınlık Unsurlar

Göçlerle birlikte Osmanlı topraklarındaki huzursuzluk iyice artar ve "*azınlıklar da çoğunluklar da içte, dışta destek aramaya"*[337] başlarlar.

Osmanlı devletinde halkı adlandırmak, ayırt etmek, tanımlamak ve/veya tasnif etmek için kullanılan nitelik dindir. Dolayısıyla bugün anladığımız şekilde, devletin aslî kurucusu Türklerin haricindekiler, diye tanımlama yapmamız söz konusu değil. Etnik kökenleri veya milliyetleri ile anılıyor olsalar da azınlıkların Osmanlı Devleti'nde statüsünü mensup oldukları din belirler. Fakat söz konusu olan askerlik olunca durum başka mahiyet kazanır. Osmanlı devletinin hususi Yeniçeri Ocağı'nı meselenin dışında tutmak gerekir zira profesyonellik söz konusu olduğu için ocaktakilerin devşirme asker olmaları tartışmamızın dışında kalan bir konu olur. Diğer taraftan azınlıklar Müslüman olsa bile askere alınanlar, Osmanoğulları hariç, yalnızca Türklerdir. Diğer bir söyleyişle Müslüman bile olsa azınlıklar askere alınmaz ve/veya alınamaz. Osmanlı Devleti'nin bir türlü çözüm bulamadığı bu mesele gittikçe daha büyük bir sorun haline gelir.

Azınlıkların savaşlardaki durumunu belirleyen kritik faktörlerden biri tamamen dinî sebeplerden kaynaklı askere alınmayışlarıdır. Azınlıkların askere alınmayışı çözüme ulaştırılamayan bir konudur. Yabancı devletlerin baskılarına engel olabilmek amacıyla ilan edilen Kanun-ı Esasi ile yabancıların askere alınması ile ilgili çalışmalar yapılmışsa da netice alınamamıştır.

Devletin farklı azınlık unsurlarının vatan savunmasına dâhil edilmesi azınlıkların devletle bütünleşmesi ve yabancı etkilere açık olmaması bakımından akılcı ve gerekli bir uygulama olabilir. Askere alınmayan azınlıklar ile aslî unsur kabul edilen halk arasında adaletsizlik ve mesafe artırılmış olmakla birlikte çözümsüzlüğün sebebini Kaymakam izah eder, subay yazarımızın zihin dünyası bu işin olamayacağını anlatır:

---

[337] Ünlü, 1998, s. 95.

"*Namazı, niyazı, kitabı ayrı bunların Paşam! Bayramı, yortusu, ölüsü, dirisi… Askeri karıştırıp aynı taburlarda, alaylarda toplasan, imamı, papazı, hahamı, ayrı ayrı olacak. İnanışlarını, ibadetlerini nasıl bağdaştıracaksınız? Kavgası, gürültüsü, kıskançlığı…* […] *Ayrı birliklerde toplansa gayrımüslimler, daha kötü, Ermeni Tabur'u, Rum Tabur'u* […] *Efradı kim, zabitanı kim? Nasıl yürüteceksiniz, nasıl emin olacaksınız.*"[338]

Kaymakam, tesbitlerine devam ederek; müslim, gayrimüslim fark etmeden Osmanlıda birlik sağlanması adına herkesin savaşa katılması gerektiğinin, yabancı devletlerin ültimatomlarına karşı çıkan gayrimüslimlerin çok olduğunun, gayrimüslimlerin askere gitmemekten hem çoğaldıklarının hem illegal yollar da dâhil olmak üzere servetlerini büyüttüklerinin, fakat Müslüman nüfusunun azaldığının ve fakir düştüğünün, sonuçta Müslümanın ezileceğinin, gayrimüslimlerin pervasızlaşacağının konuşulduğunu anlatır. Ancak *Lâkin, boş Paşa Hazretleri… Tatbikatta olmuyor, olamadı! Düşündük…*"[339]

Bu, *Yukarışehir*'de Vali Salih Sıtkı Paşa'nın, azınlıkların askere alımı konusunda sorduğu soruya verilen cevaptır. Şüphesiz sivil ve askeri yönetimin mensupları durumu çok iyi bildikleri için birbirlerine böyle detaylı izah etmelerine gerek yoktur. Esasında burada roman kişisinin sesi mi yazarın sesi mi daha baskın diye bakmak lazım zira alışık olduğumuz üzere bir konuda izah gerekliyse bir kahraman çıkar ve yazarın sözcülüğüne soyunur. Burada yine kahramanımızın sesi daha alt frekansa düşer, işittiğimiz ses daha ziyade yazarın sesidir. Ancak yazar romanları boyunca sorunları bir kahramana anlattırıp muhakkak bir çözüm önerisi de sunar; savaşları sevmez fakat çözüm de gösterir, kadınlara dair sorunlardan bahseder fakat çözüm önerisi de kahramanların ağzından sunulur. Yazardan sorunun tespitinin ardından çözüm önerisine alışmışken bize çok önemli bir sorunu işaret ettiği halde bu meselede çözüm önerisi sunmaz. Anlaşılan bir subay yazar olan Ünlü de durumu bir çıkmaz sokak olarak görmektedir.

---

[338] Ünlü, 1998, s. 304.
[339] Ünlü, 1998, s. 304

Yukarışehir'de Kırım Savaşı sonrası Anadolu'ya göç eden Müslümanlardan hem yaşadıkları zorluklar hem de sosyal yapıyı olumsuz etkilemeleri sebebiyle bahsedilir. Bu insanlar Kırım'dan, Kafkasyadan göçerken sefalete düşmüşler, bu sebeple aralarında kızlarını pazarda satanlar çıkmıştır. Kaza Ziver'in âşık olduğu kız da bunlardan biridir. Kızcağız cariye olarak daha fazla yaşayamaz hastalanır ve ölür. Göç edip Anadolu'ya yerleşen azınlık ise ne kendi aralarında anlaşabilirler ne de yerli halka huzur verirler zira hem kültürleri farklıdır hem de ekonomik olarak kötü durumdadırlar.

Osmanlı'da aşiretlerin durumu da askerlik konusunda diğer azınlıklarınki gibi sorunludur. Askere gidip gitmemek kendi inisiyatiflerindedir. Oba halkı devletin otoritesinden bağımsız kararlar alır. *Yukarışehir*'de aşiret gençlerinin askere gidip gitmeyeceklerine ağa ve ağanın annesi karar verecektir: "*Beg bilür, Nergis Ana bilür. Ne der, öyle ederik, sözünden çıkmazık ananın… Get, get. Kal, kal!"*[340]

*Toprak Kurşun Geçirmez'*de artık savaş anlatılmaya başlanmıştır. Bu romanda öğreniriz ki bahsi geçen oba halkı süvari birliğiyle Osmanlı ordusuna destek olmaktadır. Kürt aşiretlerinden Osmanlı birliklerine dâhil olup savaş esnasında firar eden asker sayısı hayli fazladır.[341] Ünlü, romanlarında firar konusuna hem Osmanlı birlikleri açısından hem Rus, Yunan birlikleri açısından değinir ancak Osmanlı birliklerinden firar edenler arasında özel olarak aşiret mensuplarına değinmez.

*İsmet Paşa'nın Ağır Topları'*nda Arap şeyhleri ve Osmanlı aleyhine silâhlanan Araplardan bahsedilir. Bu insanlar Müslüman olmalarına rağmen İngiliz oyununa gelen bir diğer azınlık gruptur. Müslüman olmaları itibariyle Osmanlı cephesinde yer alması umulan unsurlar bilakis düşman cephesinde yer alır.

---

[340] Ünlü, 1998, s.311.
[341] Sinno, 2011, s. 135.

Romanların tamamında balkanlardaki isyanlar, Arap dünyasındaki isyanlar yer yer hatırlatılır. Böylece anlarız ki Müslüman gayrimüslim çatışmasından ibaret değildir yaşananlar, durum Osmanlının kendi unsurlarına da karşı olmak üzere verdiği beka savaşlarıdır:

"*Tuna'da Bulgar ayaklanmış* […] *Karadağ'da, Sırbistan'da gâvur ayaklanmış! İngiliz gâvura arka çıkmış!* […] *Moskof, Dağıstan'da Müslüman'ı kılıçtan geçirmiş!*"[342] "*Cebel-i Lübnan'da isyan! Kan gövdeyi götürmüş!*"[343]

Osmanlı'nın geniş topraklarda hüküm süren çok uluslu yapısı azınlıkların sık sık kışkırtılmasına zemin hazırlamıştır:

"*Eflâk, Buğdan, Karadağ, Sırp, Bulgar, Dürzi ayaklanmaları…*"[344]

"*Yıllardır, Sırplısı, Bulgar'ı, Rum'u, pusu kurarlar, adam vururlar… Kasaba çiftlik basar, adam kaçırırlar! Hükümet el koyup asker yollayınca: Katliamdır, baskındır, zulümdür, idaresizliktir! diye, yedi düveli ayağa kaldırırlar!* […] *Ayağa kaldırırlar dedimse sözün gelişi… Yedi düvelden yedisi olmasa bile, üçü dördü her zaman ayaktadır; nota vermeye, ültümatom çekmeye her zaman hazırdır…*"[345]

F. Misyonerlik Faaliyetlerinin Sosyal, Ekonomik, Askerî Etkisi

Misyoner ve misyonerlik kelimelerinin anlamları Türk Dil Kurumu'na göre aşağıdaki gibidir:

misyoner Fr. missionnaire

1. Bir dini, özellikle Hristiyanlığı yaymakla görevli kimse: *Misyonerin

[342] Ünlü, 1998, s. 9.
[343] Ünlü, 1998, s. 10.
[344] Ünlü, 1998, s. 326.
[345] Ünlü, 1998, s. 169.

yanı başında duran sarı bavulun üstüne atılarak onu nehre yuvarlayıverdi.* -N. Hikmet.

2. mec. Kendini herhangi bir düşünceyi, bir ülküyü yaymaya adayan kimse.

misyonerlik

1. Misyoner olma durumu
2. Misyonerin görevi

Tarihin ilk misyonerleri aslında havarilerdir. Misyonerliğin ortaya çıkış amacı Hrıstiyanlığı yaymaktır. Tarih boyunca misyonerler dünyanın dört bir tarafında faaliyet göstermiştir. Gittikleri yerlerde özellikle eğitim ve sağlık hizmetleri vererek insanlarla yakınlık kurarak daha sonra bu insanları Hrıstiyanlığa davet etmişlerdir. Ancak bir süre sonra bu kurum yozlaşmış emperyalist sömürge aracı haline gelmiş asimilasyon ve sömürü için kullanılmıştır.

Osmanlı topraklarındaki misyoner faaliyetleri Fransızlarla başlamış İngiliz, İtalyan misyonerlikleriyle devam etmiştir. Geç dönem misyonerlik faaliyeti olarak Amerikan misyonerlerinin Osmanlı topraklarına girişiyle baskın misyonlar Amerikan misyonları olmuştur. Müslümanlıkta mürtedliğin cezası ölüm olduğu için ve/veya Müslümanların kültürel olarak din değiştirmeye açık kapılarının olmayışı misyoner faaliyetlerinin hedef kitlesini değiştirmiştir. Protestan Amerikan misyonerleri farklı mezhepten olan Hristiyan azınlıklar üstünde çalışmaya başlamıştır. Bu sebeple azınlıkların sayıca çok olduğu bölgelerde faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu bölgelerden biri Harput'tur. Amerika Harput'ta çok yoğun çalışmıştır:

"*Uğruna bir deniz filosu kuracak kadar önem verdiği Akdeniz ticareti için kalıcı bazı sosyal ve kültürel faaliyetlere ihtiyacı vardı. Bu vâsıtayla rakiplerine üstünlük kuracak ve nüfusunun devamlılığını sağlayabilecekti.*"[346]

[346] Erdal Açıkses, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri,* , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 38.

Amerikan Robert Koleji kurucusu Cyrus Hamlin'in onlarca yılını Türk topraklarında geçirme sebebi, nihayet ekonomik sebeplere dayanmaktadır, kendi ifadesiyle; "*Türkiye'nin sanayisinin çöktüğünü ve ülkenin hızlı bir zaaf sürecine girdiğini* […] *Hamlin'in bu sözlerinden, misyonerlerin ana hedeflerinin ülkeleri zaafa uğratıp ekonomik yönden çökertmek olduğu açıkça anlaşılmaktadır*."[347] Yola çıkacak misyonerler için kullanılan ve neredeyse anonimleşmiş bir slogana dönüşen "**Elinizde kılıç olmadan Haçlı seferine çıkıyorsunuz**", sözleri bu anlayışın çıkış noktasıdır.

Süleyman Kocabaş, Osmanlıdaki misyonerlik faaliyetlerinin özellikle Ermenilerin üstünde yoğunlaştığına dikkat çeker:

"*Amerikan Misyonerleri'nin Anadolu'daki misyonuna 'Ermeni Misyonu' denilmesi de göz önünde bulundurulursa, misyonerlerin Ermeniler'e yönelik etkinliklerinin ne derece büyük olduğu ortaya çıkar.*"[348]

Ünlü, misyonerlerin Osmanlıda nasıl yayıldığını uzun uzun anlatabilmek için kahramanları devre dışı bırakarak yazar anlatıcının cümlelerini kullanır:

"*İmparatorluğun başkentinde, padişahın sarayının yanıbaşında, Babıâli'nin içinde olduğu kadar; akla en son gelecek uzak, ıssız illerde; sözgelişi Fırat Dicle boylarının bu kayalık, taşlık topraklarında; İngiliz, Fransız, Amerikan, İtalyan misyonerleri, gezginleri, araştırıcıları, tüccar kılıklı casusları kol geziyorlar, çıkar kavgasının tutuşturulmasına çıra koşturuyorlardı.*"[349]

Batılı misyonerler, XIX. yüzyılın başında Müslümanlara yönelik çalışma niyetiyle Anadolu'ya gelmiş fakat muvaffak olamayınca hedef kitlesini değiştirip Gregoryen Ermeniler, Ortodoks Rumlar, Bulgarlar ile Güneydoğu Anadolu ve

---

[347] İskender Oymak, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliy*etleri, Ankara okulu Yayınları, Ankara 2010, s. 157.

[348] Süleyman Kocabaş, *Türkiye'de Gizli Tarih III Misyonerlik ve Misyonerler*, Vatan Yayınları, İstanbul, 2006, s, 155.

[349] Ünlü, 1998, s. 96.

Mezopotamya'da yaşayan Sürynani, Nesturî, Kildanî, Kıptî, Marunî ve Melkit gibi Hristiyan unsurlar üzerine çevirmişlerdir.[350] Özellikle Ermeniler üzerinde mezhep misyonerliği yapmışlardır. Özellikle Ermenilere yönelik çalışıldığını nereden biliyoruz? Yeterli sayıda Ermenilerin bulunduğu şehirlerin seçilmesinde hedef etnik unsurun Ermeniler olduğunu gösterir.[351] Kaldı ki Ermenilere hususi çalışıldığını Amerikan Misyonerler Heyeti Sekreteri Barton da bizzat ifade eder: "*Onlar* [Ermeniler] *misyonerlik işinin burada yürütülmesinin en üst seviyede hem aracı hem de nedeni olmuşlardır*"[352]

Osmanlı'nın yıkılış sürecinde etkisi tartışılmaz şekilde büyük ve zararlı olan misyoner faaliyetlerin tamamına vakıf değiliz. Konu hakkında neşriyat sayısının fazlalığına rağmen birinci elden kaynaklar yeterince incelenmemiştir. Enginün bu konuda Ermenilerin internet üstünden yaptıkları propaganda amaçlı neşriyatın hacmine dikkat çeker.[353]

Rus ve Ermeni belgelerine dayandırarak kaleme aldığı çalışmasında Sertçelik:

"*Amerikan Kolejinden Ermeniler arasında milliyetçilik ve bağımsızlık fikirlerini yayacak birçok propagandacı çıktı. Bunların faaliyetleri sonucunda 1892-1896 yılları arasında Ankara, Sivas, Yozgat, Kayseri ve diğer yerlerde kargaşa yaşandı*."[354]

tespitini yapmaktadır. Çıkan kargaşanın ya da daha geniş ifadesiyle Ermenilerin Osmanlıya karşı Millet-i sadıka pozisyonundan isyankar seviyesine evrilmesi kimlik inşasıyla ilgilidir. Misyonerlik faaliyetleriyle Ermenilere yeniden bir kolektif kimlik empoze edilmiş, Ermeniler bu yeni kimlikle birlikte Osmanlıya sadakatini sürdürüp sürdürmemek konusunu sorgulamaya başlamıştır. Amerikan misyonunun eğitim

---

[350] Sertçelik, 2017, s.87

[351] Sertçelik, 2017, s.90.

[352] Barton, 2010, s. 48.

[353] İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiaytı Araştırmaları* 4, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 24.

[354] Sertçelik, 2017, s.101.

çalışmaları neticesinde değişen değerler etkili olur. Misyonerlerin eğitim faaliyetleri "*azınlıkların özdeğer duygusunu güçlendirmiş, onları hak ve özgürlükleri için harekete geçmeye cesaretlendirmişti*."[355]

Osmanlı Devleti'nin Fatih'ten beri himayesi altına aldığı Ortodoksların Fransız misyon ve misyonerleri tarafından Katolik, Amerikalı misyonerler tarafından ise Protestan yapılmaya çalışılması, bizzat Ermenilerin içinde huzursuzluk yaratır: "*Halep'te, Beyrut'ta, İstanbul'da Protestan olan çokmuş. Başka yerlerde de kolej açmış misyonerler. Burada da açılacakmış…"*[356] Ermenilerin arasındaki mezhep çekişmesini Tanak ve Bogos tartışır. Bogos ticaretin Katoliklerin elinde olduğunu söyler ve Protestanların yeni yeni ortaya çıkmaya başladığını ve bu iki mezhep arasında "*Epey maraza*"[357] olduğunu anlatır babasına. Kendi mensup olduğu mezhebi ise "*pışmış kalmışlar*"[358] diyerek suçlar."*Dünyadan haberleri yok. Aralarında birlik de yok. Bir yarısı İstanbul'a, Patrik Çubukçu'yadayamış sırtını, öbür yarısı Vanlı Mıgırdıç'ın arkasında. Patrik yapacaklarmış Mıgırdıç'ı.* […] *o onu çekiştirir, o onu.*"[359]

Misyonerlerden romanların ilki olan *Yukarışehir*'de bahsedilmeye başlanır. *Yüz Uzun Yıl*'da ise Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik olarak çökmüşlüğünün yanı sıra misyoner faaliyetleri de bütün roman boyunca işlenir. Misyonerlerin genel davranış biçimlerini *Yukarışehir*'de görmek mümkündür:

"*Giderek, Müslümanların da, Hıristiyanların da bayramlarına, düğünlerine, cenazelerine katıldı. Aklı ersin ermesin, şehirlinin sorunlarına güya çözümler buldu, akıl verdi. Yoksula, yalnıza, güçsüze yardım yapıyormuş göründü; bir yaptığını, el altından beş gösterip söylenti yaymayı becerdi*."[360]

---

[355] Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, s. 118.

[356] Ünlü, 1998, s. 65.

[357] Ünlü, 1998, s.13.

[358] Ünlü, 1998, s.13.

[359] Ünlü, 1998, s. 14.

[360] Ünlü, 1998, s. 122.

Misyonerlerin, Yukarışehir'de "*biçki-dikiş, konserve yapımı, Ermenice, İngilizce okuma yazma öğrenimini örgütleme çalışmaları* […] *Amerikan koleji açılması girişimleri*[…]"[361] vardır. Açıkses, ticaretin gelişmesinin misyonerliğin gelişmesi ve desteklenmesinde etken olduğunu ifade eder. Bir taraftan emperyalistleşen ülkelerin yeni pazarlarına dinî kisveyle gitmenin sağlayacağı fayda hem de misyonerlerin kendilerine yardımcı olacaklarını düşünmelerinden dolayı misyonerlere yardımı dokunmuştur.[362] Konunun bir başka ayağı ise misyonerlerin gittikleri ülkelerde ekonomik faaliyetlerde bulunurken bazen yenilikleri de beraberlerinde getirmeleridir. Bunlar bazen teknolojik yeniliklerdir bazen eğitim sistemindeki yenilikler… Halkın bütün bu misyoner eliyle gelmiş olan yeniliklere muhtaç olması misyonerlerin faaliyet alanını genişlettiği gibi toplumdaki nüfuzlarını da artırmaktadır. İlk roman olan Yukarışehir'in henüz ilk sayfalarından itibaren yıllarca süren savaşlar ve savaşların yozlaştırdığı kurumlar yüzünden halkın içine düştüğü yokluk yoksulluk çıkar karşımıza. Harput misyonunun dünyanın en önemli misyonlarından biri haline süratle gelebilme sebeplerinden biri budur.

Misyonerler gittikleri bölgelerde özellikle günlük hayatta işe yarayacak bilgileri verme, sağlık ve eğitim konusunda hizmet vererek halka yaklaşma taktiğini daima uygular. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de Margerith'in sergüzeştini okuruz. Margerith, Amerika'dan Harput'taki misyoner babasının yanına gelince; Misyon'dan destek alıp kendini de geliştirerek "*biçki dikiş öğretmeye başladı geç kızlara. İngilizce dersleri, biçki dikiş derslerini izledi.*"[363] *Yüz Uzun Yıl*'da İtalyan Adrio Şirketi İstanbul Temsilcisi Sinyor Lavino, Yukarışehir'deki tabakhanenin alınmasıyla açılacak deri fabrikası için gerekli hazırlıkların yapılmış olduğunu Umran Rauf aracılığıyla bildirir.

Toprak Kurşun Geçirmez'de Misyonerler, misyonlarına yıllık raporlarla bulundukları bölgedeki "*Protestan olanların sayısı, cemaatler arası ilişkiler,*

[361] Ünlü, 1998, s. 122.
[362] Açıkses, 2003, s17-18.

[363] Ünlü, 1988, s. 42.

ayaklanmalar, sayrılıklar, yönetimdeki değişiklikler"[364] gibi toplumda olan biten her konu hakkında bilgi verirler. Bu çalışmalar toplumun genel yapısını tanımak adına yapılmaktadır. Kocabaşoğlu bu araştırmalara "*sondaj çalışmaları*"[365] der. Dinî açıdan halkın durumu, okulların durumu, halkın moral durumu gibi genel başlıklara sahip olan bu araştırma soruları; ibadete katılan cemaat sayısından, kira fiyatlarına; sınıf farklılığı var mı sorusundan tüccarların yalan söyleyip söylemediğine; yabancılar kitap dağıtsa nasıl karşılanır sorusuna varıncaya dek çok geniş bir yelpazede hazırlanmış topluma dair bilgi toplama amaçlı sorulara cevap bekler.[366] Yapılan bu araştırma ve rapor hazırlama işleri neticesinde bir plan uygulanır. Ancak Wheller, henüz yeterince Protestan cemaat oluşturamadığı gibi kolej açmayı da başaramamıştır:

"*Osmanlı topraklarının dört bir yanında pıtrak gibi Protestan cemaati oluşturulur; okullar, yetimhaneler açılıp dururken, Yukarışehir'de bunların sözünden başka bir şey yoktu görünürde.*"[367]

Misyonerlik faaliyetlerinin çalışma felsefesini bu özeleştirilerin ardından Wheller, sabırlı olmaktaki amacıyla ortaya koyar: "*Gözle görülmese de, suyun üstünden aktığı taşı yonttuğunu bilirdi Wheller.*"[368] Nitekim romanlarda misyoner faaliyetlerinin etkisiyle gittikçe bozulan Türk- Ermeni ilişkisini, mezhep değiştirmeleri, misyonerlerin pervasız tavırlarının her geçen gün arttığını takip ederiz. Protestan cemaatin sayısı yeterli seviyeye ulaştığına inanıldığında Osmanlıya yapılan baskılar sonunda Protestan cemaate özel statü verilir. Özel statüden kasıt "millet" seviyesinde kabul edilmektir. Zira Osmanlı Devleti Hristiyanlığın mezheplerini milliyet olarak tanır. "*Her bir ırkın kendine ait bir dili ve dini vadır. Onlara* [Osmanlılara] *göre bütün dinler bir ırka bağlıdır veya onların ifade ettiği*

---

[364] Ünlü, 1988, s. 43.

[365]Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları,* İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 24.

[366] Kocabaşoğlu, 2000, s. 25.

[367] Ünlü, 1988, s. 43.

[368] Ünlü, 1988, s. 43.

gibi 'milli'dir."[369] Katoliklik millet seviyesinde kabul edilirken Protestanların baskısına uzun süre karşı koymaya çalışsa da Osmanlı sonunda Protestanlığı millet seviyesinde kabul etmiştir.

Yukarışehir'de misyonerlerin ülkede bulunuş amaçları resmî olarak belirsizdir zira Osmanlı topraklarında bulunma sürelerinin üstünden uzun yıllar geçmesine rağmen kaçak olarak hâlâ bu topraklardadırlar. Misyonerler, İstanbul'dan giriş yapmış, fakat ilginç biçimde Doğu Anadolu'da yaşamaya başlamıştır. Gerçek bilgilerle örtüşen kurguda misyonerler kolluk kuvvetleri tarafından soruşturulsalar da kendi ülkelerinin İstanbul'a baskı yapacağına güvendikleri için rahat davranırlar. Mahkeme çağrısına bile uymayan misyonerlerin evini aramaya bile muktedir değildir devlet:

"*Adama soruyorsun: 'Neye geldin? Buraya? İzin kâğıdın var mı? Kem küm. Yirmi yıl önce bir kâğıt uydurmuş İstanbul'dan bu senin misyoner Wheller, dolaşır durur memleketi… arayan yok, soran yok! Ne herzeler yediğini, ne haltlar karıştırdığını bir Tanrı bilir. Üstüne gitsen burnundan kıl aldırmıyor herif! Hakları neymiş, konsolosla görüşmeliymiş, falan… Sanki ben çağırmışım…*"[370]

Vasıf bey, Vali Sıtkı Paşa'ya misyonerlerin oturma ve çalışma izinlerinin olmadığını söyler.

Misyonerlerin bu gezmeleri sebepsiz değildir. Şemsettin Ünlü çok önemli bir ayrıntıyı Wheller'in memleketi köşe bucak dolaşma sebebinin bilinmemesiyle vermiş olur. O önemli ayrıntının ne olduğunu bize misyoner sekreteri izah eder. Barton, Osmanlıya dair, Osmanlının egemenliği altındaki Yahudiler ve Rumlar hakkındaki bilgi haricinde bir malumata sahip olmadıklarınıbelirttikten sonra, dolayısıyla "*Amerikan Heyeti'nce kabul edilmiş politika gereği, misyonların ve merkezlerin yeri ve işin tam doğası ve metodu kararlaştırılmadan önce ilk*

[369] Barton, 2010, s. 38.
[370] Ünlü, 1998, s. 212.

misyonerler araştırma ve keşif için gönderildi."[371] diyerek ilk misyonerlerin ülkeyi karış karış yıllarca gezme sebebini ortaya koyar.[372]

Amerikan misyonerlerinin Türkiye'ye yalnız dinî misyonerlik için gelmedikleri, uzun vadeli sömürgeci hedefleri için geldikleri ortadadır:[373]

"*Konsolosun, Papaz'ın söylediklerine de pek güven olmaz. Ola ki, söylentiyi yayıp milleti tedirgin etmek istemişlerdir.* […] *ne yandan bakılsa düzenbaz bu adamlar!..*"[374]

Barton, Harput'un seçmekte isabet ettiklerini elli yılık zaman sonrası elde ettikleri başarıyla ispat ettiklerini söyler. Diğer taraftan uzun vadeli gelişlerinin bir ispatı olarak ve insanlar üstünde güven yaratması adına binalar edindiklerini, özellikle eşlerini de getirdiklerini belirtir.[375] Margerith'in gelişine dikkat çekmek için misyoner babasından sonra dahil edilir romana. Margerith'in İngilizce dersler veriyor olması da misyonerlik faaliyetlerindeki kadın rolü açısından ayrıca önemlidir zira insanlarla daha inandırırcı ve sıcak temaslar kurmak için evvela misyoner eşleri yardımcı olmaya başlar. Zamanla faydası görülünce misyonerliğin felsefelerinden biri haline gelir. Böylece misyonerlik faaliyetleri içinde müstakil bir alan olarak kadın misyoner faaliyetleri hız, yaygınlık ve derinlik kazanır.

Yukarışehir'de, misyonerler Ermenilerin İstanbul'da, Halep'te olmasının yanı sıra Amerika'da da oluşlarının onları daha güçlü kılacağını söyler. "*Misyonerlerin özendirmesi ile Amerika'ya giden, orada yerleşip kalan*"[376]

---

[371] Barton, 2010, s. 97.

[372] Barton, Bay Dunmore'un, uzun süre gezip Harput'u keşfettiğinde büyük bir sevinç duyduğunu belirtir, Ermenilerin varlığından,verimli topraklardan bahseder ve Osmanlının en ümit verici misyonerliğinin burada kurulabilceğini bildirip acilen misyoner gönderilmesini talep ettiğini aktarır. (Barton, 2010, s. 108.)

[373] Sertçelik, 2017, s.92.

[374] Ünlü, 1998, s.164.

[375] Barton, 2010, s. 117.

[376] Ünlü, 1998, s. 38.

gayrimüslimler, özellikle Ermeniler çoktur. Wheller, Nubar'ın oğlunun Amerika'da yaşaması gerektiğini, yakınlarının İstanbul'da, Halep'te bulunmalarının iyi fakat yetersiz olduğunu, eğer Amerika'da da olurlarsa Ermeni cemaatinin çok daha güçlü olacağını söyler. Ardından bir azizden alıntı yaparak Barnum'a söyledikleriyle misyonerlerin emellerini açıklamış olur: "*burada yarışırız, bir başka yerde kazanırız*"[377]

Bogos mal varlığını muhafaza edebilme endişesini dile getirince misyonerler oğlunu servetiyle Amerika'ya göndermesini salık verir. Bogos "*Nubar'ın oğlunu neden Amerika'ya gönderdiğini; ikişer üçer varsıl Ermenilerin yurdundan yuvasından kopup İstanbul'a, Beyrut'a, Marsilya'ya, ta Amerikalara neden taşındıklarını işte o zaman kavradı.*[…] *Yıl yıl çoğaldı gidenlerin sayısı."*[378]

Yukarışehir'de Wheller, Bogos'un Hermin'i Yusuf'a verme sözüne açıktan karşı çıkmaz fakat "*Bezirciyan'ın, oğullarının öfkelerini, olumsuz tavırlarını desteklemek, yeri geldiğinde akıl vermekle*"[379] diyebiliriz ki dinî faaliyetlerin çok ötesine taşınmış misyonlarını yerine getirir. Misyoner Barnum, Yusuf'a suikast düzenleyen Kamer'e yardım ve yataklık yapar. Fransız konsolosu Kamer için diyet teklif etmeye kadıya gelir. Kadı misyonerlerin hukuku istedikleri gibi kullanmalarına kızar. Konsolos önce "*Osmanlı hukukunda avukatlık kurumunun bulunmamasından yakınarak*"[380] söze başlar fakat ardından Kamer'in serbest bırakılması için İslâm hukukunun diyet uygulamasından istifade etmek istediklerini söyler. Kadı Canip'e göre Konsolos'un bu ikiyüzlü tavrı Osmanlının düştüğü kötü durumdan kaynaklanmaktadır. Barnum, kadıya kendine sorulan soruları kabul edilmez bulduğunu söyler, Amerika'dan örnek verir. Kadı Amerika'da olmadıklarını söyleyerek Barnum'u tersler. Bunun üstüne Barnum haklarını öğrenmek için Fransız Konsolosluğuna gitmek ister. Kadı "*yerli, yabancı ayırt edilmez*"[381] dese de

---

[377] Ünlü, 1998, s. 79.
[378] Ünlü, 1988, s. 45.
[379] Ünlü, 1998, s. 122.
[380] Ünlü, 1988, s. 57.
[381] Ünlü, 1998, s. 187.

misyonerler hem vali tarafından gözetildikleri için hem de kendi ülkelerinin Osmanlı üstündeki baskılarının etkisiyle serbest bırakılır. Vali, konsolosların, elçilerin baskı yapacağı endişesini taşır. Nitekim misyonerler mahkemenin defaatle çağrısına rağmen duruşmalara gelmezler.

Yazarın vurgulamak istediği Misyonerlerin mahkemeye karşı tavrı, romanda hayli uzun sürer. Oysa misyonerler kendi ülkelerinin yasalarına bağlıdırlar fakat gittikleri ülkelerdeki yasalara pek uymazlar. Kanunları işlerine geldiği gibi yorumlayıp davranışlarında keyfî olmuşlardır.[382]

Fransız Konsolosluğu araya girer ve bizzat kadıya giderek yargıya da müdahil olur ancak konsolosun mağrur ve küstah tavrında "*Osmanlı yurdunda, yabancılara tanınan yargıya ilişkin ayrıcalıkların*"[383] şüphesiz büyük etkisi vardır. "*yabancılara tanınmış akıl almaz ayrıcalıklar* […] *dilerlerse kendi mahkemelerinde yarıgılanabilmeleri* […] *ceza davasında hükümlünün* […] *diyete razı edip cezadan kurtulabilmesi*"[384]Kadı Canip'e göre adalet sistemindeki pek çok büyük sorundan birkaç tanesidir. Yazarın, Tanzimat'la birlikte büyük karmaşaya sebep olan yabancıları/azınlıkları devletin kurucu unsuru karşısında bile avantajlı kılan, daha sonra Cumhuriyet Dönemi'nde özellikle yabancı okullar konusunda Atatürk'ün büyük mücadelesine sebep olacak sorunlarla karşımıza çıkan azınlık hakları sorununu bir kadının düşünceleriyle bu derecede ayrıntılı vermesi, romanlarındaki özeni göstermektedir. Ünlü, kurgu dünyasını misyonerlik faaliyetleri konusunda hemen hiçbir detayı atlamadan inşa etmiştir. "*çıkarlarının söz konusu olduğu yerde kayıt kural tanımayan*"[385] Konsolos Pier aracılığıyla mahkemeye baskı yapan misyonerler, davanın ciddiyetini bozmak için Kamer'in ifadesini sürekli değiştirmesini salık verirler. Vasıf Bey, "*fesadın arkasında misyonerlerin olduğuna inandığını, 'devletin geleceği, milletin güvenliğinin sağlanması adına' bunların da yargı önüne çıkarılması gerektiğini*"[386] söyler. Vasıf Bey bir subaydır ve yazar çok

---

[382] Açıkses, 2003, s.6.
[383] Ünlü, 1988, s. 53.
[384] Ünlü, 1988, s. 56.
[385] Ünlü, 1988, s. 57.
[386] Ünlü, 1998, s. 231.

önemli bir tespiti tırnak içine alıp artık alıştığımız şekilde bir subaya söyletir. Artık biliyoruz ki bu tespiti bir subayın söylemesi yalnızca romanın kahramanlarından biri olduğu için değil mesleğinden ötürüdür. Misyonerlerin faaliyetleri, özellikle Ermenilere telkinleri, neticesinde devletin geleceği tehlikeye girmiş, yıkılma amillerinden biri olmuş ve milletin güvenliği yok olmuştur.

Yukarışehir'de anlatılmaya misyonerlerin Ermeniler üstündeki etkisini birey düzeyinde başlayıp gençler arasında çıkan çatışmalarla görmeye başlarız. *Toprak Kurşun Geçirmez*'de Ermeniler 93 Harbi'nde artık devlet aleyhinde faaliyetlerde bulunmaya başlamış, Rus ordusuna yardım etmiş, çeteleşerek halka zarar vermiştir. *Yüz Uzun Yıl*'da 93 Harbi'nin ardından misyonerlerle, içte dışta servet yapmış kimi Ermenilerin arkasında durduğu Ermeni cemiyetlerinin yapılaştığı, yazar anlatıcı tarafından anlatılır. "*Ayrılıkçı Ermeniler, 1887 Hınçak Ermeni İhtilal Cemiyetini kurdular.* […] *iki yıl sonra bir başka isyancı örgüt, Taşnak Cemiyeti oluşturuldu.*"[387] Romanlarda bu örgütlerin faaliyetlerine dair Avrupa'daki bürokrat cinayetleri haricinde temas edilmez.[388]

*Yukarışehir'*de misyonerler dinî faaliyetler haricinde pek çok işin içindedirler. Misyoner Wheller, Barnum ve Wheller'in kızı Margerith çarşıda üstlerinde redingotları, melon şapkaları, kızın kolu başı açık şekilde rahat tavırlarla dolaşırlar. Misyonerlerin bu davranışı bir tahrik olarak yorumlanır. "*Amerikalı misyonerlerle Bogos Bezirciyan'ın, arife günü, alışverişe çıkan o kadar Müslüman arasında dolaşarak yaptıkları bu şapkalı, fistanlı, açık saçık gösterinin ne demeye geldiğini*"[389] konuşulur. Margerith'i gören Hüsamettin Hoca: "*Müslüman'a*

---

[387] Ünlü, 1993, s. 76.

[388] Şemsettin Ünlü'nün temas ettiği pek çok konunun tarihimizde derin izler bıraktığı açıktır. Ünlü zararlı cemiyetlerden bahis açarak gelecekteki etkilerine de işaret etmiştir. Zira misyonerlerin etkisiyle kurulan bu cemiyetlerden Hınçak'ın devamı niteliğinde olan ASALA terör örgütü, katliamlarına Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Konu hakkında kapsamlı araştırmalar yapan Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin bünyesinde kurulan Türk-Ermeni İlişkilerini Araştırma Merkezi Müdürlüğü'nün https://atauni.edu.tr/turk-ermeni-iliskileri-arastirma-merkezi internet sitesi ziyaret edilebilir.

[389] Ünlü, 1998, s. 79.

hakarettir, küfürdür bu bilesiz! […] *Bilmezden gelirler ya, bile bile yaparlar ne yaparlarsa. Yazın bir kenara, görün arkasından neler çıkacak!*"[390] Hüsamettin Hoca'nın, Kanun-u Esasî'ye, dine-diyanete aykırıdır, diyerek itiraz ettiğini de hatırlayalım. Hüsamettin Hoca karakteri kolay tahrik olacak kitlelerin prototipidir. Misyonerlerin tahrik etmeye çalıştığı insan tipidir bu ve benzerleri zira misyonerlerin amacı halkın içerisinde ayrışma yaratmak, kargaşa çıkarmaktır. Nitekim misyonerlerin çarşıda sosyal hayata aykırı giyiniş ve davranışları, halk içinde tepkiye sebep olur. Bu noktada bilinen bir hakikati hatırlatmakta fayda olabilir: Gayrimüslimlerin giyinişi sosyal kültürel birikimi ve yaşayışları birbirinden ayırt edilemeyecek derecede aynıdır. Özellikle Anadolu'nun doğusundaki kent ve köylerde, örneğin Türk bir kadınla Ermeni bir kadını görünüşünden ayırt etmek söz konusu değildir. Yazarın Margerith'in kolu, başı açık şekilde dolaşmasına halkın şaşkınlıkla ve tepki göstererek bakmasını anlatışı, Margerith'in kıyafetinin Müslüman ve gayrimüslim kadınların benzer giyinişlerine aykırılığına işaret etmesi, dini ayrı olan yöre halkının kültürel hayattaki benzerliğine, hattâ aynılığına yapılan bir göndermedir. Halkın kültürel benzerliği veya aynılığı, misyonerlerin faaliyetleri ve savaşların etkisiyle bozulan ilişkilere rağmen değişmeyecektir.

Misyonerlerin çarşıda tahrik edici arz-ı endam edişlerinin hemen ardından kendilerine şüpheli bir saldırı düzenlenir. Misyonerlerin arabasına gece saldırı düzenlendiği ve kızlarının kaçırılmaya çalışıldığı iddia edilir. Ancak, soruşturmalar neticesinde bu saldırının Bogos'un oğlu Kamer'i kurtarmak için Yusuf'u suçlamak maksadıyla misyonerlerin planladığı ortaya çıkar. Misyonerlerin çarşıdaki tahrikkâr davranışları ve araba saldırısı onların daha önce yapıp ettiklerinin son noktasına ulaşmasını sağlar ve çalışmalarının semeresini toplamaya başlarlar. Artık Ermeniler yeterince bilenmiştir. Bayram namazının ardından Ermeni gençler toplanır, Müslüman cemaate sözlü olarak saldırırlar. Ermeni gençlerinin itelediği küçük bir Müslüman çocuk yaralanınca olaylar büyür, galiz küfürleşmeler başlayınca Müslüman cemaatten bazıları kiliseyi taşlar. Olaylar beklenmediktir; halkı şaşırtır,

---

[390] Ünlü, 1998, s. 80.

kahvehanede konuşulur:

"*Biz bizi bildik bileli gâvur aramızda; hırıltımız gürültümüz de hiç eksik olmadı. Lâkingörülmüş duyulmuş şey değil bayram günü milletin birbirine diş gösterdiği, efendi!*"[391]

Çıkan olaylardan misyonerler sorumlu tutulur. Kavaf Hoca kilisenin önünde dolaşan gençleri sükûnete çağırır: "*Gidin evinize... Dolaşmayın buralarda!* […] *Hadin, uymayın işte!..* […] *Bir dürtükleyeni vardır bunların.*"[392]

Misyonerlerin tahrikleri neticesinde Türkler ve Ermeniler arasında vukû bulan tatsız olaylar payitahta telgrafla abartılı ve çarpıtılmış biçimde bildirilir. Misyonerlerin çarşıda toplumun kültürüne aykırı şekilde gezmeleri işe yaramıştır. İstanbul'dan Yukarışehir Valiliğine gelen telgrafta gayrımüslim kadınların sokaklarda başı açık, örtünmeden saygısızca dolaştıkları için tekbir getirerek camiden çıkan müslümanların Ermenilere saldırdıkları ifade edilmektedir:

"*Müslümanların Hıristiyan dükkânlarını ateşe verdikleri, yağma ettikleri; Amerikalı iki misyonerle kızlarının kaçırıldığı ya da öldürüldüğü; Ermeni milletinin kiliselere kapandığı; Müslümanların kiliseleri kuşattığı; can, mal, güvenliğinin kalmadığı; ölenler, yaralananlar bulunduğunun* öğrenildiği […] *Böyle bir olayın gerçek olduğuna ihtimal verilmemekle birlikte, şuyuu vukuundan beter olduğu*[...]"[393]

Olaylar yabancı basında çarpıtılmış bir şekilde neşredilerek Osmanlı üstünde baskı kurulur. Bağlı bulundukları ülke yönetimlerinin desteğini de alan Batı basınının propaganda için kaleme aldıkları yazılardır bunlar.[394] Çıkan olayların varacağı netice aleyhtedir:

---

[391] Ünlü, 1998, s. 87.
[392] Ünlü, 1998, s. 86.
[393] Ünlü, 1998, s. 107.
[394] Sertçelik, s. 93.

"*Gazeteler bunları yarın, öbür gün! Doğruymuş gibi, bire bin katarak… Avrupa'daki, Amerika'daki gazetelere kadar gider, ulaşır. Elçiler kapısına üşüşürler Sadrazam'ın, bilgi isterler. Doğru olduğuna inansalar da inanmasalar da…* […] *İşin aslı esassı anlaşılır, anlaşılır ama neden sonra? Dünya âlem kandırıldıktan, konferanslarda kullanılabilecek malzeme ele geçirildikten sonra!"*[395]

Osmanlı gibi Cumhuriyet dönemi de Türklerin propaganda konusunda başarılı olamadıkları bir alandır. Türkler genelde, çıkan yalan yanlış haberlere cevap vermek, tekzip etmekle uğraşmış, pasif savunan konumuna düşmüştür. Türklerin bu zafiyetinden istifade eden yabancı devletler, daha rahat bir şekilde suçlayıcı davranma kolaylığı bulmuşlardır.[396] Yabancı basında çarpıtılarak çıkan bu haberlerle İstanbul'a baskı uygulanması günümüze kadar iyileşmeyen bir Batı hastalığının; Millet-i sadıka'nın nasıl olup da halkın canına kastetme derekesine düştüğünün, Tehcir'in dünya kamuoyunda nasıl çarpıtıldığının açık göstergesidir.

"*Aramızda hırıltı gürültünün hep olduğu doğru da, adamı adamdan ayıran mı vardı kardeşim?* […] *Adamı adamdan yoktu ya… O eskidendi* […] *Keferenin bir bölüğü çoktan çıktı çizginin dışına.*" Çizgiden çıkanların arkasında Amerikalısı, İngiliz'i, Fransız'ı, Rus'u vardır. Birlikte sürdürülen hayatın yabancılar tarafından bozulmasından şikâyetçidir insanlar. Birlikteliğin her konuda bozulduğu, en basitinden kılık kıyafetin, oturup kalkmalarının, haremlik-selamlık olmayışlarının toplum kültürüne mugayir olduğundan şikâyetçi olurlar. Misyonerlerin teşvikiyle yükünü tutanın, İstanbul'a, Beyrut'a veya diğer ülkelere gidişi, insanları rahatsız eder.

Diğer taraftan bazı Ermeniler misyonerlerin faaliyetlerinden rahatsızlık duymaktadırlar. Amerikalı misyonerlerin Yukarışehir'e gelmesiyle halkın çoğunluğu "misyoner" kelimesini yeni öğrenir. "*Müslüman hocalar kadar Ermeni papazlar da çileden çıktı:*

---

[395] Ünlü, 1998, s. 107.
[396] Gürün, 2006, s.67.

'Neresi burası? Dinsizler, imansızlar toprağı mı? Nasıl izin virilmiş, kim vermiş? Küfürdür bu, hayinliktir, zındıklıktır!' dediler."[397]

Amerikalı misyonerlerin özendirmesiyle Protestan olan Ermenilerin sayısı arttıkça cemaatteki huzursuzluk da artar. Amerikalı misyonerlere ve mezhep değiştirenlere karşı "*tedirgin, öfkeli*"[398] oluşları, "*Bir kısım Ermeninin de Katolik olması, Fransa'ya gidip yerleşenlerin*"[399] yazdığı mektuplar, cemaatin iyice huzurunu bozar. Öyle ki misyonerlerin arabasına saldırılması ve kaçırma girişiminin "*Misyonerlere gözdağı vermek için, büyük cemaatin işi düzenlediği, Müslümanları yanlarına çekmek için de Dabak Yusuf söylentisini çıkardıkları*"[400] konuşulur.

Misyonerlik faaliyetlerinin özellikle Doğu coğrafyasındaki semeresi, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde yabancı devletler tarafından toplanmıştır:

"*Wheller Efendi; bugün, olmazsa yarın, İngilizlerin buradaki Ermenilerin idaresini üstlenmesinden yana olduğunu apaçık söyler dururmuş! Şimdiki konsoloslarla misyonerler de, zamanı geldiğinde, yetkili müşavir ya da devlet temsilcisi olarak görev yapacaklarmış! Etkili bir denetim düzeni anacak böyle kurulabilirmiş!*"[401]

Elbette Fransa'nın, İngiltere'nin, İtalya'nın misyonerlik yaptığı toprakları daha sonra işgal etmesi tesadüf değildir. İngiliz gazeteci Tozer, Yukarışehir'e gelir. Döndüğünde yazdıkları mühimdir:

"*buralara İngiliz'in yerleşmesine diğer devletlerin karşı çıkacakları düşüncesinin yaygın olduğunu da yazmış. Ancak iş, yavaş yavaş, sezdirmeden*

---

[397] Ünlü, 1998, s. 121.
[398] Ünlü, 1998, s. 106.
[399] Ünlü, 1998, s. 106.
[400] Ünlü, 1998, s. 106.
[401] Ünlü, 1998, s. 168.

yapılırsa başarılırmış!"[402]

"*Osmanlı yurdunda dirlik düzen yoktu. Çoktandır yoktu. Ya, kavgadan kazanç umup el ovuşturanlara, ta Amerika'dan, Avrupa'dan kalkıp buralara kadar gelmiş bu fırsatçı güruhuna ne demeli?*"[403]

Bu coğrafyadaki Ermenilerin kışkırtılması neticesinde büyük kıyımlar yaşanmıştır. Her devletin kendine göre bir planının olmasını anlamak mümkündür fakat bu planların yapıldığı yer olması itibariyle Osmanlının tedbirsizliği anlaşılır değildir. Misyonerler Osmanlı Devleti'nde gayr-i resmi olarak yıllarca faaliyet gösterirler. Serinin ilk romanı olan *Yukarışehir*'de misyonerlerden birinin İstanbul'da oturmak için izin aldığını; beş yıl İstanbul'da, dört yıl Tarsus'ta kaldığını, daha sonra Amerika'daki yöneticilerin onu Elazığ'a "atadıklarını" ve on yıldır burada olduğunu öğreniriz. On yıldır Yukarışehir'de olmasının izahı ise ironinin ötesinde zekâyı hafife almaktır: "*İnsanlık, kardeşlik, iyilik için çalışmakmış işleri*."[404]

Osmanlı yöneticilerinin misyonerlik faaliyetlerine kayıtsızlığı, belki "safdillik" olarak değerlendirilecek tavırları, hattâ onlarla yakın ilişkiler içinde olması, bu faaliyetlerin dozunun giderek artmasına, sonunda Ermenilerin mensup olduğu ülkeye ve komşularına can düşmanı olmasına sebep olacaktır:

"*Alttan alta; bütün olayların, Müslümanlarla Hıristiyanları birbirine düşürüp hükümete baskı yapmaları için yabancı devletlerin eline geçerli koz vermek olduğu düşüncesi Paşa'nın aklından geçti. Geçti ya, onca yıllık dostlarının kendisine böyle kötülük yapacaklarına inanmaya gönlü elvermedi.*"[405] Müftü Nizamettin Efendi, valinin misyonerlerle samimi olmasını "*dine, devlete mugayir* […] *hoşgörülmesi, caiz olmayan işler*"[406] olarak görür. Müftü'nün en çok kızdığı konu ise

---

[402] Ünlü, 1998, s. 168.
[403] Ünlü, 1988, s. 56.
[404] Ünlü, 1998, s. 185.
[405] Ünlü, 1998, s. 165.
[406] Ünlü, 1998, s. 100.

misyonerlerin kolej açma isteklerine destek vermesidir. "*Misyonerleri, konsolosu, papazları gücendirmemeye özen gösterdi. Ne var ki, Wheller'le Barnum'un Amerikan Koleji, Konsolos Pier'in Fransız okulu, Ermeni papazlarının Ermeni Koleji açılması yolundaki bitip tükenmez çabalarına ulema, hacı, hoca, topluca karşı çıktılar. Konu yıllarca ortada kaldı.*"[407]

Serinin üçüncü romanı olan *Yüz Uzun Yıl*'da Amerikan Kolejinin[408], artık kurulmuş olduğunu görürüz. Kolej binası yeni ve görkemlidir. Kolejin açılma hikâyesini de öğrendiğimiz pasajda misyoner Barnum ve Wheller'in gittiğini, yeni misyoner Tom Herbert ve yardımcılarının geldiğini öğreniriz. Bu isimler gerçek dünyadan alınması itibariyle özellikle önem arz eder. Tom Herbert ve yardımcıları "*savaş sonrasının ezikliğinden yararlanmış; Misyonun da baskısı ile kolej açma iznini İstanbul'dan, Sadrazam'ın kendi elinden alıp işe girişmişlerdi*." Bogos Bezirciyan misyonerlere yardımcı olmuş, konaklarını misyonerlere kiralamıştır. Eğitimler büyük konakta iki yıldır sürmektedir:

"*Bugün yarın, yüz bulamaz, defolur gider diye düşünenler yanıldılar. Bir baktılar ki aylar, yıllar geçmiş, Wheller yerleşmiş kalmış aralarında. Önce kızını sonra bir başka misyoneri, Barnum'u getirmiş* […] *Bir aile, iki aile derken, tuzu kuru Ermenilerden 'Protestan Cemaati' bile oluşturmaya başlamış.*"[409] Mezhep değiştirme meselesi Ermeniler arasında da büyük sorun çıkarır. "*Çoğu ile bozuştuk komşuların.*[…] *Herkesle küs babam. Protestan oldu, olacak diye söz çıkarmışlar. O da görüşmeyi, konuşmayı kesti çoğu ile.*"[410]

Osmanlı Devleti için de mezhep değiştirme büyük sorundur. Zira Osmanlı mezhepleri milliyet olarak kabul etmektedir.

---

[407] Ünlü, 1998, s. 98.

[408] Amerika'nın açtığı Fırat Koleji diye bilinen kolejin özgün adı Ermenistan Koleji'dir. (Armenia College) Kocabaşoğlu, 2000, s. 149.

[409] Ünlü, 1998, s. 122.

[410] Ünlü, 1998, s. 65.

Yazar misyoner Wheller'ın doğru tespitleriyle Osmanlı'nın sosyal görünüşünü bir yabancının tarafsızlığıyla aktarır. Wheller on yıl önce girmiştir Osmanlı Devleti'nin topraklarına ve baştan başa gezmiş, "*bu topraklarda, dağınıklığın, aymazlığın, çözülüp çürümenin yaşandığını*"[411] görmüştür. Wheller'in tespitlerini yazar anlatıcı aktarmaya devam eder: İnsanlar dinî baskılarlar altındadır. Müslüman hocalar kadar Hıristiyan rahipler de din adamları da bağnazdır. Halkın batıl inançları çoktur. Din adamları yenişmek için birbiriyle ölçüsüz mücadele ederler. "*Kavranması güç bu kargaşanın içinde; İngilizler, Fransızlar, Ruslar, İtalyanlar bile yer kapma, yandaş toplama yarışındaydılar.*"[412]

Olaylar ve gelişmeler, Anadolu'daki misyonerlik faaliyetlerinin halkın arasına nifak tohumu ekişini savaşla aynı yıkıcılıkta olduğunu göstermiştir. Hermin'in kardeşinin Yusuf'u dövmesi ve pusu kurması, bu aşkı bahane ederek içindeki kini çıkarması, misyonerlerle ilişkisinin fazla olmasından kaynaklanır:

"*Elçilikleri, konsolosları, misyonerleri, giderek silâhlı, silâhsız güçleri ile Ruslar, İngilizler, Fransızlar, Avusturyalılar, Prusyalılar; Osmanlılara karşı, yandaşlarını çoktaan örgütlemişler, çıkarları doğrultusunda kullanmak için, canla başla uğraşmaya koyulmuşlardı.*"[413]

Harput'a sonradan gelen ve baskın misyon Amerikan misyonu olmakla birlikte Anadolu topraklarına ilk gelen Fransız misyonu, Katolik mezhebi için faaliyette bulunur. Katolik Papazı İtalyan asıllı Antonio, Yukarışehir ve Mezre'de yeni Katolik olmuş birkaç Ermeni dışında cemaati olmadığı için sık sık Mardin, Midyat, Şam ve Beyrut'a gider.

Serinin ilk romanı olan *Yukarışehir*'de misyonerlerin Bezirciyan'la bir un fabrikası kuracaklarını öğreniriz. Fakat bu romanda yalnız tasarı aşamasındadır bu

---

[411] Ünlü, 1988, s. 43.
[412] Ünlü, 1988, s. 43.
[413] Ünlü, 1998, s. 95.

fikir, daha sonra üçüncü roman olan *Yüz Uzun Yıl*'da fabrika kurma çalışmaları tekrar çıkar karşımıza. Misyonerler hem sosyal faaliyetlerle toplumla bağ kurar hem de ekonomik faaliyetlerle bir anlamda kendi yağlarıyla kavrulmaya çalışırlar. Ekonomik olarak kendini idare etme anlayışı bütün misyonlarda vardır.

İlk roman olan *Yukarışehir*'i okumaya başladığımızda şehrin çok dinli yapısı ile karşılaşırız. Camilerin, kiliselerin, medreselerin iç içe olduğu bir şehirdir Yukarışehir. Fakat Doğu coğrafyasını anlatan son roman olan *Yüz Uzun Yıl*, bu birlikteliğin bittiğini haber verir.

Şemsettin Ünlü özellikle memleketin doğusunda yoğunlaşan misyonerlik faaliyetlerinin nelere sebep olduğunu romanlarında işleyerek edebiyat tarihimizde göz ardı edilen bir konuyu daha gündeme getirme başarısı göstermiştir.

SONUÇ

Şemsettin Ünlü, nehir roman olarak kurguladığı romanlarında Balkan isyanlarından II. Dünya Savaşı'na kadar olan uzun bir zamanı konu edinmiştir. Romanları bu süre zarfında yaşanan savaşları hem cephe düzleminde hem de cephe gerisine etkisi bakımından ele almıştır. Yazar şiir, deneme ve hikâyelerinde ise Kore Savaşı'na kadar uzanan savaşları yer yer değindiği temalar olarak işlemiştir.

Yazar, *Eksi Beş Kel Aynak* kitabındaki aynı adlı denemesinde savaş ve ona bağlı konu ve meseleler üstünde düşünmemizi tavsiye eder. İlk şiir kitabı olan *Durur Bakar İbrahim'*de, asker kökenli bir yazar olmasına rağmen, savaşa muhalif tavrını ortaya koyar, yanı sıra savaşlardan kurtulmanın yollarını da gösterir. Masal türündeki tek eseri olan *Büyülü Değirmen'*de savaş teması işlenmemiştir. Ünlü'nün masal dünyasında savaşa yer yoktur. *Romanların Dünyası'*nda ise yazar, savaşların olmadığı bir dünyaya özenir. Bu eserde mitolojik savaşlardan günümüz modern dünya savaşlarına kadar pek çok savaştan bahseder. Ancak modern dünya savaşlarını, meselâ Körfez Savaşı'nı mitolojidekilerden daha trajikomik bulur. Yine bu eserinde de savaşı sevmediğini açıkça ifade eder. Keza *Kurbağa Avcısı'*ndaki hikâyelerde savaşların sürekliliğinden şikâyet eder.

Yazarın, ilke olarak savaş muhalifi olması dolayısıyla, okuyucu onun bütün romanlarında ve diğer eserlerinde savaşın gereksizliği ve yıkıcılığına dair söylemleri, bazen kahramanların ağzından, bazen yazar anlatıcının ağzından dinler.

Yukarışehir, Irmağın Akarında adlı serinin ilk romanıdır ve savaş karşıtı bir yaklaşımla kaleme alınmıştır. Ünlü, bu eserinde savaşın her iki tarafa da zarar verdiğinin altını özellikle çizer. Savaşların aile, çocuk ve ekonomi üstündeki etkilerinden bahseder. Serinin ikinci kitabı *Toprak Kurşun Geçirmez,* tamamen savaşın üstüne kurulu bir romandır. 93 Harbi'nden bahseden eser, savaşın kötülüğünü işlemekle birlikte, mecbur kalındığında onun bir nefs-i müdafaa ve özgürlük için gerekli olduğunun izahı, roman boyunca yapılmaya çalışılır. Üçüncü kitap olan *Yüz Uzun Yıl,* savaştan geri dönenlerin hikâyesidir. Bu romanda savaşın

yıkıcı etkilerinin cephe gerisine sirayeti, özellikle terhis olan askerler üzerinden psikolojik düzeyde anlatılır. Savaşın devleti yıpratmasının yarattığı sosyal, ekonomik, bürokratik bozulma ve çürümelere yer verildiği görülür. *İsmet Paşa'nın Ağır Topları* da tamamen savaş üstüne kurulmuştur. Hattâ serinin savaş üstüne kurulu diğer romanı *Toprak Kurşun Geçirmez* ile mukayese edildiğinde denilebilir ki, *İsmet paşa'nın Ağır Topları'*nda savaş temasından hemen hiç kopulmaz. Şüphesiz tali temalar da vardır. *Kurşun Toprak Geçirmez'*de bu tali temalar okuyucuyu savaştan uzaklaştırır. Ancak, her ne kadar tali diye nitelense de bu temalar; o zamanın tarihî, siyasî ve sosyal realiteleriyle beraber cemiyette travmalar oluşturan fevkalâde ağır acı ve ızdırapların yaşanmışlığını da içerirler. Misyonerler, onların kışkırtma faaliyetleri, Ermeni isyanları ve Türklere yapılan mezalim gibi… *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda savaş kavramı, özellikle bir subay seçilerek sorgulanır.

Eserlerin tamamı dikkate alındığında ortaya oldukça uzun bir savaş listesinin çıktığı görülmektedir. Diğer yandan, farklı romanların aynı savaşın farklı yönlerini anlattığını da dikkate almak gerekmektedir. Örnek olarak, *Yukarışehir* 93 Harbi'nin başlangıcını, *Toprak Kurşun Geçirmez* 93 Harbi'ni, *Yüz Uzun Yıl* ise 93 Harbi'nin savaş sonrası etkilerini anlatır. Eserlerin içinde geçen savaşları sıralayacak olursak: *Yukarışehir;* 93 Harbi, Balkan Savaşları; *Toprak Kurşun Geçirmez* 93 Harbi, *Yüz Uzun Yıl* 93 Harbi; *İsmet Paşa'nın Ağır Topları* Birinci Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve İkinci Dünya Savaşı; *Dirlik Düzenlik Türküleri* Birinci Dünya Savaşı, Millî Mücadele; *Kurbağa Avcıları* 93 Harbi, Birinci Dünya Savaşı, Millî Mücadele, Kore Savaşı. *Romanların Dünyası'*nda ise Troya Savaşı ve devamındaki mitolojik savaşlar, İnebahtı Savaşı, Napolyon'un Rusya'ya girişi, Körfez İşgali anlatılıp üzerinde fikir yürütülmektedir.

Şemsettin Ünlü eserlerinde savaşların kimini kitap boyutunda işlemiş, kimini kısaca hikâye etmiş, kimini ise yalnızca zikretmekle yetinmiştir. Yazarın savaşlar konusundaki nihaî tutumu, savaşları istemese de millet olarak mecbur edildiğimizde kabullenmeye yöneliktir. Savaşsız bir dünyayı arzu etmekle birlikte işgalcilerden kurtulmak, haksızlığa boyun eğmemek, kendi deyimiyle "*kula kulluk etmemek için"* savaşmanın gerekli olduğuna inanır.

Asker kökenli olan yazar, romanları boyunca özellikle askerlere karşı romantik bir tutum içerisindedir. Subaylar neredeyse tipleştirilmiş kişilerdir. Hemen hepsi cesur, fedakâr, entellektüel, merhametli insanlardır. *Yukarışehir*'de Miralay Osman, Tabip Yüzbaşı, Kara Ziver Çavuş; *Toprak Kurşun Geçirmez*'de Ahmet Muhtar Paşa, Yaver Ali Rıza Bey; *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda Fehim Cezmi böyle kahramanlardır. Er yani Mehmetçik ise okuyucunun karşısına mağdur, mazlum ve fakat metanet ve cesaret sahibi Anadolu çocuğu olarak çıkar. Tamamen savaşı konu edinen *Toprak Kurşun Geçirmez* ve *İsmet Paşa'nın Ağır Topları'* nda yazar erlere sevgi ve merhametle yaklaşır. Savaşın acımasızlığı içinde nihayette herkesin insan olduğunu düşünerek, sırasında Rus askerine de Yunan askerine de acır.

Diğer taraftan yozlaşmış askerlerden de bahsedilir ki bu askerler subay, er; Türk veya yabancıdır. Yönetim kademesinde olan bazı subaylar, korkak ve menfaatçi olarak tasvir edilir. Yozlaşmış özellikteki bu kişiler, roman serisinin tamamında geçer. Yozlaşmış askerlerin yanı sıra hemen bütün eserlerde yozlaşmış yöneticilerden de bahsedilir. Bu yöneticiler askerî, siyasî, ekonomik, sosyal anlamda devlete ve millete zarar verirler. Ekonominin özellikle yozlaşmış yöneticiler ve savaşlar sebebiyle nasıl harap olduğuna özellikle *Yukarışehir* ve *Yüz Uzun Yıl*'da şahit oluruz. Savaşların bozduğu ekonomi, hem Türklerin yaşadığı dezavantaj hem azınlıkların yaşadığı avantaj hikâyeleriyle anlatılır. Bütün bu yozlaşmaların zamanla halkı da yozlaştırdığını gözden kaçırmayan yazar, bu duruma özellikle roman serisi boyunca temas eder. Kısacası savaşlar, toplumsal kurumları, devlet kurumlarını, yöneticileri ve halkı yozlaştırır. Okuyucu bütün bu konuları romanlar boyunca örnekleriyle öğrenir.

Romanlarda seri boyunca takip edebileceğimiz ortak konulardan biri de azınlık meselesidir. Şemsettin Ünlü, azınlık meselesine sosyal boyutta birlikte yaşama, evlilik, aşk, komşuluk kavramları üstünden olumlu yaklaşmış, fakat yozlaşan gayrimüslim unsurların sosyal yapıya verdikleri zararı ve devlete ihanetlerini *Yukarışehir, Toprak Kurşun Geçirmez ve Yüz Uzun Yıl'*da, konularının Anadolu'nun doğusunda geçmeleri itibariyle Ermeniler üzerinden; İsmet Paşa'nın Ağır Topları'nda ise Rum azınlık üzerinden anlatır. Bununla birlikte bütün

romanlarda Balkanlardan Karadeniz'in kuzeyine, Kafkaslardan Arap coğrafyasına kadar hayli azınlık, bazen menfi ve bazen müspet olarak konu edilir.

Gayrimüslimlerin menfileşmesine sebep, misyonerlik faaliyetleridir. Romanların tamamında geçiyor olsa da özellikle *Yukarışehir* ve *Yüz Uzun Yıl*'da bu konu üstünde özellikle durulur. Misyonerlerin Ermenilerin arasında ayrılık çıkarmaları, göçe sebep olmaları, Osmanlı ekonomisine zarar vermeleri, Ermenileri isyan ve savaş konusunda kışkırtıp cesaretlendirmeleri; tarihimizin acı hakikatlerinin romanlaştırılmış hadiseleridir.

Müspet halkın içinde müslümanı gayr-i müslimi hepsi vardır. Serinin ilk üç romanı müspet Ermenilerden sıkça bahseder. *Yukarışehir'*de Yusuf'un aşık olduğu insan da iş arkadaşı da Ermenidir. *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'ında bir kısım Rum, İzmir'den ayrılmak istemez. Doğuda misyoner faaliyetlerini, Batıda Yunan işgalini reddeden azınlık mensupları vardır. Vatansever Türk halkına güvenen yazar, cephe gerisindeki sivilleri fedakâr, cefakâr insanlar olarak niteler.

Göç konusunun romanlara ve diğer eserlere sosyal, ekonomik, kültürel hayatı fazlaca etkileyen bir unsur olarak yansıdığı görülmektedir. Bu göçler, Anadolu'nun konumu ve Osmanlı Devleti'nin o yıllardaki durumu itibariyle sarsıcı olaylardır. Yazar bu olayları iç göç, dışarıdan gelen göç ve dışarıya göç gibi tasniflerle farklı açılardan yorumlar.

Savaşın bozduğu bir başka yapı demografidir. Bu da Türklerin aleyhine gelişmektedir. Gayrimüslimlerin askere alınmayışı, Osmanlı devletinin, son zamanlarında bu uygulamayı değiştirmeye çalışmasının kifayet etmeyişi, tarihin gerçekliğinden yazarın kurgu dünyasına yansımıştır.

Demografik yapının değişmesi aile yapısını da etkiler. Aileler genel olarak müspettir. Özellikle asker aileleri son derece vakurdur. Bütün romanlarda askerler ve yöneticilerde aynı aile tipini görürüz. Sağlam aile yapısı özellikle vurgulanır. Benzer şekilde kadınlar ve çocuklar son derece sağlam karakterlere sahiptirler. Savaşın

çocukları, erken olgunlaşmıştır. Kadınlar ise sağlam karakterli, fedakâr kahramanlar olarak tanıtılır. Romanlar savaşın toplum üzerindeki etkilerini, insan üzerindeki yansımalarını farklı düzeylerde anlatır. Birey olarak savaş çocuklarının yaşadıkları, özellikle Yusuf üzerinden ayrıntılı olarak anlatılır. Kadınların cephe gerisinde canhıraş bir şekilde hayatta kalma mücadelesi verdikleri görülür. Romanlar boyunca okuyucunun karşısına çok güçlü kadın kahramanlar çıkar. Birey olarak kültürün, dindarlığın sıcak bakmadığı aşklara savaş ölümcül darbeyi vurur ve yazarın kaleminde savaşlar aşkları da öldürür.

Romanlarda sosyal hayat son derece detaylı işlenmiş, dönemin sosyal, kültürel, ekonomik bütün öğelerine sahifelerde yer verilmiştir. Eserlerde yer yer kılık kıyafet, yeme içme örnekleri verilmiş, yerel ağız, kısıtlı ve ölçülü biçimde kullanılmış, türkülere, inanışlara yer verilerek günlük yaşayış hakkında canlı imajlar çizilmiştir. Komşuluk ilişkileri ele alınmış, normal hayat seyrinde kültürel özellik ve zenginlikler, sosyolojik gerçeğe uygun olarak aktarılmıştır. Komşuluk ilişkilerinde özellikle dikkat çeken husus, gayrimüslimler üzerinden anlatılan ilişkilerdir. Azınlıklar, Ermeni meselesi, misyonerlik faaliyetleri gibi konuları da zaman zaman komşuluk çerçevesinde irdeleyen yazar, gelişen husumet olaylarının iyi komşuluk ilişkilerine nasıl zarar verdiğini hikâye eder.

Yazarın tutarlı tavrı, eserleri arasında da ilişki kurulmayı ve mukayeseyi kolaylaştırmaktadır. *Eksi Beş Kelaynak*'ta bir denemesinde "savaşı irdeleyin" diyen yazar, *Toprak Kurşun Geçirmez*'de ise savaş kavramını askerlere sorgulatır. İlk romanı olan Yukarışehir'de kadınların kaç –göç halinde yaşamasını eleştirir. Romanlarında kademeli olarak kadın-erkek farkını kaldırmaya çalışır. Ünlü, son romanı olan *İsmet Paşa'nın Ağır Topları*'nda ise artık kadının bütünüyle özgürlüğünü ve toplumun faal bir üyesi olması fikrini işler.

Yazar bir romanın mutlaka işe yarar olması gerektiğine inanmaktadır. Toplum hayatından bir parça olması gerektiğini veya bir parçayı yansıtmaya çalışması gerektiğini düşündüğünü ifade eder. Kanaatimizce o, bu düşüncesini hayata geçirmeyi başarmıştır.

Sonuç olarak, Şemsettin Ünlü'nün, romanları ve diğer eserleri vasıtasıyla 19. Yüzyılın ikinci yarısı ile 20. Yüzyılın ilk yarısını kapsayan yaklaşık yüz yıllık bir zaman diliminde Türk milletinin, ağırlıkla da Doğu Anadolu coğrafyasında yaşayan insanlarımızın çeşitli savaşlar ve badireler esnasındaki ayakta kalma mücadelelerini hem fert hem cemiyet plânında ustalıkla işlediği görülmektedir. Onun, bu eserleri ile tarihî roman türüne ve özellikle de Doğu'da Ermeni meselesine yer vermek suretiyle Millî Mücadele Edebiyatı'na çok önemli katkı yaptığını söylemek mümkündür. Yeni nesillerin, onun eserlerini okudukça mensubu oldukları Türk milletinin tarihine daha fazla ilgi duyacakları, onun üzerinde daha fazla tefekkür edecekleri ve daha doğru istikamete yönelecekleri, muhakkaktır.

KAYNAKÇA

1. İNCELENEN ESERLER

ROMANLAR

Ünlü, Şemsettin, *Toprak Kurşun Geçirmez,* Remzi Kitabevi, İstanbul 1988.

_____, *Yüz Uzun Yıl,* Can Yayınları, İstanbul 1993.

_____, *Yukarışehir,* İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998.

_____, *İsmet Paşa'*nın *Ağır Topları,* Dünya Kitapları, İstanbul 2003.

ŞİİR KİTAPLARI

Ünlü, Şemsettin, *Durur Bakar İbrahim,* Yeditepe Yayınları, İstanbul 1977.

_____, *Dirlik Düzenlik Türküleri,* Yeditepe Yayınları, İstanbul 1980.

_____, *Bin Beyaz Karanfil,* Manas Yayıncılık, Elazığ 2013.

DENEMELER

Ünlü, Şemsettin, *Romanların Dünyası,* Dünya Kitapları, İstanbul 2006.

_____, *Eksi Beş Kelaynak*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2013.

HİKÂYE

Ünlü, Şemsettin, *Kurbağa Avcıları*, Manas Yayıncılık, Elazığ 2013.

2. DİĞER KAYNAKLAR

KİTAPLAR

Açıkses, Erdal, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2003.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık, 2006.

----------, *Nutuk*, (haz.) Ender Haluk Derince, Yakamoz Kitap/Sonsuz Kitap, İstanbul 2016.

Aytaç, *Gürsel, Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul 2009.

----------, *Edebiyat Üzerine*, Hece Yayınları, Ankara 2016.

Barton, James L., *Amerikan Misyonerler Heyeti Sekreterinin Anıları Türkiye'de Gündoğumu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

Çetişli, İsmail, *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

Duymaz, Recep, *Türk Edebiyatı Tarihinde Millî Edebiyat Dönemi: (1911-1923),* Akademik Kitaplar, İstanbul 2011.

Eco, Umberto, *Yorum ve Aşırı Yorum*, (çev.)Kemal Atakay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2016.

Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

----------, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 4 Belgeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

Erbengi, Türkan ve Emin Kutluğ, *Ermenilerin Türklere Yaptıkları Katliamlar ve Tehcir Uygulamaları Belgeseli,* Kastaş Yayınevi, İstanbul 2006.

Gürün, Kâmuran, *Ermeni Dosyası*, Remzi Kitabevi, 2006.

Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2008.

Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimizin Esasları*, Sinan Matbaası Neşriyat Evi, 1933-1951.

Kâzım Karabekir, *Kâzım Karabekir'in Kaleminden Doğunun Kurtuluşu*, Erzurum

TSO Araştırma, Geliştirme ve YardımlaşmaVakfı Yayınları, Erzurum 1990.

Kerman, Zeynep, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.

Kieser, Hans-Lukas, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*

Kocabaş, Süleyman, *Türkiye'de Gizli Tarih III Misyonerlik ve Misyonerler*, Vatan Yayınları, İstanbul, 2006.

Kocabaşoğlu, Uygur, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları,* İmge Kitabevi, Ankara 2000.

Köroğlu, Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) Propagandadan Millî Kimlik İnşâsına,* İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* (çev.) Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011.

Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Namık Kemal, *İntibah,* (haz.) Yakup Çelik, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

Oymak, İskender, *Metot ve Çalışma Alanları Açısından Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010.

Patrick, Mary Mills, *Son Sultanların İstanbul'unda Siyaset Modernleşme Yabancı Okullar*, (çev.) Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

Said Halim Paşa, *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, (haz.) M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 2017.

Sertçelik, Seyit, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, Gençlik Spor Yayınları, Ankara 2017.

Sınar, Alev, *Türk Roman ve Hikâyesinde II. Dünya Savaşı,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.

Sinno, Abdurrauf, *Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar Kürtler Arnavutlar 1877-1881*, (çev.) Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Sahnenin Dışındakiler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Wellek, Réne, Warren Auistin, *Edebiyat Teorisi,* (çev.) Ö. Faruk Huyugüzel, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011.

MAKALELER

Doğan, H. Mehmet, "Türk Romanında Kurtuluş Savaşı", *Türk Dili Dergisi Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı*, Sayı: 298, Ankara 1976, s. 7-40.

Enginün, İnci, "Yüz Uzun Yıl", *Dergâh Dergisi*, Sayı:47, 30 Aralık 1993, ss. 9-10.

TEZLER

Bulut, Fatma, *I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Eğlence Kültürü ve Toplumsal*

Yaşama Etkileri, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2010.

Can, Esat, *Millî Mücadele Romanında İç Cephe,* (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Edirne1998.

Çaya, Sinan, *Savaş Sosyolojisine Türkiye Açısından Bir Yaklaşım,* (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara 1998.

Demirkıran, Kürşad, *Şemsettin Ünlü'nün Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Edebiyatı Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2000.

Esenkal, Ebru, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2007.

Satılmış, Selahattin, *I. Dünya Savaşı Öncesinde Nesturiler ve Misyonerlik Faaliyetleri,* (Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir 2006.

İNTERNET KAYNAKLARI

Gemalmaz, Efrasiyap, "Soykırım İddiaları Kime Ne Kazandırır" efrasiyap.tripod.com, Erişim tarihi: 08.10.2016

https://atauni.edu.tr/turk-ermeni-iliskileri-arastirma-merkezi